

НАВЧАЛЬНИЙ КУРС (У ФОРМІ ТРЕНІНГУ)
ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ
КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СУДДІ

ПОДОЛАННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ
ПОСІБНИК ДЛЯ ТРЕНЕРІВ
І ТРЕНЕРОК

In partnership with
Canada

НАВЧАЛЬНИЙ КУРС (У ФОРМІ ТРЕНІНГУ)
ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СУДДІ

ПОДОЛАННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
ДЛЯ ТРЕНЕРІВ І ТРЕНЕРОК

Київ 2021

Авторський колектив:

Кравченко Максим Володимирович, голова Обухівського районного суду Київської області.

Кучів Оксана Миколаївна, провідна наукова співробітниця відділу наукових досліджень проблем судочинства та науково-методичного забезпечення суддівської освіти Національної школи суддів України.

Лапчевська Олена Федорівна, суддя Київського апеляційного суду.

Левик Ярослав Андрійович, суддя Львівського апеляційного суду.

Москаль Ростислав Миколайович, суддя Львівського окружного адміністративного суду.

Савчак Андрій Володимирович, суддя Перемишлянського районного суду Львівської області.

Сапальова Тетяна Валентинівна, суддя Сьомого апеляційного адміністративного суду.

Стефанів Надія Степанівна, суддя Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду.

Фулей Тетяна Іванівна, начальниця відділу наукових досліджень проблем судочинства та науково-методичного забезпечення суддівської освіти Національної школи суддів України, керівниця робочої групи.

Рецензенти:

Христова Ганна Олександрівна, д.ю.н., доцентка, керівниця Проєкту Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень. Фаза II».

Осика Ігор Миколайович, к.ю.н., LL.M, менеджер канадсько-українського Проєкту «Освіта суддів — для економічного розвитку» у 2013-2017 роки та канадсько-українського Проєкту «Підтримка судової реформи» у 2016-2018 роки.

П44 Подолання гендерних стереотипів при здійсненні правосуддя.

Навчальний курс (у формі тренінгу) для спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді: Науково-методичний посібник для тренерів і тренерок / За заг. ред. Т.І. Фулей. — К.: ФОП Клименко О.О., 2021– 148 с.

ISBN 978-966-2717-61-7

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Національної школи суддів України (протокол №6 від 18.12.2020 року).

УДК 34.03/.04:305](477)(072)

This publication has been produced with the assistance of the Support to Judicial Reform Project funded by Global Affairs Canada and implemented by the National Judicial Institute (Canada).

Це видання здійснено за сприяння Проєкту підтримки судової реформи, який фінансується Міністерством міжнародних справ Канади та впроваджується Національним суддівським інститутом (Канада).

Думки, що містяться у посібнику, належать виключно авторам і не обов'язково відображають офіційні погляди Міністерства міжнародних справ Канади.

ISBN 978-966-2717-61-7

ЗМІСТ

Передмова	4
Знання, уміння та навички, на оволодіння якими спрямований тренінг	8
Програма тренінгу (варіант для тренерів і тренерок).....	9
Вхідне експресопитування	12
МІНІЛЕКЦІЇ	30
Мінілекція 1. Гендерні стереотипи: поняття, ознаки, види, функції та механізм дії.....	30
Мінілекція 2. Від гендерних стереотипів до гендерної дискримінації	46
Мінілекція 3. Уникнення суддею гендерно упередженої поведінки ..	66
ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ ДЛЯ КУРСУ	90
Практичне завдання 1 (за мультфільмом) під час мінілекції	90
Додаткове практичне завдання	94
Практичне завдання 2. Характеристика гендерних стереотипів (за гендерно маркованими образами)	95
Модерована дискусія. Гендерні стереотипи під час кваліфікаційного оцінювання суддів (за зразками бланку відповідей)	103
Практичне завдання 3. Гендерні стереотипи під час кваліфікаційного оцінювання суддів (за фразами під час співбесід).....	105
Практичне завдання 4. Гендерні стереотипи та їх оцінка у рішеннях ЄСПЛ (за рішенням ЄСПЛ)	106
Практичне завдання 5. Аналіз гендерних стереотипів щодо помічників суддів	113
5.1. Вибір помічника	114
5.2. Робота помічника	117
Практичне завдання 6 (приклади із судової практики).....	119
6.1. Справа про стягнення аліментів	119
6.2. Справа про визначення місця проживання дітей	123
6.3. Справа про адміністративне правопорушення	128
Модерована дискусія. Шляхи вирішення гендерно чутливих питань (у суді, в апараті суду, в колегії суддів, ведення процесу, прийняття конкретних рішень), шляхи ідентифікації та подолання гендерних стереотипів.....	133
Додаткові джерела для тренерів.....	140

ПЕРЕДМОВА

Розроблена у 2014 р. та успішно впроваджена протягом наступних шести років Концепція національних стандартів суддівської освіти закріпила основні вимоги до змісту та організації проведення навчальних заходів для суддів і кандидатів на посаду судді у НШСУ, серед яких ключовою є вимога розробки усіх навчальних курсів для суддів і кандидатів на посаду судді із врахуванням трьох вимірів, якими є знання, уміння і навички, цінності та ставлення (зокрема, розуміння соціального контексту здійснення правосуддя, недопущення дискримінації за різними ознаками тощо)¹.

Сучасні реалії зумовлюють нові освітні запити, щоб відповідати тим викликам, що постають перед суддівським корпусом, тому Стратегія розвитку суддівської освіти в Україні на 2021 — 2025 роки² передбачає постійне оновлення змісту суддівської освіти на основі компетентнісного підходу залежно від досвіду роботи суддів, рівня і спеціалізації суду та з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, а також не лише урахування при розробці та викладанні навчальних курсів трьох вимірів (знання, уміння і навички, цінності та ставлення), але й підвищення ваги ціннісної складової та врахування соціального контексту здійснення правосуддя.

Це видання — науково-методичний посібник для тренерів і тренерок, створений групою розробників курсу «Подолання ґендерних стереотипів при здійсненні правосуддя» для спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді — якнайкраще ілюструє практичні кроки щодо подальшого розвитку Національних стандартів суддівської освіти та втілення в життя напрямів реалізації Стратегії.

Варто наголосити, що компетентність є не лише однією з вимог до кандидата на посаду судді відповідно до ч. 1 ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»³, але й критерієм кваліфікаційного оціню-

¹ <http://nsj.gov.ua/ua/about/symbols/>

² Стратегія розвитку суддівської освіти в Україні на 2021 — 2025 роки. — URL: http://nsj.gov.ua/files/1608632048%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%86%D0%AF_18.12_%D0%9D%D0%9C%D0%A0.pdf

³ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

вання судді. Звернемо увагу, що перелік видів компетентності, закріплений у ч. 2 ст. 83 цього ж Закону, передбачає не лише професійну, а й особисту та соціальну компетентність, і є невичерпним. Термін «гендерна компетентність» отримав нормативне закріплення у вітчизняному законодавстві⁴. Національний план дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року (далі — Національний план дій), затверджений 05.09.2018 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 634-р, серед іншого, передбачає:

- здійснення аналізу включення гендерного компонента до навчальних планів та програм спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, програм кваліфікаційного іспиту та програм іспитів для кваліфікаційного оцінювання суддів / кандидатів на посаду судді (п. 1 рекомендації 13 Національного плану дій) та
- доповнення за результатами проведеного аналізу програм, навчальних планів спеціальної підготовки, змісту кваліфікаційного іспиту, тестових і практичних завдань іспиту в межах кваліфікаційного оцінювання суддів, а також тренінгів у межах підготовки для підтримання кваліфікації суддів гендерним компонентом (п. 3 рекомендації 13 Національного плану дій).

Отже, гендерна компетентність судді вже є вимогою часу. Безперечно, розробку курсу «Подолання гендерних стереотипів при здійсненні правосуддя» для спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді можна вважати важливим елементом включення гендерного компонента у програму спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді.

Досвід країн розвинутої демократії свідчить, що в тих суспільствах, де забезпечується гендерна рівність, спостерігається вищий рівень економічного розвитку, добробуту, краще забезпечення прав і свобод людини. Тому ця тематика важлива і для України, яка заявила про свої євроатлантичні прагнення та бажання долучитися до країн розвинутої

⁴ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року» від 05.09.2018 р. № 634-р. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2018-%D1%80>

демократії. Канада радо підтримує Україну й українську судову систему на цьому шляху. Варто зазначити, що цей навчальний курс був розроблений у співпраці з Проєктом підтримки судової реформи, який фінансується Міністерством міжнародних справ Канади.

Тематика гендеру і гендерної рівності не нова в Україні, проте залишається актуальною, зокрема, щодо доступу жінок і чоловіків до ресурсів, прийняття рішень, участі у важливих суспільних процесах. Тому забезпечення гендерної рівності й усвідомлення розуміння гендерних стереотипів як перешкоди на шляху досягнення гендерної рівності, недопущення дискримінації за гендерною ознакою є надзвичайно важливою для професійної діяльності судді. Ця тематика також безпосередньо пов'язана з реалізацією принципу безсторонності під час здійснення правосуддя.

Запобігання гендерним стереотипам і сексизму та боротьба з такими явищами є однією зі стратегічних цілей Ради Європи⁵. У Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки зазначено, що гендерні стереотипи є серйозною перешкодою для досягнення реальної гендерної рівності⁶. У подоланні гендерних стереотипів вагома роль відводиться освіті⁷, відтак, не можна недооцінювати роль як окремих освітніх заходів, так і суддівської освіти загалом, у подоланні гендерних стереотипів⁸. Стаття 14 Стамбульської конвенції передбачає, що держави «здійснюють, де це доречно, необхідні кроки для включення адаптованого до рівня розвитку учнів навчального матеріалу з таких питань, як рівність між жінками та чоловіками, нестереотипні гендерні ролі, взаємна повага, вирішення конфліктів у міжособистісних стосунках без застосування насильства, насильство стосовно жінок за гендерною ознакою та право на особисту цілісність, у формальні навчальні плани на всіх рівнях навчання»⁹.

⁵ Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018 — 2023 pp. — URL: <https://rm.coe.int/prems-041318-ghr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4>

⁶ Так само. — С. 18, п. 38

⁷ Combating Gender Stereotypes In and Through Education // Report of the 2nd Conference of the Council of Europe National Focal Points on Gender Equality. — Helsinki, 9 — 10 October 2014. — P.6. — URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680590fe5>

⁸ Фулей Т.І. Роль суддівської освіти у подоланні гендерних стереотипів // Слово Національної школи суддів України. — 2016. — № 1 (14). — С. 18 — 29. — URL: http://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/slovo1_14_2016.pdf.

⁹ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Відкрита для підпису в Стамбулі (Туреччина) 11 травня 2011 р. та пояснювальна доповідь. — URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>

Таким чином, цей навчальний курс присвячений одній з найбільш доречних і важливих неюридичних тем, необхідних для майбутніх суддів. Розробники намагалися підібрати матеріал таким чином, щоб учасники та учасниці змогли переконатися, наскільки неюридичні чинники мають безпосередній вплив на поведінку судді і на прийняття рішення у справі.

Сподіваємося, що цей курс стане офіційною частиною Програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, а науково-методичний посібник буде корисним не лише для тренерів та тренерок, і що завдяки цьому курсу і посібнику слухачі та слухачки, які проходитимуть підготовку у Національній школі суддів України, розумітимуть необхідність неупередженого розгляду справ і недопущення дискримінації за ознакою ґендеру.

Тетяна Фулей,
*керівниця групи розробників
навчального курсу*

ЗНАННЯ, УМІННЯ ТА НАВИЧКИ, НА ОВОЛОДІННЯ ЯКИМИ СПРЯМОВАНИЙ ТРЕНІНГ

Після завершення тренінгу учасники та учасниці оволодіють такими знаннями, уміннями і навичками:

Знання

- основні поняття (гендер, стереотипи, гендерні стереотипи, дискримінація);
- відмінність між поняттями «стать» і «гендер»;
- ознаки гендерних стереотипів (схематизованість («картинка», «схема»), стандартизованість (узагальнення), спрощення, емоційна забарвленість, стійкість та ін.);
- механізм дії гендерних стереотипів;
- правові наслідки дії гендерних стереотипів;
- взаємозв'язок «гендерні стереотипи — дискримінація за ознакою статі / гендеру»;
- законодавство, зокрема міжнародно-правові акти та судова практика з цієї проблематики;
- механізми впливу гендерних стереотипів на поведінку судді і прийняття ним / нею рішень, зокрема:
 - поведінковий компонент (як піделемент вимоги безсторонності);
 - розуміння гендерно чутливих ситуацій;
 - розуміння впливу гендерних стереотипів на прийняття рішень;
 - зв'язок гендерних стереотипів та мотивування судового рішення.

Уміння та навички

- ідентифікувати, розпізнавати гендерні стереотипи;
- визначати ознаки гендерних стереотипів;
- аналізувати гендерні стереотипи, класифікувати їх;
- визначати гендерні аспекти (гендерну складову) в побутових та професійних ситуаціях;
- застосовувати антидискримінаційне законодавство;
- застосовувати практику ЄСПЛ щодо гендерних стереотипів;
- долати гендерні стереотипи, зокрема, в колективі суду;
- уникати гендерно упередженої поведінки у роботі судді.

ПРОГРАМА ТРЕНІНГУ

(ВАРІАНТ ДЛЯ ТРЕНЕРІВ І ТРЕНЕРОК)

МОДУЛЬ І.

«ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ВПЛИВ»

10:00 — 10:10	Привітання. Актуальність теми
10:10 — 10:20	Експресопитування за допомогою клікерів (без коментарів) щодо сприйняття аудиторією гендерних стереотипів <i>Файл 2.1. Питання для експресопитування</i>
10:20 — 11:00	«Гендерні стереотипи: поняття, ознаки, види, функції та механізм дії» Презентація (інтерактивна мінілекція) з 2 відео: на початку — фрагмент передачі «Чому так» на тему: «Буть политиком — женская или мужская работа?» 08.06.2019 р., час 12.25 — 16.47 та всередині презентації — мультфільм https://youtu.be/YmaDNh-LQXo , мозковим штурмом (стать v. гендер) та роботою в малих групах (за мультфільмом) <i>Файл 3.1. Ppt</i> <i>Файл 3.2. Відеофрагмент передачі «Чому так»</i> <i>Файл 3.3. Практичне завдання 1 (за мультфільмом)</i> <i>Файл 3.4. Мультфільм</i>
11:00 — 11:20	Ідентифікація гендерних стереотипів Практичне завдання 2 (за гендерно маркованими образами) <i>Файл 4.1. Практичне завдання 2 (за гендерно маркованими образами)</i>
11:20 — 11:40	Перерва

МОДУЛЬ II.

«НАСЛІДКИ ДІЇ ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ»

11:40 — 12:00	Ґендерні стереотипи під час кваліфікаційного оцінювання судді Модерована дискусія (за зразками бланку відповідей) Практичне завдання 3 (за фразами зі співбесід: визначити вид стереотипу, його ознаки та наслідки) <i>Файл 5.1. Модерована дискусія «Ґендерні стереотипи під час кваліфікаційного оцінювання»</i> <i>Файл 5.2. Зразок бланку відповідей_1_Кваліфікований</i> <i>Файл 5.3. Зразок бланку відповідей_2_Відповідальна</i>
12:00 — 12:25	«Від ґендерних стереотипів до ґендерної дискримінації» Презентація (інтерактивна мінілекція) з 2 відео: «В Україні сексизму нема» https://www.youtube.com/watch?v=rWFEFNr-iGI та «Від стереотипів до дискримінації» https://www.youtube.com/watch?v=3n9x1cwqi2w <i>Файл 6.1. Ppt</i> <i>Файл 6.2. Відео «Від стереотипів до дискримінації»</i> <i>Файл 6.3. Відео «В Україні сексизму нема»</i>
12.25 — 12.50	Ґендерні стереотипи та їх оцінка у рішеннях ЄСПЛ Практичне завдання 4 (за рішенням ЄСПЛ) <i>Файл 7.1. Практичне завдання 4</i> <i>Файл 7.2. Відеофрагмент виступу судді ЄСПЛ</i> <i>Файл 7.3. Інформаційне повідомлення «Карвальйо Пінто де Coysa Mopaic (Carvalho Pinto de Sousa Moraes) проти Португалії»: Позиція ЄСПЛ щодо статевої та вікової дискримінацій та ґендерних стереотипів (ст. ст. 8, 14 Конвенції, Заява № 17484/15 від 01.04.2015 р.)</i>
12.50 — 13.00	Питання-відповіді. Висновки та коментарі тренерів Висновки та коментарі тренерів щодо модулів I і II
13.00 — 14.00	Обідня перерва

МОДУЛЬ III.

«ПОДОЛАННЯ ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У РОБОТІ СУДДІ»

14:00 — 14:30	Аналіз ґендерних стереотипів щодо помічників суддів Практичне завдання 5 (на прикладах ситуацій із помічниками суддів) <i>Файл. 8.1. Практичне завдання 5</i>
14:30 — 15:00	«Уникнення суддею ґендерно упередженої поведінки» (поведінка в судовому засіданні та колективі суду, позасудовій діяльності) Презентація (інтерактивна мінілекція) з відео «Спізнення адвоката. Ситуації 2-4» <i>Файл 9.1. Ppt</i> <i>Файл 9.2. Роздавальний матеріал (витяг із законодавства)</i> <i>Файл 9.3. Відео «Спізнення адвоката. Ситуація 2»</i> <i>Файл 9.4. Відео «Спізнення адвоката. Ситуація 3 (комплімент)»</i> <i>Файл 9.5. Відео «Спізнення адвоката. Ситуація 4»</i>
15.10 — 15.20	Ґендерно чутливі справи Практичне завдання 6 (на прикладах із судової практики) Робота в малих групах (чоловіча, жіноча і змішана) <i>Файл 10.1. Практичне завдання 6</i>
15:20 — 15:30	Перерва
15:40 — 16:00	Ґендерно чутливі справи Практичне завдання 6 (продовження) Презентація груп + коментар тренерів і продовження мінілекції
16:00 — 16:20	Шляхи вирішення ґендерно чутливих питань (у суді, в апараті суду, колегії суддів, під час ведення процесу, прийняття конкретних рішень), шляхи ідентифікації та подолання ґендерних стереотипів Модерована дискусія <i>Файл 11.1. Питання для модерованої дискусії</i>
16:20 — 16:40	Контрольні заходи <i>Файл 12.1. Питання для контрольного тестування (окремо)</i>
16:40 — 17:00	Підбиття підсумків

ВХІДНЕ ЕКСПРЕСОПИТУВАННЯ

Мета виконання вправи

Експресопитування (за допомогою клікерів) — це інтерактивний метод навчання, який найчастіше застосовують для:

- актуалізації опорних знань або закріплення отриманих знань;
- перевірки розуміння матеріалу;
- визначення ставлення до певної проблеми / ситуації.

Мета проведення експресопитування на початку цього тренінгу — визначення ставлення учасників та учасниць до найбільш поширених ґендерних стереотипів або причин, які зумовлюють ґендерні упередження та ґендерну дискримінацію; з'ясування ґендерної чутливості учасників та учасниць.

Формат виконання вправи

Експресопитування складається із кількох питань (основа запитання та 3-5 варіантів відповідей) з використанням програмного забезпечення TurningPoint. Максимальний час відповіді на одне питання — 20 сек. Тривалість виконання вправи — 5-7 хв.

Автори навчального курсу розробили 10 питань для вхідного експресопитування. Перед початком конкретного тренінгу із запропонованих 10-и достатньо обрати 4-5 питань для експресопитування, не обов'язково ставити усі питання. Однак при виборі питань важливо, щоб вони стосувалися стереотипів як щодо жінок, так і чоловіків.

Тренерські нотатки

Вхідне експресопитування на початку цього тренінгу не передбачає обговорення відповіді на кожне питання, воно є своєрідною «розминкою» для ефективного проведення тренінгу.

Водночас тренери та тренерки повинні бути спроможними прокоментувати кожне питання, якщо у цьому буде необхідність. До відповідей учасників та учасниць під час вхідного експресопитування тренери можуть звертатися протягом проведення усього тренінгу. Наприклад, питання 5 (чи впливає стать на успіх у житті) можна прокоментувати під час практичного завдання 5 (аналіз ґендерних стереотипів на прикла-

дах помічників суддів) або практичного завдання 1 під час мінілекції (за мультфільмом, зокрема, у сюжеті про відрядження). Тому тренерські нотатки у цьому розділі посібника наведені не для озвучування під час тренінгу, не для коментування, а для підвищення обізнаності самих тренерів і тренерок.

Запитання для експресопитування

1. У сучасному суспільстві професійна реалізація і фінансова спроможність:

- а) важливіші для чоловіка, ніж для жінки;**
- б) однаково важливі як для чоловіка, так і для жінки;**
- в) важливіші для жінки, ніж для чоловіка.**

2. Для жінки основне — вдало вийти заміж.

- а) погоджуюсь;**
- б) не погоджуюсь.**

Коментар до питань 1 і 2

Ці питання відображають стереотипи: «Чоловік — годувальник сім'ї», а «для дівчини головне — вдало вийти заміж».

Більшість сучасних дорослих українських чоловіків і жінок виховані батьками на «істинах», що «справжній чоловік повинен заробляти», а «для дівчини головне — вдало вийти заміж», тобто жінка може працювати, якщо бажає («щоб не сидіти вдома»), однак для неї фінансова незалежність не настільки важлива, як для чоловіка, оскільки не жінка відповідальна за матеріальний добробут сім'ї, жінка працює не заради економічного забезпечення себе і своєї родини (тому жінці достатньо заробляти кишенькові гроші), а при наявності сім'ї і дітей, щоб було зручно виконувати сімейні обов'язки.

Такі стереотипи призводять до кількох наслідків. По-перше, це впливає на вибір професії і занять. Чоловіки часто обирають роботу, яка «модна» чи гарантує швидкий фінансовий успіх, а не ту, до якої мають схильність і яка буде приносити радість. Очікування «забезпечувати сім'ю» призводять до того, що навіть ті чоловіки, які досягли певного професійного рівня та заробляють достатньо, не почуваються щасливими і не можуть зупинитися (оскільки «достатньо» — відносне поняття, і серед знайомих завжди знайдеться хтось, хто заробляє більше, і за законом зростаючих потреб, завжди буде щось, для задоволення чого наявних ресурсів буде недостатньо). Ще більше чоловіків не вважають, що заробляють «достатньо». Чоловікам, яких виховували в дусі минулого, важко при-

йняти, що жінка може бути успішнішою і заробляти більше, ніж вони. Колись жінки з вищими, ніж у чоловіків, зарплатами траплялися рідко. Сьогодні ж цим нікого не здивуєш. Жінки-керівники та жінки-політики — невід’ємна частина сучасного світу, і їхня кількість щороку зростає¹⁰.

За офіційними даними Держстату України, розрив у зарплаті чоловіків і жінок у нашій державі (станом на IV квартал 2020 р.) доволі значний: чоловіки отримують у середньому 14 203 грн, жінки — 11 558 грн, що становить 81,4% порівняно із заробітною платою чоловіків¹¹.

Необхідно зазначити, що розрив у заробітних платах чоловіків і жінок має світову тенденцію.

Розрив між зарплатами чоловіків і жінок поступово скорочується, однак відбувається це повільно. Згідно зі звітом Gender Gap Index (GGI) станом на 2015 р. середня по світу зарплата працюючої жінки становить близько 11 тис. доларів на рік. При цьому середня по світу зарплата чоловіка оцінюється Всесвітнім економічним форумом у 21 тис. доларів. Ліквідувати такий розрив вдасться лише через 118 років, йдеться у звіті. Втім у деяких країнах із цим завданням уже впоралися. Наприклад, у Норвегії та Швеції, виконуючи одну і ту саму роботу, жінки і чоловіки заробляють однаково — в середньому по 40 тис. доларів на рік¹².

Однією з причин ґендерного розриву в оплаті праці в Україні є наявна структура зайнятості. Жіноча зайнятість переважає у видах діяльності з найнижчими рівнями середньої заробітної плати — наданні комунальних та індивідуальних послуг, діяльності готелів та ресторанів, освіті, охороні здоров’я та соціальному забезпеченні, де жінки становлять переважну частку (60-83%) працюючих. Водночас «чоловічими» видами діяльності залишаються високооплачувані галузі промисловості, транспорту та сфери інформаційно-комунікаційних технологій (61-79%)¹³. Другий чинник зумовлений тим, що жінки йдуть у відпустку по вагітності та пологах, а також частіше беруть відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, лікарняні по догляду за

¹⁰ Королович О. Ти повинен! Сучасні чоловіки перебувають у найбільшому стресі за всю історію. Чому, і що з цим робити? // TEXTY.ORG.UA. — 8 жовтня 2019. — URL: http://texty.org.ua/pg/article/Oximets/read/97003/Ty_povynen_Suchasni_choloviky_perebuvajut_u_najbilshomu

¹¹ Середньомісячна заробітна плата за статтю та видами економічної діяльності. — URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/smzp_zs/smzp_zs_ek/smzp_zs_ek_u.htm

¹² Зарплати жінок і чоловіків зрівняються до 2133 року – дослідження. // Дзеркало тижня. Україна. — 19 листопада 2015. — URL: http://dt.ua/TECHNOLOGIES/zarplati-zhinok-i-cholovikiv-zrivnyayutsya-u-2133-roci-doslidzhennya-191570_.html

¹³ Гориховець Є. Чому жінки в Україні заробляють менше, ніж чоловіки? // УП. Життя. — 27 березня 2017. — URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/03/27/223358/>

хворими членами сім'ї, що зменшує суму виплачуваної заробітної плати. Величезна кількість часу, яка припадає на догляд за членами родини, ведення домашнього господарства не має гіпотетичної грошової цінності і, як наслідок, не оцінюється на належному рівні. При цьому існуючий ринок праці, відсутність чіткого нормативного регулювання питань нестандартної зайнятості ускладнює поєднання домашньої праці з додатковим заробітком¹⁴.

3. Зовнішня привабливість:

- а) важливіша для чоловіка, ніж для жінки;**
- б) однаково важлива як для чоловіка, так і для жінки;**
- в) важливіша для жінки, ніж для чоловіка.**

Коментар до питання 3

До фізичної привабливості жінок і чоловіків суспільство ставить різні вимоги: вважається, що жінка має бути доглянутою за будь-яких умов, тому вона повинна приділяти увагу зовнішності, вкладати час, кошти і зусилля, тоді як для чоловіка зовнішність не настільки важлива. Щодо чоловічої зовнішності вимоги значно нижчі, часто можна почути, що «чоловік має бути трошки гарнішим за мавпу».

Зовнішня привабливість чоловіків часто ототожнюється з привабливістю інтелектуальною (розумом), і як наслідок — успішністю (в кар'єрі та загалом у житті), хоча насправді прямого зв'язку немає. Сюжет про те, як молоді чоловіки користуються своєю зовнішністю як приманкою для влаштування у житті, став хрестоматійним, і його покладено в основу багатьох літературних творів, найвідомішими з яких в українській літературі є комедійна п'єса Михайла Старицького «За двома зайцями» (образ Голохвастова) та сатиричний роман Олега Чорногуза «Аристократ з Вапнярки» (образ Євграфа Сідалковського).

Водночас красива жінка не сприймається як фахівець. Прикладом може слугувати дискусія навколо анонсу інтерв'ю із заступницею міністра закордонних справ в Україні Оленою Зеркаль у додатку видання «Новий час», НВ Style, «Дипломат на шпильках»¹⁵, що викликав великий ажіотаж через сексистські посили. Причиною обговорення став пост головного редактора «Нового часу» Віталія Сича у Facebook: «На

¹⁴ Там само.

¹⁵ Хаєцька А. Дипломат на шпильках. Лана Зеркаль називає три інгредієнти успіху. // Журнал НВ. — № 34. — URL: <https://magazine.nv.ua/journal/2546-journal-no-34/diplomat-na-shpilkah.html>

обкладинці чергового додатку HB Style — заступник міністра закордонних справ Олена Зеркаль. Красива жінка, і головне, розумна. Зеркаль стала відома після судового батлу України з Росією в Гаазі, де вона, природно, представляла Україну (як і всі красиві жінки)».

Висловлювання «Красива і, головне, розумна» не залишилося непоміченим. Так, кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія» Тамара Марценюк заявила, що висловлювання Сича та заголовки інтерв'ю із Зеркаль («Дипломат на шпильках») є сексистськими. За її словами, це легко підтверджується, якщо перевірити текст за системою дзеркала, сенс якої полягає в тому, що в матеріалі на місце жінок необхідно поставити чоловіків. «Якщо про чоловіків ви подібного б не написали, тому що це смішно, то не треба писати таке і про жінок», — зазначає вона.

Аналогічний погляд висловила і публіцистка, арт-критикеса і перекладачка Катерина Ботанова. «Чому цим лідерам громадської думки й іншим публічним фігурам ніколи не приходить у голову говорити про інші публічні фігури — чоловіків, мовляв, які ж вони розумні, а особливо красиві? Також навряд прийде в голову припустити, що всі красиві чоловіки працюють саме в українській політиці (бізнесі, журналістиці — потрібне підкреслити). Маю великі сумніви, що адекватно сприйнялася б фраза «включити хлопчика», якби мова йшла про бізнес-відносини», — наголосила Ботанова¹⁶.

У 2015 р. американська фірма OneLogin розмістила фотографії своїх співробітників на рекламних плакатах для залучення більшої кількості інженерів. Проте деякі люди вважали малоімовірним, що одна з молодих красивих жінок може бути інженером. Дехто висловлювався, що вона була «надто привабливою», щоб бути «справжнім інженером». Тобто експеримент показав, що чим привабливіше виглядала жінка, тим менше людей вважали, що вона може займатися інженерною справою. У відповідь на це різні користувачі твіттера запустили віральний хештег iLookLikeAnEngineer (я виглядаю як інженер) під власними фото, щоб зруйнувати стереотип, від якого страждають науковиці¹⁷.

Зовнішня привабливість — перше, на що звертають увагу ЗМІ при призначенні жінки на посаду. Так, Ірина Виртосу у статті «Топ-8 стереотипів про жінок, які охоче тиражують українські ЗМІ» навела приклад щодо при-

¹⁶ «Красива і, головне, розумна»: через заступника глави МЗС України трапився скандал. // OBOZREVATEL. — 21 вересня 2017. — URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/krasiva-i-golovne-rozumna-cherez-zastupnika-glavi-mzs-ukraini-trapivsya-skandal.htm>

¹⁷ Як це — бути жінкою в науці? // Рубрика. — 11 лютого 2019. — URL: <https://rubryka.com/ru/article/women-girls-in-science/>

значення Юлії Світличної («32-річна білявка стала в.о. голови Харківської ОДА» (Корреспондент.нет). Коли тільки скандал набирив обертів, І. Виртосу нашвидкуруч порахувала кількість заголовків зі словосполученням «32-річна блондинка» у новинах — вийшло близько 50 заголовків українською і 100 — російською. Авторка слушно цікавиться: чи колір волосся — це найважливіше, що потрібно знати про високопосадовця?¹⁸

4. Для чоловіка програти іншому чоловікові — невдача, але програти жінці — приниження.

а) погоджуюсь;

б) не погоджуюсь.

Коментар до питання 4

Дослідження чітко показують наявність в Україні так званої чоловічої коробки: набору якостей, якими має володіти чоловік, щоб відповідати відведеній йому ролі в суспільстві. Скажімо, він не має права проявляти слабкість, попросити допомоги чи зізнатися у тому, що не знає, як вирішити проблему. У цю «коробку» стереотипів хлопчики потрапляють змалку: саме тоді їм починають нав'язувати певні моделі поведінки та висувають список вимог до «справжніх» чоловіків, якими вони, безумовно, мають вирости.

Однією з таких обов'язкових якостей справжнього чоловіка є прагнення перемоги, яке прищеплюється змалку батьками в родині, однолітками, тобто бути переможцем завжди і в усьому.

З іншого боку, хлопчика виховують з усвідомленням віднесення себе до сильної статі й одночасно належності дівчинки до «слабкої половини» людства. У зв'язку з цим виникає модель поведінки, за якої чоловік завжди сприймає іншого чоловіка як рівного собі, а жінку — як представницю слабкої статі.

На рівні міжособистісних відносин роль сильного, мужнього, вольового, непереможного, що нав'язується чоловікові, і при цьому жінки — слабкої, гіперемоційної особи, яка є другорядною в суспільному, політичному та економічному житті, призводить до того, що жінка сприймається як заздалегідь слабкий суперник.

У патріархальному суспільстві панує думка про те, що жінки не можуть на рівні з чоловіками, на однакових умовах, боротися, змагатися і перемогати в кар'єрному зростанні, бізнесі, політиці тощо.

¹⁸ Виртосу І. Топ-8 стереотипів про жінок, які охоче тиражують українські ЗМІ. // ZMINA. — 19 травня 2017. — URL: https://zmina.info/articles/top8_stereotipiv_pro_zhinok_jiaki_ohocho_tirazhujiut_ukrajinski_zmi-2/

Тобто у більшості відомих і зрозумілих конфліктних ситуацій програш чоловіка чоловікові сприймається ним як поразка, невдале поєднання зірок, «не мій день». Водночас програш жінці є приниженням його безумовно домінуючої позиції в суспільстві, переживається чоловіком як особиста криза.

Джордан Пітерсон у своїй відомій книзі «12 правил життя»¹⁹ зауважив, що дівчата нерідко грають у хлопчачі ігри, а ось хлопці не дуже люблять дівчачі. Це тому, що для дівчини почесно виграти змагання із хлопцем. А якщо вона й програє, це абсолютно нормально. Для хлопця ж не завжди нормально здолати дівчину, а програти їй — це ще гірше. Уявіть, що дев'ятирічний хлопчик та дівчинка б'ються. Хлопчик у кепському становищі, бо вліз у бійку. Якщо перемаже — він жалюгідний. Якщо програє — його життя кінець. Його ж побила дівчинка.

Дівчата мають змогу перемагати в межах власної ієрархії, роблячи те, що цінують інші дівчата. Крім цього, вони можуть перемагати в чоловічій ієрархії. Натомість хлопці можуть перемагати лише у своїй ієрархії. Якщо вони будуть успішні в тому, що цінують дівчата, вони втратять свій статус як в очах дівчат, так і хлопців. Це коштуватиме їм репутації та привабливості. Дівчат не приваблюють чоловіки, з якими вони дружать, хоч вони й можуть їм подобатися, що б це не означало. Їх приваблюють хлопці, які виграють змагання за статус в інших хлопців. Якщо ви чоловік, ви не можете так сильно розмазати жінку, як іншого чоловіка. Хлопці не люблять змагатися з дівчатами. Ніхто не знає, як їх перемогти. Коли гра перетворюється на дівчачу, хлопці відходять убік²⁰.

5. Успіх у житті залежить від багатьох факторів, але стать значення не має.

- а) погоджуюсь;**
- б) не погоджуюсь.**

Коментар до питання 5

Це питання можна прокоментувати під час практичного завдання 5 (Аналіз ґендерних стереотипів щодо помічників суддів) або практичного завдання 1 під час мінілекції (за мультфільмом, зокрема, у сюжеті про відрядження).

Що таке успіх?

¹⁹ Пітерсон Д. 12 правил життя. Як перемогти хаос / пер. з англ. Д. Кожедуб. — К.: Наш формат, 2019. — 320 с.

²⁰ Там само. — С. 254 — 255.

Успіх — результат дії, шлях від мети, плану, навчання, апробації, невдач, реалізації. Тільки той, хто пізнав ціну невдач, програшу, зрозуміє ціну успіху.

6. Законодавча заборона жінкам працювати на певних (наприклад, шкідливих, пов'язаних з ризиком для життя та здоров'я) роботах цілком виправдана, оскільки:

- а) їм ще народжувати дітей;**
- б) це не жіноча справа;**
- в) вони і так не хочуть цього робити;**
- г) ця заборона застаріла, і її треба скасувати.**

Коментар до питання 6

До скасування Наказом Міністерства юстиції №1254 від 13.10.2017 р.²¹ Наказу Міністерства охорони здоров'я №256 від 29.12.1993 р. «Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок»²² українським жінкам було заборонено працювати у цілій низці важливих галузей, зокрема високооплачуваних. Так, для жінок були заборонені різноманітні підземні роботи, водіння деяких видів вантажного і пасажирського транспорту, робота в машинному відділенні корабля, низка будівельних спеціальностей, серед них багато добре оплачуваних і цікавих професій, у яких жінки були зацікавлені: машиніст метро, моторист на кораблі, водій автобуса далекого прямування. Подібні заборони досі діють у багатьох пострадянських державах. У СРСР список складався з 431 позиції, у Молдові — 331 (де були вилучені 100 позицій, що стосувалися гірничо-видобувної сфери, відсутньої в цій країні). У Вірменії їх 330, у Білорусі — 181, у Росії — 456, а в Україні він налічував 458²³. Це була відкрита дискримінаційна спадщина радянського минулого, що заважала професійній реалізації мільйонів жінок.

Немає наукових досліджень, які б свідчили про шкоду жіночому здоров'ю майже всіх цих «заборонених видів діяльності». Немає пояснень, чому жінка може керувати автобусом, у якому, наприклад, 8 пасажир-

²¹ Наказ Міністерства юстиції №1254 від 13.10.2017 р., зареєстрований в Міністерстві юстиції 13.12.2017 р. (за №1508/31376). — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1508-17>

²² Наказ Міністерства охорони здоров'я №256 від 29.12.1993 р. «Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок» (ДНАОП 0.03-8.08-93). — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94>

²³ Луценко Є. Список професій, заборонених для жінок, — спадщина радянської доби. Стаття з нового числа журналу «Я» (тема випуску – «Гендер і гроші»), що днями побачить світ // ГІАЦ «КРОНА». — URL: <http://krona.org.ua/spusok-profes-zaboron-dlya-jinok.html>

ських місць, і не може таким, де 15-16. Чому монтаж на землі не шкідливий, а монтаж на висоті шкідливий? Чому робота кранівницею на суші можлива, а на водних платформах шкідлива? Чому водити трамваї жінки можуть, а потяг у метро — ні? Пояснення, що жінки не можуть водити потяги метро, оскільки не такі уважні, як чоловіки (почуте на круглому столі), не витримує ніякої критики²⁴.

7. В українських школах мало вчителів-чоловіків, тому що:

- а) чоловіки погано вчилися у школі, тому вони нездатні засвоїти обсяг навчального матеріалу, передбачений шкільною програмою, і відповідно, не можуть його викладати;**
- б) чоловіки, зважаючи на свою природу (фізіологічні, психоемоційні та інші властивості) — погані вчителі;**
- в) педагогіка — не чоловіча справа, справжні чоловіки повинні реалізовуватися в інших сферах;**
- г) чоловіки шукають роботу з вищою оплатою праці;**
- г) інший варіант.**

Коментар до питання 7

Гендерний аналітично-інформаційний центр «Крона» провів блиц-опитування: «Чи потрібні чоловіки у школі? Думка молоді»²⁵, бажаючи перевірити, чи впливає на кількість чоловіків-вчителів рівень зарплати, з огляду на те, що зазвичай чим вища заробітна платня у певній сфері зайнятості — то більше там чоловіків, що нижча заробітна платня — то менше. Відповіді молоді підтвердили, що «Чоловіків мало в освіті, бо зарплатня низька. Вони йдуть у ті сфери, у яких зможуть заробляти достатньо для утримання родини» (Артур).

У середній школі чоловіків мало, вони обіймають посади переважно вчителів фізкультури, трудового навчання, математики й військової підготовки. При цьому молоді люди висловлюють думку, що чоловіки у школі потрібні, оскільки:

- «У дитини перед очима повинен бути приклад і чоловічої, і жіночої поведінки» (Аліна).
- «У чоловіків і жінок різний досвід, і взагалі, кожна людина індивідуальна! (...) Будь-який процес навчання пов'язаний з вихованням

²⁴ Там само.

²⁵ Курлович А. Блиц-опитування: чи потрібні чоловіки у школі? Думка молоді // ГІАЦ «КРОНА». — URL: <http://krona.org.ua/chu-potribni-choloviku-u-shkoli.html>

особистості, виходячи з чого «чоловічий» і «жіночий» стилі виховання і життєва мудрість — різні, й вони однаково потрібні учням для повноти світосприйняття» (Андрій).

- «У чоловіка й жінки зовсім різні моделі виховання, вони використовують зовсім різні методи, напрями у вихованні. Коли учнів рівноправно виховують у школі і жінки, й чоловіки, то вони більш повноцінно сприймають цей світ, можуть поглянути на проблеми з обох сторін. Того, що може навчити чоловік, не зможе навчити жінка, і навпаки» (Карина).
- «Вважаю, що в освітній сфері наявність чоловіків важлива, адже діти бачать перед очима різні моделі поведінки, набувають навички спілкування. Чоловіків в освіті мало через низьку заробітну платню, до того ж, думка суспільства теж не сприяє заохоченню чоловіків до вчителювання» (Олена) та ін.

У вересні 2018 р. дослідницька мережа «Еврідіка» опублікувала статтю «Чи має значення те, що чоловіки не викладають?», у якій наведені деякі добре відомі факти: за інформацією Євростату, лише 15% вчителів початкової школи в Європі — чоловіки, і навпаки, лише 25% професорів європейських університетів — жінки. У майбутньому цей ґендерний дисбаланс тільки посилюватиметься, якщо врахувати, що все менше чоловіків обирає професію вчителя²⁶.

Перший висновок з даних Євростату полягає в тому, що ґендерні пропорції змінюються на різних етапах освіти. Працівники дошкільної освіти майже повністю є жінками, як і переважна більшість вчителів початкових класів. У середній школі жінки все ще переважають чоловіків — у 3 рази в молодшій середній та майже у 2 рази — у старших класах. Але у вищих навчальних закладах вже чоловіки стають більшістю та становлять 60% викладацького складу. На найвищому рівні — серед професорів — лише 1 з 4 фахівців — жінки.

Ця картина, на думку «Еврідіки», відображає суспільство, яке більше цінує вищі рівні освіти, ніж початкові, тому статус і фінансова винагорода університетських професорів є набагато вищими за вчителів початкової школи. Саме тому чоловіки нечасто зустрічаються в дошкільних установах, в початковій і середній школі, де робота характеризується низькими зарплатами і вважається неprestижною.

²⁶ Міжнародний відділ ЦК Профспілки. Чому в школах мало учителів-чоловіків. І чи є це проблемою? // Гендер в деталях. — 28 квітня 2019. — URL: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/HeForShe/chomu-v-shkolah-malo-uchiteliv-cholovikiv-i-chi-e-tse-problemoyu-1341020.html>

За даними Організації економічного співробітництва та розвитку, вчителі-жінки заробляють на 10% менше середньої заробітної плати інших жінок з вищою освітою, тоді як чоловіки, які вчителюють у початковій школі, отримують на 30% менше, ніж чоловіки з вищою освітою в інших сферах. Тому зарплата освітян є неконкурентоспроможною, при цьому відмінності порівняно з іншими професіями більші для чоловіків.

У статті «Еврідіка» вказується на розповсюджену думку, що професія вчителя дає недостатньо можливостей для безперервного професійного розвитку, і це також робить її малопривабливою.

Друга причина, на яку звертає увагу «Еврідіка», пояснюючи недостатню кількість чоловіків на початкових стадіях освіти — стереотипні уявлення щодо ґендерних ролей. Ґендерні стереотипи впливають на вибір кар'єри чоловіками та жінками. Це буде тривати доти, доки у загальній культурі вважатиметься, що чоловікам не підходять професії, пов'язані з доглядом, до яких відноситься і професія вчителя.

Стереотипний образ професії вчителя не враховує складні інтелектуальні завдання, які вона ставить перед своїми представниками. Викладання, наприклад, вимагає цілої низки компетенцій та вмінь, зокрема знання предмета, комунікативні навички, вміння викладати та надихати учня, працювати з різними особистостями та характерами. Жодні з цих компетенцій та вмінь не мають відношення до статі вчителя.

«Еврідіка» звертає увагу на певні непрямі наслідки для учнів, які може мати дефіцит чоловіків-вчителів. Деякі дослідники вказують на зв'язок між цим явищем та нижчими досягненнями хлопчиків порівняно з дівчатками, вищим рівнем передчасного залишення ними школи. Однак це твердження є спірним, емпіричні дані його не підтверджують.

Якщо глянути на те, які культурні цінності отримують діти через школу, «Еврідіка» підкреслює, що дефіцит чоловіків-вчителів призводить до посилення і увіковічення необґрунтованих ґендерних стереотипів. Учні безпосередньо зі свого досвіду дізнаються про те, що на ринку праці є ґендерна сегрегація, що жінки більше підходять для професій, пов'язаних з доглядом, що професія вчителя мало цінується.

Оскільки цінності, які передаються дитині під час навчання, є так само важливими, «Еврідіка» вважає дефіцит вчителів-чоловіків причиною для занепокоєння, також як і дефіцит представників етнічних, мовних і культурних меншин. Як школи можуть навчити учнів боротися з нерівністю, якщо їх викладацький склад є уособленням цієї нерівності?

Європейський комітет профспілок освіти підтримує висновки «Еврідіки» і підкреслює критичну важливість зусиль, спрямованих на те, щоб професія вчителя була більш привабливою, інклюзивною та конкурентною з погляду фінансової винагороди за працю, а школи стали взірцями рівності і демократичних цінностей²⁷.

8. Чоловіки витрачають у 2-3 рази менше часу на домашню працю, ніж їхні партнерки, тому що:

- а) на роботі вони працюють тяжче, ніж жінки;
- б) вони не здатні виконувати хатню роботу;
- в) кувоварити, прати, прасувати і т. ін. — це не чоловіча справа;
- г) для чоловіка головне — заробляти гроші і утримувати сім'ю, а не допомагати по господарству;
- г) інший варіант.

9. Жінки витрачають у 2-3 рази більше часу на домашню працю, тому що:

- а) вони на роботі не працюють, а «відсиджують», тому не так сильно втомлюються;
- б) в них природою закладена схильність до виконання домашньої роботи;
- в) їм подобається займатися домашнім господарством;
- г) на них тисне: «А що скажуть люди?»;
- г) інший варіант.

Коментар до питань 8 і 9

Домашня праця (яку ще називають доглядовою або репродуктивною, на відміну від продуктивної, що створює товари і послуги, які продаються на ринку товарів і послуг) — це уся робота, яка виконується для підтримки життя сім'ї / родини. Вона переважно неоплачувана, відбувається в приватній сфері (вдома) і здебільшого виконується жінками.

В середньому українські жінки витрачають на домашню працю близько 43 годин на місяць²⁸. За іншими даними, в середньому українські жінки витрачають на домашню працю 15 годин на тиждень, чоловіки — близько 9 годин. Середній показник серед усіх країн, що увійшли до дослідження, вдвічі менший як для чоловіків, так і для жінок.

²⁷ Міжнародний відділ ЦК Профспілки. Чому в школах мало учителів-чоловіків. І чи є це проблемою? // Гендер в деталях. — 28 квітня 2019. — URL: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/HeForShe/chomu-v-shkolah-malo-uchiteliv-cholovikiv-i-chi-e-tse-problemoyu-1341020.html>

²⁸ Дутчак О. 3568 гривень на місяць: якби домашня праця жінок оплачувалась // WoMO. — URL: <https://womo.ua/3568-griven-na-misyats-yakbi-domashnya-pratsya-zhinok-oplachuvalas/>

Соціологиня, заступниця директора Центру соціальних та трудових досліджень Оксана Дутчак вважає, що причин декілька, зокрема, бідність, через яку переважна більшість українців і українок не можуть їсти поза домом, часто не мають грошей на кухонні прилади, які полегшують та пришвидшують приготування їжі, а також традиційні патріархальні уявлення²⁹.

Відповідні підрахунки проводяться у різних суспільствах. Нещодавно в Італії публікували матеріал, що репродуктивна праця там має оплачуватися 3300 євро в місяць. В Україні подібні підрахунки теж були, наприклад, за даними редакції «Обозреватель», у цінах на послуги по м. Києву вийшло 7500 гривень у місяць (станом на час публікації дослідження). А поки що оплата репродуктивної праці фактично нульова, що вражає, зважаючи на важливість для суспільства цієї щоденної і важкої роботи.

За даними дослідження «Сучасне розуміння маскулінності: ставлення чоловіків до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок»³⁰, абсолютна більшість чоловіків (89%) задоволені розподілом домашньої роботи у власній родині, а 62% респондентів вважають, що цим співвідношенням задоволені і їхні партнерки (кожен п'ятий переконаний, що його дружина цілком задоволена співвідношенням сімейних обов'язків). Поширення таких уявлень, вочевидь, призводить до закріплення в суспільній свідомості «належних» соціальних ролей та функцій жінок і чоловіків, які в кінцевому підсумку можуть визначати сприйняття «меншовартості» жінок у суспільстві, зумовлювати їхнє залежне та навіть підлегле становище в ієрархії сімейних відносин.

Певні підстави для оптимізму щодо поступової трансформації стереотипних уявлень про розподіл домашніх обов'язків та ухвалення рішень у родині дають результати обговорень із представниками молоді. Значна частина молодих людей віком 18-24 роки висловлювала переконання, що всі сімейні справи мають виконуватись разом чи однаковою мірою розподілятися між чоловіком і дружиною: *«Не існує виключно «чоловічих» та «жіночих» обов'язків, щоденна домашня робота має ділитися порівну — хто має більше вільного часу на даний момент, той і залучається. А щодо певних специфічних речей, наприклад, полагодити автомобіль або комп'ютер — їх має виконувати той, хто краще на цьому розуміється... байдуже, чоловік він чи жінка»* (хлопець, 19 років).

²⁹ Там само.

³⁰ Сучасне розуміння маскулінності: ставлення чоловіків до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок. — Київ, 2018. — С. 68. — URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/%D0%A1%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B5%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%83%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BC%D0%B0%D1%81%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96_%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf

Малюнок із вебсайту «Рубрика». — URL: <https://rubryka.com/ru/article/9-idej-yak-vidznachyty-8-berezhnya/>

10. Жіночі засоби догляду за тілом (шампунь, крем тощо), послуги перукаря коштують дорожче, ніж чоловічі, тому що:

- а) на них використовується більше витратних матеріалів;
- б) вони кращі за якістю;
- в) жінки хочуть бути красивими, тому для «жіночих» товарів ціна не має значення;
- г) це не відповідає дійсності, ціни однакові;
- г) це так званий рожевий податок.

Коментар до питання 10

Дослідження показують, що предмети гігієни (наприклад, шампунь, леза для гоління тощо), оформлені по-різному для жінок і для чоловіків, будуть відрізнятися за ціною, і «жіночий» варіант коштуватиме дорожче. Одне з пояснень — з погляду маркетингу важливо знайти або створити властивості товару, за який споживачі погодяться платити вищу ціну. Товари для жінок — прибутковий сегмент, тому що вважається, що саме жінки готові платити більше за естетичні властивості речей.

Таку націнку на жіночі товари, аналогічні до чоловічих, називають «рожевим податком» (англ. pink tax).

«Рожевий податок» — це різниця у вартості схожих або ж ідентичних товарів для жінок і чоловіків³¹.

Згідно з дослідженням, проведеним Департаментом споживчої політики штату Нью-Йорк, найпоширеніші приклади можна знайти серед товарів особистої гігієни. Так, у більшості найбільших роздрібних торговців жіночі бритви та картриджі для бритв коштують у середньому на 11% більше, ніж чоловічі, а різниця для шампунів і кондиціонерів сягає 48% при порівнянні, повідомляє ABC News³².

Проте різниця виходить далеко за межі предметів особистої гігієни та споживчих товарів. Ціни на дитячі речі для дівчаток, жіночий одяг, засоби гігієни, витрати при оформленні іпотеки та купівлі автомобіля вищі, ніж на аналогічні товари і послуги для чоловіків. Дані досліджень свідчать про те, що бути жінкою приблизно в 6 разів дорожче, ніж чоловіком³³.

Фахівці департаменту Нью-Йорка у справах споживачів провели дослідження ринку і з'ясували, що розрив у ціні починається з дитячих товарів. Рожевий самокат або шолом для дівчинки може коштувати вдвічі дорожче, ніж такий самий предмет іншого кольору для хлопчика. Також це стосується дитячого одягу, взуття та білизни: ціна футболок, штанців та інших речей для дівчаток буде на 3-13% вищою³⁴.

Це стосується не всіх країн, але, наприклад, автодилери США роблять чоловікам вигідніші пропозиції і знижки на придбання авто, ніж жінкам. Привести в порядок жіночу сорочку коштує майже вдвічі дорожче, ніж чоловічу³⁵. У 2014 р. президент Барак Обама зауважив: «Я не знаю, чому блузка Мішель коштує більше, ніж моя сорочка», говорячи про послуги хімчистки, повідомляло видання The Washington Post³⁶. Дослідження встановило, що у Нью-Йорку жінки платять майже вдвічі більше за хімчистку, в середньому 4,95 долара за сорочку, порівняно із середнім показником для чоловіків 2,86 долара, а пояснення, яке надається — конструкція машин розрахована на чоловічий одяг, тоді як для жіночого частіше використовується сухе чищення, що є більш трудомістким³⁷.

³¹ Рожевий податок»: товари для жінок безпідставно коштують дорожче, ніж аналогічні для чоловіків. // Голос Америки. — 28 липня 2018. — URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/rozhevyi-podatok-chomu-tovary-dlia-zhinok-koshtuiut-dorozhche-nizh-dlia-cholovikiv/4504045.html>

³² Burger King raises awareness of the pink tax with 'Chick Fries' that cost \$1.40 more. // ABC News. — 28 July 2018. — URL: <https://abcnews.go.com/GMA/News/burger-king-raises-awareness-pink-tax-chick-fries/story?id=56878909>

³³ Що таке «рожевий податок» і чому жінкам багато речей обходяться дорожче, ніж чоловікам. // Тутка. — 9 травня 2019. — URL: <https://tutkatamka.com.ua/nathnennya/zhyttia/shho-take-rozhevij-podatok-i-chomu-zhinkam-bagato-rechej-obxodyatsya-dorozhche-nizh-cholovikam/>

³⁴ Там само.

У 2015 р. у Канаді відмовилися від податку на тампони і прокладки, хоча цей захід коштував бюджету близько 36 млн доларів. Після акцій протестів, які пройшли в 2015 році у Франції, уряд зменшив податок на засоби жіночої гігієни з 20 до 5,5%. Бюджету це обійшлося в десятки мільйонів євро³⁸.

Для засобів догляду використовуються рекламні слогани, що акцентують увагу на тому, що вони виготовлені спеціально для певної статі (жінок / чоловіків), і таким чином напрошується висновок: якщо спеціально зроблені, то отже, цінніші. Інший акцент — для привернення уваги протилежної статі (наприклад, адресовані жінкам — несуть посилення, що це сподобається чоловікам, приверне їх увагу, і навпаки).

Гендерний поділ дозволяє підвищити ціни та збільшити продажі, адже замість одного універсального засобу необхідно купувати два (для чоловіків і жінок).

Часто використовується маркування візуальними кодами: жіночі товари мають пастельні тони (особливо рожевий), плавні форми баночок, чоловічі — холодні і темні кольори (синій, металік), динамічні малюнки, незграбні форми. Жіночий продукт або послуга пов'язані із зовнішньою привабливістю, слабкістю, емоційною чуйністю, чоловічий — із силою, інтелектом, сміливістю, активністю.

Чому майже всі чоловічі шампуні мають темно-синю упаковку? Тому що вважається, що їх частіше обирає жінка, яка орієнтується на традиційні «чоловічі» кольори.

Товари з маркуванням «спеціально для жінок» для догляду за собою коштують дорожче від 7 до 40% відповідно до досліджень, проведених у США, Франції, Великобританії, Канаді, Австралії. При цьому хімічний склад товарів однаковий, відрізняється лише колір і форма упаковки та ароматизатори.

Отже, жіночі товари мають у своїй ціні «рожевий» або де-факто «жіночий» податок.

³⁵ Там само.

³⁶ Juliet Eilperin and Kate Zezima. Women of America: President Obama wants to lower your dry cleaning bill. // The Washington Post. — April 8, 2014. — URL: <https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2014/04/08/women-of-america-president-obama-wants-to-lower-your-dry-cleaning-bill/?noredirect=on>

³⁷ Cara Buckley. At the Cleaners, One Woman Seeks Gender Equality.// The Washington Post. — Feb. 4, 2009. — URL: <https://www.nytimes.com/2009/02/05/nyregion/05cleaners.html>

³⁸ Що таке «рожевий податок» і чому жінкам багато речей обходяться дорожче, ніж чоловікам. // Тутка. — 9 травня 2019. — URL: <https://tutkatamka.com.ua/nathnennya/zhittya/shho-take-rozhevij-podatok-i-chomu-zhinkam-bagato-rechej-obxodyatsya-dorozhche-nizh-cholovikam/>

Нотатки

МІНІЛЕКЦІЇ

МІНІЛЕКЦІЯ 1.

Гендерні стереотипи: поняття, ознаки, види, функції та механізм дії

Слайд 1

Вступний слайд — відображає назву мінілекції.

Слайд 2

Візуалізація актуальності теми — питання для експресопитування.

Чому на початку 2000-х років в апараті Генпрокуратури зросла кількість жінок з 15% до 40%?

- На виконання стратегії реформування правоохоронних органів, що передбачала збільшення кількості жінок у МВС та прокуратурі.
- На виконання міжнародних зобов'язань України.
- З огляду на потребу працевлаштувати дружин, доньок, племінниць, коханок та інших близьких осіб працівників правоохоронних органів.
- Тому що біля приміщення Генпрокуратури відкрили відомчий дитячий садок, куди приймали дітей працівників Генпрокуратури.
- Через потребу навести лад у приміщенні Генпрокуратури.

Коментар тренера

Відповідь можна знайти у виступі С.М. Піскуна, колишнього Генерального прокурора, у телевізійній програмі «Быть политиком — женская или мужская работа?» // «Чому так?» на 112, 08.06.2019³⁹.

Транскрипт (мовленнєві особливості збережено):

12:35 — 13:59

Піскун С.: Що стосується жінок в правоохоронних органах. Я, наприклад, вважаю і в цьому переконаний, що жінки на посадах контролюючих і

³⁹ Див.: URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1zMdzhTLv8A>

прокурорських набагато ефективніші, ніж чоловіки. Якщо вони ведуть наглядову діяльність. Жінка майже не п'є. Друге, вона не бере хабарів (...), тому що вона розуміє, що вона відповідальна в більшій степені за сім'ю, за дітей, за родину, і вона переживає, щоб не підставити всіх, і вона боїться. І законотворча більша жінка, це доведено. Третє, жінка охайніша на роботі, ніж чоловіки. Я ніколи не бачив, щоб в кабінеті, де сиділа хоча б одна жінка серед чоловіків, бігали таракани. Такого не буває. Вона їх виведе. І коли наші слідчі кидали чайники і хліб, вона завжди вставала і прибирала, витирала, ставила на місце, бігла мила посуд. Я підсажував в кабінет до чоловіків завжди одну жінку, щоб таракани не завелися.

14:06 — 15:47

Коли я став Генеральним прокурором, ми ввели електронну систему входу-виходу з прокуратури. Тобто вже не можна було сказати «Я запізнилася» чи «Я запізнився». До мене в апараті ГПУ було жінок десь 15%, це майже 950 чоловік, а при мені вже стало 40%. Я казав: жінок більше при мені приймали. І що робити — вони запізнюються. Я викликаю голову профспілок і запитую: що відбувається? Не можна ж так. «Святославе Михайловичу, розумієте, мужской коллектив, вони ж хочуть прийти гарними, їм треба ногті, треба зачіску, вони не встигають, діти...». Я кажу, давайте в центральному апараті ГП я відкрию перукарню. Всі посміялися, а я відкрив. Я відкрив перукарню. Три крісла, три майстра, і жінки перестали запізнюватися на роботу. Більше того, вони перестали бігати по місту і шукати перукарні і де привести себе в порядок. Вони всі розпланувалися, розписалися, кожна знала свою годину, півгодини привести себе в порядок — і знов іде на роботу. І вона нікуди не ходила.

Слайд 3

Що таке стереотип?

Інтерактивний слайд — запитання до аудиторії.

Слайд 4

Що таке стереотип?

- «картинка в головах»;
- узагальнення, при якому риси і характеристики, притаманні частині групи (не обов'язково більшій частині), поширюються на всю групу загалом.

Коментар тренера

Сам термін «стереотип» був введений у науковий обіг В. Ліппманом, який у своїй роботі «Громадська думка» виділив механізми формування і характеристики стереотипів. На думку Ліппмана, стереотипи виникають як наслідок схильності індивіда до схематизації і типізації, спрощення дійсності і співвіднесення побаченого з наявним багажем знань. Слово «стереотип» прийшло у науковий обіг з видавничої справи, де позначало тверду літографську форму, тобто кліше, з якого друкували певний текст.

Додатково для тренера

Можна розуміти стереотип дещо простіше, і з іншого боку — дещо ширше — як настаннєву чи поведінкову звичку людини. Самі по собі стереотипи не є ні позитивними, ні негативними, однак можуть бути оцінені позитивно або ж негативно⁴⁰.

Взагалі стереотипи ототожнюються з певними явищами, що функціонують на рівні групової свідомості, тому модельним є визначення стереотипу, яке свого часу було запропоновано В. Ліппманом. «Стереотип — це прийнятий в історичній спільноті зразок сприймання, фільтрації, інтерпретації інформації при розпізнаванні та впізнаванні довкілля, який заснований на попередньому соціальному досвіді».

Психологи розглядають стереотипи як судження, відображене у спрощеній та узагальненій формі, що має емоційний характер та приписує певному класу осіб деякі властивості чи відмовляє їм у них; особливі форми опрацювання інформації, що полегшує орієнтацію людини у світі. Соціальний стереотип — спрощений, схематизований, емоційно забарвлений і надзвичайно стійкий образ соціальної групи, спільності, поширений на всіх її представників⁴¹.

Спочатку стереотипи розглядалися як помилкові, алогічні, недосконалі, упереджені думки («картинки в голові», «емоційний символ», «фіксований образ»), пізніше — як необхідний і найважливіший когнітивний засіб, що допомагає людині орієнтуватися в навколишньому світі. Стереотип стали вважати атрибутом людської психіки, а «стереотипізовані» поняття, оцінки, категорії — закріпленими в суспільній свідомості «згустками» суспільного досвіду⁴².

⁴⁰ Стереотипи. Зміст, небезпеки, подолання. — URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ZFytZzu0hDc>

⁴¹ Ткалич М. Гендерна психологія : навч. посіб., 2-е вид., випр., доповн. — К.: Академвидав, 2016. — С. 159.

⁴² Там само.

В. Агеев зазначає, що соціальні стереотипи засвоюються, як тільки людина починає ідентифікувати себе з групою і усвідомлювати власну причетність до неї. Вони є психологічними феноменами, що характеризують індивідуальну картину світу, зумовлюють винятковість та індивідуальну своєрідність образу іншого, відображають соціальний та індивідуальний досвід спілкування і розвитку особистості. Як різновиди соціальних установок соціальні стереотипи часто перешкоджають адекватному сприйняттю і розумінню людьми один одного, спотворюють бачення соціальної реальності. Вони впливають на прийняття рішення індивіда, нерідко всупереч логіці, автоматично «підказують» одні докази і витісняють зі свідомості інші. Це результат дії таких характеристик соціального стереотипу, як цілісність, навантаженість помилковим компонентом, стійкість, ригідність, консерватизм і висока опірність трансформаціям⁴³.

Як зазначає М. Ткалич, стереотипи створюють власну реальність, спрямовують соціальну взаємодію у такий спосіб, що індивід починає поведінкою підтверджувати стереотипні уявлення про себе («стереотип очікування», «ефект Пігмаліона», «ефект пророцтв, що самосправджуються»)⁴⁴.

Слайди 5-6-7-8

Приклади стереотипного зображення українця, Парижу, їжака, судді.

Слайди 9-10-11

Приклади стереотипного та нестереотипного (альтернативного) зображення українця, Парижу та їжака.

Коментар тренера

Запропоновані слайди — це візуалізація «картинок у голові»: українець — у національному костюмі і з вусами, Париж асоціюється з Ейфелевою вежею, а їжак — мила тваринка на упаковках соку, яка несе яблуко. Проте ці «картинки» не завжди відповідають дійсності.

Наприклад, їжак — популярний об'єкт мистецтва. Мультфільм «Їжачок в тумані» (режисер Юрій Норштейн, 1975 р.) у 2003 р. визнано одним

⁴³ Агеев В. С. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов // Вопросы психологии. — 1987. — № 2. — С. 152 -157

⁴⁴ Ткалич М. Гендерна психологія: навч. посіб., 2-е вид., випр., доповн. — К.: Академвидав, 2016. — С. 160.

із найкращих мультиплікаційних творів сучасності (за результатами опитування 140 кінокритиків і мультиплікаторів різних країн). В українському фольклорі є багато казок про їжаків. Нерідко їжак зустрічається в геральдиці.

Їжаки стійкі до таких сильних отрут, як синильна кислота, ціанід калію або миш'як, однак їм більше, ніж іншим тваринам, докучають кліщі: їжак, що біжить по траві, немов гребенем, «вичісує» з трави паразитів. У епідеміології існує поняття «їжако-година». Воно визначає кількість кліщів, зібраних їжаком за годину бігу лісом. Шляхом обліку «їжако-годин» виявляють природні вогнища поширення кліщового енцефаліту⁴⁵. Основу харчування їжака складають дорослі комахи, гусениці, слимаки, іноді дощові черви. У природних умовах на хребетних нападає рідко, найчастіше жертвами їжака стають задубілі рептилії і амфібії. Дослідження харчування звичайного їжака показують, що іноді в неволі він може з'їсти гадюку. Таке можливо і в диких умовах, зважаючи на малу сприйнятливість їжаків до зміїної отрути. Їжак взагалі не їсть яблука, а використовує яблучний сік проти кліщів.

Слайд 12

А суддя?

Інтерактивний слайд — запитання до аудиторії.

Яка «картинка» виринає? Наскільки образ судді у самих суддів (чи майбутніх суддів) відрізняється від стереотипного?

Нестереотипний образ судді — це суддя, який / яка садить дерево⁴⁶, займається у спортзалі або бере участь у марафоні⁴⁷.

Слайд 13

Ознаки стереотипів

- схематизованість («картинка», «схема»);
- стандартизованість (узагальнення);
- спрощення;

⁴⁵ Найцікавіші факти про все на світі. Цікаві факти про їжаків. — URL: www.cikavo.net.
<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%87%D0%B6%D0%B0%D0%BA>

⁴⁶ URL: <https://www.facebook.com/supremecourt.ua/photos/pcb.216669512441275/216669325774627/?type=3&theater>

⁴⁷ URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2339869-novi-oblicca-verhovnogo-sudu-olena-kibenko.html>

- емоційна забарвленість;
- стійкість;
- акцентування лише на деяких, іноді неіснуючих рисах.

Коментар тренера

Сукупність ознак (властивостей) складає означення поняття «стереотип». Стереотип визначається як схематизований, стандартизований (узагальнений), спрощений, емоційно забарвлений образ об'єкта (явища, процесу), що має значну стійкість, але фіксує в собі лише деякі, іноді неіснуючі його риси.

Окрім схематизованості («картинки», «схеми» розглядалися у попередніх слайдах), стереотипам притаманні й інші властивості.

Узагальненість — стереотип виділяє статистично середню думку, спрощений або усереднений зразок соціально схвальної чи соціально допустимої поведінки⁴⁸.

Стереотипам властивий емоційно-оціночний характер. Стереотипні оцінки і установки засновані, перш за все, на емоціях, переживаннях, симпатіях і антипатіях, що визначає не лише їх упередженість, але і високу регулюючу силу поведінки і взаємовідносин між людьми. Аутостереотипи (стереотипи «своїх») отримують переважно позитивну оцінку, а гетеростереотипи (стереотипи «чужих») — негативну. Іноді образ «чужого» амбівалентний, він може містити не лише негативну, але й позитивну оцінку. Скажімо, відмінності жіночих когнітивних здібностей від чоловічих можуть розглядатися і як недолік (жіноча нелогічність), і як чеснота (жіноча інтуїція).

Стереотипи стійкі (і цією властивістю вони відрізняються від, наприклад, соціальних настроїв).

Слайд 14

Механізм дії стереотипів

- працюють як схеми обробки інформації;
- впливають не тільки на тих, хто їх дотримується, але й на тих, на кого спрямовані;
- є латентною формою соціальної детермінації.

⁴⁸ Витлицкая Е.В. Лингвистическая интерпретация гендерных стереотипов в рекламе (на материалах англоязычных и русскоязычных текстов): автореф. дисс. ...канд. филолог. наук : 10.00.09 — теория языка. — Волгоград, 2005. — С. 4.

Коментар тренера

Механізм дії стереотипу полягає в тому, що «впізнаючи» за зовнішніми параметрами («картинками», «схемами», образами) у реальному житті об'єкт чи явище, люди автоматично домислюють його сутність, додаючи у своє сприйняття ті характеристики, які їм нав'язані стійким стереотипом.

У літературі описано багато експериментів, які підтверджують, що люди сортують та запам'ятовують інформацію відповідно до стереотипів. Наприклад, після перегляду відеофрагмента вечірки з дня народження просили описати головну героїню: ті, кому дівчину представили як бібліотекарку, згадували, що вона носить окуляри, водночас ті, кому її представили як офіціантку — що вона п'є пиво⁴⁹. Іншими словами, при образі «офіціантки» спрацювала одна схема, а «бібліотекарки» — інша, й уся подальша інформація про вечірку визначалася цими схемами. Цей приклад яскраво демонструє, що схеми як систематизоване попереднє знання впливають на те, що ми сприймаємо і запам'ятовуємо, й «активація» певних схем визначає обробку інформації.

Стереотип має принципову властивість: він одночасно є оцінкою та психологічною установкою.

Слайд 15

Слайд відображає перехід до другої частини мінілекції — від стереотипів до ґендерних стереотипів.

Слайд 16

Ґендерні стереотипи — сформовані культурою та поширені у ній узагальнені уявлення (переконання) про те, якими є і як поведуться чоловіки і жінки.

Коментар тренера

Ґендерним стереотипам притаманні усі згадані вище ознаки стереотипів — стандартизований (узагальнений), стійкий, емоційно забарвлений тощо образ, який (додаємо «ґендер») стосується поведінки і рис характеру, що приписується чоловікам і жінкам і виражається в категоріях маскулінності і фемінінності.

Важливо: це соціально сконструйовані образи, що засвоюються через показ, навчання, повторення, контроль у процесі соціалізації особистості.

⁴⁹ Cohen C.E. Person categories and social perception: Testing some boundary conditions of the processing effects of prior knowledge // Journal of Personality and Social Psychology. —1981. — №, 40. — P. 441 — 452.

Слайд 17

Відмінність між поняттями «стать» і «гендер»

Мозковий штурм з коментарем тренера

Розуміння різниці між «статтю» і «гендером» дуже важливе.

Слово «гендер» (gender), що у перекладі з англійської мови означає граматичний рід (чоловічий, жіночий, середній), запозичив із граматики і ввів у науки про поведінку у 1955 р. психолог і сексолог Дж. Мані (John Money), який також ввів у науковий обіг нині широко вживаний термін «гендерні ролі».

У країнах колишнього СРСР поняття «стать» традиційно вживалося в соціальних науках та юриспруденції як соціальна категорія, тоді як нове поняття «гендер» з багатьох причин сприймалося неоднозначно.

Термін «гендер» використовується на позначення соціальної статі людини, на відміну від біологічної статі. Англійський соціолог Е. Гіденс щодо цього зазначив: «Ми вживаємо термін «стать», коли йдеться про відмінні фізичні ознаки людського тіла, а термін «гендер» — у випадку психологічних, соціальних та культурних відмінностей між чоловіками і жінками. Відмінність між статтю й гендером має фундаментальний характер, бо багато відмінностей між чоловіками та жінками мають небіологічне походження».

Як зазначив Майкл С. Кімел, «стать стосується біологічного апарату, чоловічої й жіночої особин, тобто нашої хромосомної, хімічної та анатомічної будови, тоді як гендер пов'язаний зі змістом, що його ми вкладаємо у відповідні відмінності в межах культури».

Доволі часто поняття «гендер» ототожнюють з іншими характеристиками соціальної ідентичності людини, найчастіше — із сексуальною орієнтацією, але це помилково. Сексуальність, так само як етнічне походження, вік, релігійні переконання тощо, є самостійною характеристикою ідентичності.

Приклад — дискусії щодо поняття «гендер» при ратифікації Стамбульської конвенції.

Додатково для тренера

Як зауважив віцепрем'єр Дмитро Кулеба⁵⁰: «У нас є епічна історія, що за своїм драматизмом наближається до серіалу «Гра престолів». Це нера-

⁵⁰ Славінська І. Дмитро Кулеба: Стамбульську конвенцію не ратифікували, тому що суспільство не готове до нормального сприйняття гендеру // Повага: — 30 грудня 2019 р. — URL: <https://longread.povaha.org.ua/dmytro-kuleba-stambulsku-konventsuyu-naratyfikuvaty-tomu-shho-suspilstvo-ne-gotove-do-normalnogo-spryinyattya-genderu/>

тифікація Стамбульської конвенції. Це дуже драматична історія з карколомними поворотами. І це такий маркер, який для багатьох наших міжнародних партнерів знаковий. На багатьох зустрічах, які я маю, звучить запитання про Стамбульську конвенцію.

Її не ратифікували тому, що, будемо відвертими, суспільство у своїй широкій масі досі не готове до нормального, позбавленого стереотипів, сприйняття концепції ґендеру.

Ірина Славінська: Але Стамбульська конвенція — це про домашнє насильство. Я думаю, що все суспільство згодне, що бити дітей, жінок чи чоловіків — це не дуже добре.

Дмитро Кулеба: Це правда, але є проблема сприйняття Стамбульської конвенції в суспільній свідомості. Тут ми переходимо до моєї улюбленої теми — війни за реальність. У цій війні за реальність сталося так, що Стамбульській конвенції був створений імідж такого документа, що популяризує концепцію багатоґендерності й начебто «пропагує» ЛГБТ. Насправді це не так.

Ірина Славінська: Як можна заміряти впливовість цих ідей? Наскільки ми розуміємо, чи справді в суспільстві добре прийняли ідею про те, що ґендер — страшний? Чи є дослідження про це?

Дмитро Кулеба: Знаєш, у чому проблема? Ти можеш запитати людей, як вони ставляться до рівності прав і можливостей жінок і чоловіків, а можеш запитати про ставлення до ґендерної рівності. Результати будуть протилежні. Тут намішано стільки міфів, непорозумінь і страхів... Ця сфера чутлива до використання тих або інших термінів.

Результат голосування Верховної Ради проти ратифікації Стамбульської конвенції — це теж ніби соціопитування країни. З депутатами працювали і прихильники, і противники Стамбульської конвенції, депутати зробили вибір на користь опонентів. Що було доволі демонстративним».

На відміну від статі, яка є незмінною (за винятком випадків зміни статі шляхом проведення оперативного втручання), ґендер є поняттям варіативним, змінним; його зміст залежить від багатьох факторів та постійно змінюється:

- залежно від культури;
- в межах однієї культури — з плином історичного часу;
- упродовж життя окремої людини (скажімо, проблеми, що постають перед молодими жінками, значно відрізняються від тих, з якими вони стикаються з виходом на пенсію);
- залежно від раси, класу, етносу, віку, сексуальності, освіти, регіону країни.

Засадничий, базовий підхід до розуміння цього поняття полягає в тому, що ґендер не має нічого «природного» чи біологічно заданого. На відміну від статі, яка задається природно, ґендер є продуктом соціалізації. Запровадження цього терміну, що вже є усталеним у соціальних науках, має певну історію.

Слайд 18

Види ґендерних стереотипів

- стосуються фізіологічних, психологічних, поведінкових уявлень про жінок і чоловіків;
- стосуються сфер діяльності та змісту праці жінок і чоловіків;
- пов'язані з виконанням професійних та сімейних ролей;
- пов'язані зі стандартами зовнішності жінок та чоловіків.

Коментар тренера

Систему ґендерних стереотипів утворюють:

- стереотипи маскулінності-фемінності — нормативні уявлення про соматичні, психічні, поведінкові властивості, характерні для чоловіків і жінок. Наприклад, чоловіки сприймаються як компетентні, домінантні, агресивні, самовпевнені, схильні міркувати логічно, здатні керувати своїми почуттями; жінки — як більш пасивні, залежні, емоційні, турботливі та ніжні;
- стереотипи, що стосуються змісту праці чоловіків і жінок: традиційною для жінок вважають обслуговуючу, виконавську діяльність; для чоловіків — інструментальну, творчу, організаторську і керівну;
- стереотипи, пов'язані із закріпленням сімейних і професійних ролей: для чоловіків головними є професійні ролі, для жінок — сімейні. «Нормальний» чоловік має прагнути кар'єри, професійного успіху; «нормальна» жінка — вийти заміж і мати дітей, господарювати;
- стереотипи, пов'язані з привабливістю: критеріями оцінювання жінок визначають стрункість, тендітність, чоловіків — силу та атлетичність⁵¹.

Ґендерні стереотипи часто негативно позначаються на розвитку особистості. За словами Ш. Берн, значною мірою вони діють як збільшувальне скло, сильніше акцентуючи увагу на відмінностях між чоловіками і жінками, ніж це є насправді. Під їх впливом гальмується розвиток рис особистості, що не відповідають стереотипам.

⁵¹ Ткалич М. Гендерна психологія: навч. посіб., 2-е вид., випр., доповн. — Київ: Академвидав, 2016. — С. 161-162.

У багатьох країнах уявлення про роль жінки суперечать існуючому життєвому стилю, тому багато жінок не прагнуть самореалізації в «чоловічих» сферах. Жінка, яка активно проявляє свої здібності та намагається реалізувати потенціал, часто змушена вступати в конфлікт із прихильниками традиційних ґендерних поглядів, а також власними уявленнями про себе як про особистість.

Як зазначала М. Ткалич, відповідно до стереотипних поглядів у патріархальному суспільстві жінка не має бути розумною (розум її полягає в тому щоб приховувати його від чоловіка); вона щаслива, коли вдома з дітьми і чоловіком все добре; повинна забезпечувати спокій і комфорт чоловіка, терпіти важкі для неї стосунки (насилля щодо неї та дітей), обов'язково мати набір психологічних якостей (доброта, ніжність, слухняність, залежність, м'якість тощо); бути красивою, доглянутою (експлуатація жіночого образу в рекламі), щоб влаштуватися в житті (вийти заміж); їй дозволяється відкрита емоційна реакція і навіть прояв вербальної агресивності, капризності; тільки молода і не обтяжена дітьми жінка може успішно просуватися кар'єрними щаблями.

На чоловіків ґендерні стереотипи також впливають негативно. До компонентів традиційної чоловічої ролі зараховують норми успішності і статусу, розумової, фізичної та емоційної твердості, антижіночності. Для багатьох чоловіків ця відповідність недосяжна, що спричинює стрес, компенсаторні реакції: обмеження емоційності, гомофобію, нав'язливе прагнення до змагання й успіху тощо⁵².

Додатково для тренера

Як зазначила Оксана Маркарова, коли була міністеркою фінансів⁵³: «Фінанси — це дуже широке поняття. Наприклад, бюджетування, як на мене, це дуже природна для жінки сфера, тому що переважно жінка — міністр фінансів у своїй родині. Навіть у родинах із традиційним розподілом ролей, де чоловік — голова, як правило, бюджет сім'ї — це справа жіноча.

У нашому Міністерстві працюють 727 чоловік, з них 180 чоловіків, а жінок — 547. Якщо подивитись на керівні посади (керівники департаментів, юнітів), то з 201 керівника 120 жінок і 81 чоловік.

⁵² Там само. — С. 163.

⁵³ Оксана Маркарова: «Найгірше, що можна зробити для реформи, це прийняти її занадто швидко». — URL: <http://argumentua.com/stati/oksana-markarova-naig-rshe-shcho-mozhna-zrobiti-dlya-reformi-tse-priinyati-zanadto-shvidko>

Звичайно, коли дивитися на найвищий рівень: Кабмін, ВРУ чи навіть у мене в Міністерстві — я і заступники, то побачимо, що жінок набагато менше. Це серйозна проблема, пов'язана, на мою думку, з самообмеженнями, які жінки накладають на себе.

— Те, що називають «липка підлога»?

— Так, це типова ситуація, коли є сприятливі умови, є позиції, на яких би я дуже хотіла бачити жінок, але вони не йдуть.

Тут питання, як заохотити жінок. Розумієте, коли чоловіку пропонують керівну посаду, він же не думає: «Ок, а хто ж завезе дітей у школу?»...

— Хто завозить у школу ваших дітей?

— Я дуже вдячна моєму чоловіку, зараз він завозить дітей до школи і забирає їх зі школи — те, що раніше ми робили разом. У бізнесі я так планувала свій час, щоби максимально приділяти увагу дітям. Зараз я цього просто не можу робити.

Але в більшості випадків саме жінка думає: «Чи зможу я працювати на вихідних?», «Чи зможу я їздити у відрядження?», «Чи зможу я прийти на роботу пізніше, бо у садочку чи в школі не приймуть дітей раніше 8:30?». Дуже багато питань, які жінка сама собі ставить, сама на них відповідає негативно і навіть не подає резюме на посаду, для якої вона абсолютно точно є кваліфікованою.

По-друге, як правило, жінки більше сумніваються у собі. Я це про себе теж можу сказати. Коли чоловік і жінка на нараді, чоловіки швидше піднімають руку, поводяться впевненіше.

Тому завдання в тому, щоб працювати з жінками, заохочувати їх».

Слайд 19

Типові приклади ґендерних стереотипів

- **«Жіночі» якості:**
 - незахищеність;
 - емоційність;
 - акуратність, охайність;
 - балакучість;
 - «берегиня».
- **«Чоловічі» якості:**
 - «глава сім'ї»;
 - мужність, хоробрість;
 - фізична сила;

- строгість;
- стриманість.

Коментар тренера

У сучасному українському суспільстві відповідно до стереотипів жінці приписують один набір рис, чоловікам — інший. Наведені вище ознаки виокремили розробники курсу. Чи погоджуєтеся ви з ними?

Слайд 20

Візуалізація ґендерних стереотипів

Мета — візуалізувати окремі ситуації. Мінілекція переривається практичним завданням 1 за мультфільмом: <https://youtu.be/YmaDNh-LQXo>

Коментар тренера

Викладено на с. 90 - 93 цього посібника.

Слайд 21

Функції ґендерних стереотипів

Психологічні:

- когнітивна;
- захисту цінностей.

Соціальні:

- регулятивна;
- соціалізаційна;
- інтеграційна;
- соціального контролю;
- підтримання влади.

Коментар тренера

На слайді зображені основні функції ґендерних стереотипів, однак, зазначимо, що вчені й дослідники цієї проблематики пропонують і складніші класифікації.

Функції ґендерних стереотипів прийнято поділяти на 2 групи: психологічні та соціальні. Так, Т. Рябова до психологічних функцій відносить когнітивну, що полягає у спрощенні і систематизації знання, яке отримується індивідом, і ціннісно-захисну, яка пов'язана зі створенням і підтриманням цінностей індивіда і групи⁵⁴; М. Ткалич — функцію

⁵⁴ Рябова Т. Б. Гендерные стереотипы в политической сфере современного российского общества: социологический анализ : автореф. дисс. ... д-ра социолог. наук : 22.00.04. — Нижний Новгород, 2009. — С. 22.

ідентифікації (ідентифікація з певними ґендерними ролями, засвоєння ґендерної ролі), афективну (протиставлення «свого» і «чужого» за ґендерною ознакою), узагальнювальну (упорядкування інформації щодо ґендерних ролей, норм, цінностей, зразків поведінки чоловіків і жінок), виправдальну та захисну функції (мотивування, виправдовування некоректної, неадекватної поведінки за певних обставин)⁵⁵.

Щодо соціальних функцій (підтримання соціального порядку), виділяють регулятивну (спрямування індивідів на освоєння певних видів занять, професій, посад відповідно до традиційних ґендерних ролей); пояснювальну (формулювання коментарів, рекомендацій щодо патернів ґендерної поведінки: «чоловіки повинні..., жінки повинні...»); функцію категоризації (розмежування «інгрупового» й «аутгрупового», що зумовлює соціальну категоризацію та утворення структур, на які люди орієнтуються в повсякденному житті); трансляційну (нав'язування або нейтралізація відповідних соціальних інститутів, літератури, медіа, реклами); функцію соціального контролю (пояснення існуючих у суспільстві відносин ґендерної ієрархії, підтримання соціально прийнятних зразків поведінки); функцію соціалізації (навчання норм взаємин статей, сфокусованих у накопиченому суспільством соціальному досвіді); інтеграційну (сприяння створенню загального інформаційного простору та відчуття належності до соціуму, підтримання стабільності та стійкості соціальної системи) та функцію встановлення і підтримання відносин влади і підпорядкування⁵⁶.

Слайд 22

Механізм дій ґендерних стереотипів

- Як вони спрацьовують як схеми обробки інформації?
- Як саме вони є формою соціальної детермінації?
- Як ґендерні стереотипи категоризують людей, визначаючи кордони між «своїми» і «чужими»?
- Як вони впливають на встановлення ієрархії?
- Як ґендерні стереотипи виступають основою формування іміджу особи?

⁵⁵ Ткалич М. Гендерна психологія: навч. посіб., 2-е вид., випр., доповн. — Київ : Академвидав, 2016. — С. 164.

⁵⁶ Там само.

Коментар тренера

Механізм впливу ґендерних стереотипів на поведінку людини полягає в тому, що вони можуть служити образами-схемами, які управляють процесом сприйняття інформації та її обробки у свідомості людини, тим самим впливаючи на свідомість індивідів, їх уявлення про політичні процеси, оскільки стереотипи значною мірою впливають на внутрішню готовність людини певним чином сприймати явища навколишньої політичної реальності, оцінювати їх і діяти щодо них⁵⁷. Ці властивості ґендерних стереотипів дозволяють використовувати їх для досягнення певних цілей, зокрема політичних.

Слайд 23

Приклади ґендерних стереотипів

Перехід до виконання практичного завдання 2.

За 2-3 хвилини дайте характеристику таким ґендерно маркованим образам:

- «господар» (нашої установи / району);
- «окраса» (нашого колективу);
- «справжній мужик»;
- «красень-чоловік»;
- «киця»;
- «мама»;
- «секс-символ»;
- «ця жінка — єдиний чоловік у нашому колективі».

Додаткові запитання: Чи зустрічалися ви з такими ґендерно маркованими образами в колективі працівників суду? Чи можете навести приклади, коли людина не відповідає стереотипному образу, однак сприймається як така, що відповідає образу? Чому так відбувається, на вашу думку?

Коментар тренера

Викладено на с. 95 - 102 цього посібника.

Серед запропонованих можна виділити 4 основні образи (2 чоловічих, 2 жіночих).

Імідж «господар» передбачає формування образу сильного, справедливого, компетентного, ділового чоловіка. Це один із найбільш укорінених стереотипних образів у масовій свідомості.

⁵⁷ Рябова Т. Б. Гендерные стереотипы в политической сфере современного российского общества: социологический анализ: автореф. дисс. ... д-ра социолог. наук: 22.00.04. — Нижний Новгород, 2009. — С. 13.

Кожен з перелічених іміджів має свою схему поведінки, такі риси, які дозволяють ідентифікувати його зі стійкими уявленнями про істинну мужність і жіночність.

Нотатки

[illegible]

МІНІЛЕКЦІЯ 2.

Від ґендерних стереотипів до ґендерної дискримінації

Слайд 1

Вступний слайд — відображає назву мінілекції.

Коментар тренера

Насамперед варто зауважити, що Програма спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді містить тренінг «Запобігання та протидія дискримінації» (Блок I «Основи організації суду та діяльності судді»), тому тренери розраховують, що учасники та учасниці уже оволоділи певними знаннями, зокрема, щодо ключових принципів, сфери дії ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколу № 12 до Конвенції, а також національного законодавства щодо запобігання та протидії дискримінації. Так, учасники та учасниці вже мають знати ознаки дискримінації, алгоритм її визначення, форми дискримінації.

Тому основна роль тренера у цій темі полягає у тому, щоб провести лінію «стереотипи-упередження-дискримінація» і спрямовувати обговорення у напрямі, необхідному для досягнення навчальної мети саме цього курсу (тобто вироблення навичок ідентифікації ґендерних стереотипів та розуміння їх впливу), а тому відсіювати «потік свідомості», пам'ятаючи, що не все потрібно коментувати і немає єдино правильної відповіді; донести думку про те, що конкретний стереотип може не відповідати фактичній ситуації, і що конкретна особа (чоловік чи жінка) також може не відповідати стереотипному сприйняттю, але сам стереотип це не змінює (принаймні, не так швидко).

Слайд 2

Поняття дискримінації

Коментар тренера

У Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (п. 2 ч. 1 ст. 1) є визначення дискримінації — це ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового

стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі — певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Це визначення сформульоване на підставі практики ЄСПЛ.

Європейський суд з прав людини визначає дискримінацію як «відмінність у ставленні до осіб, які знаходяться в аналогічних або відповідним чином схожих ситуаціях», що «ґрунтується на ознаці, яку можна ідентифікувати». Також дискримінацією є однакове ставлення у відмінних (різних, неаналогічних) ситуаціях.

Науковці формують поняття дискримінації як неправомірне розрізнення у ставленні до людей на підставі їхньої дійсної чи уявної належності до певної соціальної групи чи на підставі дійсних або уявних біологічних, фізичних, соціальних ознак. Дискримінація полягає у будь-якому явному чи прихованому розрізненні, виключенні, обмеженні або перевазі, які виявляє той, хто дискримінує, до того, кого дискримінують, і які мають за мету чи наслідком применшення або скасування права дискримінованих осіб на рівність перед законом чи захист із боку закону на рівних з іншими людьми засадах або спричиняють для дискримінованих осіб неможливість користування правами людини та основними свободами на рівних з іншими засадах. У вузькому сенсі дискримінація трактується як дія чи бездіяльність, спрямована на обмеження прав і свобод людини або соціальної групи на підставі якоїсь захищеної законом ознаки (біологічної, фізичної або соціальної), притаманної цій людині або групі. На побутовому рівні дискримінація полягає в тому, що до певної особи гірше ставляться через її належність (реальну чи уявну) до певної соціальної групи.

Отже, загалом зміст дискримінації — це будь-яка відмінність, виключення, обмеження або перевага, яка не має правомірної (легітимної) мети і способи досягнення якої є неналежними та надмірними (перевищують поріг необхідності).

Дискримінація спрямована на ослаблення (ліквідацію, знищення, зменшення) правового або фактичного становища певної соціальної групи. Результатом дискримінації можна вважати порушення рівності (де-юре або де-факто) або створення загрози такого порушення.

Дискримінацію заборонено ч. 2 ст.24 Конституції України, якою встановлюється, що «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками».

Окремі приписи антидискримінаційного законодавства містяться в багатьох нормативно-правових актах:

- П. 5 ст. 7 Сімейного кодексу України імпліцитно (невиражено) забороняє дискримінацію у сфері сімейних відносин: «Учасник сімейних відносин не може мати привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками».
- Ст. 2-1 Кодексу законів про працю України говорить: «Україна забезпечує рівність трудових прав усіх громадян незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин».
- Дискримінацію експліцитно (явно) заборонено у сфері соціальних послуг: «Особи, що надають соціальні послуги, зобов'язані [...] поважати гідність громадян; не допускати негуманних і дискримінаційних дій щодо громадян, які одержують соціальні послуги» (ст. 11 Закону України «Про соціальні послуги»).
- Ч. 3 ст. 1 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів» визначено: «Дискримінація інвалідів забороняється та переслідується за законом».
- П. 3 ст. 14 Закону України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» передбачено: «Дискримінація особи на підставі наявності в неї ВІЛ-інфекції, а також належності людини до груп підвищеного ризику інфікування ВІЛ забороняється». При цьому дискримінація розуміється цим Законом так: «Дискримінацією вважається дія або бездіяльність, що у прямий чи непрямий спосіб створює обмеження, позбавляє належних прав особу або принижує її людську гідність на підставі однієї чи кількох ознак, пов'язаних з фактичною чи можливою наявністю в неї ВІЛ, або дає підстави віднести особу до груп підвищеного ризику інфікування ВІЛ».

- Ст. 3 Закону України «Про освіту» встановлює, що громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин.
- Відповідно до ч. 1 ст. 15 Закону України «Про державну службу» право на державну службу з урахуванням вимог щодо рівня професійної компетентності, пряму підготовки (спеціальності) та обмежень, установлених цим Законом, мають громадяни України, яким виповнилося 18 років, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, які вільно володіють державною мовою.

Однак у контексті запобігання та протидії дискримінації ці закони можна назвати, так би мовити, вузькопрофільними, оскільки дискримінацію вони забороняють лише за окремими ознаками. Рамковим законодавчим актом, який містить узагальнююче визначення поняття «дискримінація», надає чіткі визначення її ключових форм та забороняє будь-які форми дискримінації щодо відкритого переліку індивідуальних і групових ознак, є Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Цей Закон набув чинності 04.10.2012 р., але згодом, зокрема враховуючи критику міжнародних і національних правозахисних організацій щодо його невідповідності міжнародним стандартам і неефективності, був суттєво вдосконалений. Останні зміни внесені згідно із Законом № 1263-VII від 30.05.2014 р.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» дія Закону поширюється, зокрема, на такі сфери суспільних відносин (перелік не є вичерпним):

- громадсько-політична діяльність;
- державна служба та служба в органах місцевого самоврядування;
- правосуддя;
- трудові відносини, зокрема застосування роботодавцем принципу розумного пристосування;
- охорона здоров'я;
- освіта;
- соціальний захист;
- житлові відносини;

- доступ до товарів і послуг;
- інші сфери суспільних відносин.

Іншим важливим законом, враховуючи тему тренінгу, є Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків», ч. 1 ст. 6 якого встановлено заборону дискримінації за ознакою статі.

Слайд 3

Алгоритм визначення дискримінації

Коментар тренера

Виокремлюють кілька ключових кроків, що дозволяють визначати, в яких випадках розрізнення між особами або групами осіб становитиме дискримінацію в будь-якій її формі:

1. Наявність відмінного ставлення (розрізнення) — обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами.
2. Наявність певної захищеної ознаки, на підставі якої відбувається розрізнення.
3. Відсутність правомірної, об'єктивно обґрунтованої мети, для досягнення якої проводиться розрізнення.
4. Недотримання принципу пропорційності (належності та необхідності) між метою розрізнення та способами її досягнення.

Для розуміння того, що таке дискримінація в міжнародному та європейському праві, на яке орієнтується український законодавець у цій сфері, слід звернути увагу на такі його основні підходи:

1. Рівне (подібне) поводження з особою або групою осіб, що перебувають в аналогічному становищі з іншою особою або групою осіб.
2. Різне поводження з особою або групою осіб, що (з огляду на певні ознаки) перебувають у відмінному становищі від іншої особи або групи осіб.
3. Відсутність негативних наслідків застосування правових норм, правил або критеріїв, зокрема нейтрально сформульованих, для осіб або груп осіб у зв'язку з їхніми захищеними ознаками та порівняно з іншою особою або групами осіб.

Різниця в поводженні вважається дискримінаційною, якщо вона не має об'єктивного і розумного виправдання або, іншими словами, якщо різниця в поводженні не переслідує правомірну мету та якщо немає розумної пропорційності між використовуваними засобами і цією метою.

Але не будь-яке розрізнення в ставленні є дискримінацією. Так, у Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про заходи з боротьби із дискримінацією на підставі сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності» від 31.03.2010 р. зазначено: «У відповідності до прецедентного права [Європейського] суду [з прав людини], для того, щоб якесь розрізнення у ставленні не розглядалося як дискримінаційне, воно повинне мати об'єктивне та розумне обґрунтування, тобто переслідувати обґрунтовану мету і використовувати засоби, що розумно співвідносяться з поставленою метою».

Прикладами допустимих правомірних цілей для розрізнення у поводженні в різних сферах, що не вважаються дискримінаційними, можуть слугувати:

- просування рівного доступу до працевлаштування для молоді;
- заходи зі збереження можливостей для літніх людей продовжувати працювати;
- забезпечення вікового розмаїття серед працівників для створення підґрунтя для обміну досвідом і навичками;
- різні відсоткові ставки для придбання полісу медичного страхування залежно від віку та стану здоров'я;
- вікові та статеві категорії у спорті;
- вікові критерії в програмах імміграції.

Вказані вище приклади охоплюють т.зв позитивні дії, тобто надання представникам соціально вразливих груп або груп, що відрізняються нижчим за інші групи рівнем соціальної конкурентності, деяких переваг для полегшення доступу до різних соціальних послуг і соціальних благ (освіти, соціальних програм, робочих місць тощо), сприяння їм у здійсненні прав і основних свобод людини та громадянина.

Слайд 4

Ознаки, за якими заборонена дискримінація

Коментар тренера

У законодавстві України (ст. 24 Конституції України, Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», кодексах (КК України, КЗпП України, СК України, КУпАП), Законі України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» та ін.) згадуються різні ознаки, за якими заборонена дискримінація, найчастіше це:

- раса;
- колір шкіри;
- політичні переконання;
- релігійні та інші переконання;
- стать;
- етнічне походження;
- соціальне походження;
- громадянство;
- сімейний стан;
- майновий стан;
- місце проживання;
- мова;
- інші ознаки.

Перелік захищених ознак не є вичерпним.

Слід враховувати, що практика Європейського суду з прав людини до ознак, за якими заборонена дискримінація, включає також інші ознаки: сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність (трансгендерність або транссексуальність), членство у профспілках, стан здоров'я (зокрема, належність до категорії недієздатних осіб, наявність фізичних чи розумових вад, ВІЛ-статус), інвалідність, генетичні характеристики особи, належність до національної меншини, філософські переконання (дотримання певних світоглядних концепцій), належність до об'єднань громадян, рівень освіти, наявність судимості та досвід перебування в місцях позбавлення волі, мова спілкування тощо.

Ситуація, коли людина зазнає дискримінації не через ознаку, яку вона фактично має, а через певну ознаку, яку їй приписує та людина, яка приймає дискримінаційне рішення, вдається до дискримінаційної дії або бездіяльності, і є ілюстрацією норми Закону «[...] або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними». У практиці Європейського суду з прав людини такий випадок дискримінації визнаний тоді, коли роботодавець через незвичне ім'я особи припускав її інше етнічне походження та/або громадянство та саме з огляду на це не хотів приймати її на роботу. Цей різновид дискримінації визначається як дискримінація за припущенням, стосується всіх захищених ознак і заборонений законом.

Додатково для тренера

Як зазначає українка грузинського походження Алевтина Кахідзе⁵⁸: «Проявів побутової дискримінації у національному аспекті в українському суспільстві як було, так і залишилося дуже багато.

Наприклад, ми з чоловіком реєструємось у селі Музичі, де маємо приватну міжнародну резиденцію для художників. Віддаємо паспорти — в мого чоловіка українське прізвище, в мене — грузинське.

Але коли він приїжджає забирати наші паспорти, йому кажуть: «Свій паспорт забирайте, а от дружині вашій треба підійти в кабінет до начальника паспортного стола на перевірку».

Він питає: «Чому?». Йому відповідають: «Тому що у вашої дружини грузинське прізвище». «Так вона ж громадянка України, народилась тут!».

Я, звісно, нікуди не пішла, а написала заяву про те, що мені безпідставно не повертають паспорт. І тільки через два місяці мені його повернули.

У цій державній установі навіть не розуміли, що то є дискримінація за національною ознакою.

Чи, наприклад, дзвоню я у поліцію, тому що хтось палить листя біля мого будинку — так, я дуже продвинута в екологічному сенсі — і прошу, щоб поліція зафіксувала цей випадок і щось зробила.

Кажу своє прізвище — і починається! «А якої ви національності?».

Я кажу: «Це тут до чого? Та й взагалі, в Україні нема такої граfi — «національність». Я громадянка України, і цього досить».

А поліцейські відповідають: «Ні, не досить, кажіть негайно, якої ви національності, чого у вас таке прізвище і чому ви розмовляєте без акценту?».

У результаті ніхто про паління листя вже не згадує, усі починають з'ясовувати, що це за грузинка тут скандал підіймає».

Цей приклад ілюструє, що суддя повинен уміти самостійно визначити захищену ознаку навіть при відсутності відповідних посилань у позові або помилках у обґрунтуванні, правовій позиції особи, яка зазнала дискримінації.

⁵⁸ Тараненко А. Українка грузинського походження Алевтина Кахідзе: Чому я повинна соромитися і ховатися за прізвищем чоловіка? // Українська правда. Життя. — 16 лютого 2021.

Форми дискримінації***Коментар тренера***

Форми дискримінації є у ст. 5 Закону, а у ст. 1 — визначення термінів.

Найбільш очевидною формою дискримінації є пряма дискримінація, коли особа відчуває відмінне (інакше) ставлення через певну ознаку або однакове ставлення, коли вона перебуває у відмінній (неаналогічній) ситуації.

Відповідно, найпершою ознакою прямої дискримінації є докази несприятливого ставлення чи поводження. Наприклад, заборона входу до ресторану чи магазину, призначення нижчої суми пенсії чи заробітної плати, словесна образа чи насильство, заборона перетнути контрольно-пропускний пункт, підвищення чи зниження пенсійного віку, заборона доступу до певної професії, неможливість здійснювати спадкові права, недопущення до загальної навчальної системи, депортація, заборона носити релігійну символіку, відмова призначити соціальні виплати чи скасування таких виплат.

При непрямій дискримінації різниця полягає не у ставленні чи поводженні, а в його наслідках, що по-різному впливають на людей з відмінними характеристиками. Європейський суд справедливості використав це визначення в одному зі своїх рішень, зазначивши, що «відмінність у ставленні може проявлятися у формі непропорційно шкідливих наслідків загальної політики чи заходу, які попри своє нейтральне формулювання дискримінують певну групу осіб». Наприклад: у справі Шьонхайт (Schonheit) особам, які працювали неповний робочий день, розраховували пенсію за іншою ставкою, ніж особам, які працювали повний робочий день. Ця різниця не була пов'язана з кількістю відпрацьованих годин. У результаті особи, які працювали неповний робочий день, отримували нижчу пенсію, ніж ті, які працювали повноцінно. Навіть якщо враховувати різницю у кількості відпрацьованих годин, вони фактично отримували менше. Це нейтральне правило про обчислення розміру пенсій застосовувалося абсолютно до всіх співробітників, які працювали неповний робочий день. Однак близько 88 % працівників, які працювали неповний робочий день — це особи жіночої статі, тому негативні наслідки цього правила були непропорційно більшими для жінок, ніж для чоловіків⁵⁹.

⁵⁹ Посібник з європейського антидискримінаційного права. —2013. — С. 30 — 31

Законодавство України формулює поняття цих форм дискримінації так.

Пряма дискримінація — ситуація, за якої з особою та/або групою осіб за їх певними ознаками поводяться менш прихильно, ніж з іншою особою та/або групою осіб в аналогічній ситуації, крім випадків, коли таке поводження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними (п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»).

Непряма дискримінація — ситуація, за якої внаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практики для особи та/або групи осіб за їх певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами та/або групами осіб, крім випадків, коли їх реалізація чи застосування має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними (п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»).

Крім цього, визначають також інші форми дискримінації: утиск, підбурювання до дискримінації, пособництво в дискримінації, а також інші її форми та прояви. Різновидами дискримінації є: ейблізм (за інвалідністю), ейджизм (за віком), лукізм (за зовнішністю), расизм (за расою) тощо.

Слайд 6

Пряма дискримінація

Коментар тренера

Запитання до аудиторії:

- Наведіть приклади прямої дискримінації.
- Ви були безпосередніми свідками таких випадків чи лише чули / читали про них?

Слайд 7

Непряма дискримінація

Коментар тренера

Приклад: закриття дитячого садка на час карантину. У сім'ї постала проблема: хто залишиться вдома із дитиною.

Запитання до групи: На кому найбільше відобразиться така ґендерно чутлива ситуація: на жінці — матері дитини, на чоловікові — батькові дитини, на бабі (дідові) дитини, інший варіант?

За наслідками обговорення вийти на висновок про можливість прояву непрямої дискримінації.

Додатково для тренера

Розглянемо вплив COVID-19 і карантинних заходів на чоловіків і жінок. Смертність чоловіків від усіх інфекційних хвороб є вищою.

Скажімо, під час епідемії «іспанки» 1918 р. молоді дорослі чоловіки помирали частіше порівняно з жінками-однолітками.

У 2017 р. у місті Києві від інфекційних та паразитарних хвороб померли 356 чоловіків та 150 жінок, від туберкульозу — 75 чоловіків та 16 жінок, від хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ) — 157 чоловіків та 80 жінок⁶⁰.

Частково причина в тому, що стан здоров'я чоловіків зазвичай гірший, ніж у жінок — через спосіб життя, наприклад, куріння. Тому вони важче переносять інфекційні захворювання.

Однак якщо говорити не лише про стан здоров'я, а про вплив коронавірусу і карантинних заходів загалом, то негативніші наслідки пандемія має на жінок.

За умов стрімкого зростання кількості інфікованих коронавірусом та хворих надзвичайно зростає навантаження на систему охорони здоров'я та медичний персонал, більшість якого — це жінки. Так, в Україні у сфері охорони здоров'я жінки становлять 82% від загальної кількості працівників. Більшість з них працюють терапевтками, сімейними лікарями, в інфекційних лікарнях. За актуальними даними Полтавської обласної інфекційної лікарні, в її штаті працюють 148 жінок та 24 чоловіки⁶¹.

Оскільки в Україні переважно жінки дбають про літніх та хворих членів сім'ї, то можна припустити, що це створить ще один додатковий виклик для їх повсякденного життя.

Закриття громадського транспорту теж може вплинути передусім на мобільність жінок. Хоча кількість жінок-водіїв та власників транспортних засобів щороку зростає, їх все ж менше, аніж автомобілістів-чоловіків.

Значна кількість жінок не може перейти на дистанційну працю (яка рекомендована під час карантину), водночас оплата їхньої праці є надто низькою, щоб користуватися послугами таксі.

Хоча економічна криза, спричинена пандемією, вплине на усі галузі економіки, вже зараз можна припустити, що постраждають насамперед сфери послуг, де зайнята велика кількість жінок. Наприклад, у 2018 році

⁶⁰ Стрельник О. Пандемія, коронавірус, карантин: жінки під ударом. — 25 березня 2020, 18 березня 2020. — URL: <https://ua.boell.org/uk/2020/03/25/pandemiya-koronavirus-karantin-zhinki-pid-udarom>, <https://genderindetail.org.ua/library/suspilstvo/pandemiya-koronavirus-karantin-zhinki-pid-udarom-1341358.html>

серед службовців, які обслуговують клієнтів, жінок було 205,6 тис. порівняно з 36,6 тис. чоловіків; 419,3 тис. жінок та 133,8 тис. чоловіків працювали у найпростіших професіях торгівлі та послуг. Частина компаній у цих сферах, особливо приватних, ймовірно, відправляють цих працівниць у неоплачувані відпустки.

Виклики також стосуються жінок-підприємниць. За даними досліджень, жінки становлять більше 60% керівників юридичних осіб-підприємців у сферах туристичних послуг, функціонування театральних та концертних залів, освіти, перукарень і салонів краси — тих сфер, які передусім втратять прибутки⁶². Жінок також переважна більшість серед ФОПів, які займаються торгівлею одягом, взуттям, продуктами харчування, зокрема на ринках і стихійних ринках — у період карантину ця торгівля буде обмежена чи припинена. Часто у цій сфері працюють жінки пенсійного віку. Отже, ці обмеження можуть погіршити їх становище.

Враховуючи, що саме жінки переважно доглядають дітей в українських сім'ях, а їх доходи є меншими, то, ймовірно, саме вони залишаються вдома доглядати дітей дошкільного та молодшого шкільного віку під час карантину.

Жінка, яка працює з дому, має виконувати свої обов'язки повний робочий день, але це неможливо робити так само, як в умовах офісу, тому що вдома від неї інші очікування⁶³.

Опція взяти оплачувану чи неоплачувану відпустку не для всіх доступна, а надто — коли йдеться про маму, яка самотійно виховує дітей, не має фінансової «подушки» на період кризи та родичів, які готові допомогти з доглядом за дитиною. Відповідно, карантин може погіршити становище передусім матерів, які самотійно виховують дитину, а особливо тих, які працюють неформально, без трудових гарантій.

До слова, нинішня ситуація з COVID-19 створила додатковий виклик для тих сімей, які традиційно покладалися на допомогу старшого покоління у догляді за дітьми, адже лікарі радять берегти людей літнього віку від соціальних контактів, зокрема з дітьми (які можуть бути носіями інфекції), через ризик складнішого перебігу хвороби.

⁶¹ Там само.

⁶² Там само.

⁶³ Беба Ю. «Простіше звільнити жінку». Як коронавірус ставить під загрозу права жінок в Україні. Пандемія COVID-19 по-різному впливає на жінок і чоловіків // The Village: — 22 квітня 2020. — URL: <https://www.the-village.com.ua/village/knowledge/knowledge-interview/296725-prostishe-zvilniti-zhinku-yak-koronavirus-stavit-pid-zagrozu-prava-zhinok-v-ukrayini>

Дистанційна робота в Україні: нерівні умови праці для жінок і чоловіків⁶⁴. Наймані працівниці, найімовірніше, постраждають більше, ніж працівники, тому що роботодавці в момент кризи починають більше зважати на фактори, які, на їхню думку, є раціональними, але це дискримінаційні практики. Наприклад, якщо жінка вагітна, вона все одно піде в декрет; якщо в неї є діти, вона буде брати лікарняні, тому простіше звільнити жінку. Також може спрацювати стереотипне уявлення про те, що чоловік — це основний годувальник у сім'ї. Тому можуть звільнити жінку, просто припускаючи, що вона не є людиною, яка забезпечує сім'ю. Хоча насправді дуже багато жінок є основними фінансовими опорами в родині, також багато матерів самостійно виховують дитину або мають літніх родичів, за якими потрібно доглядати. Тому такі невербалізовані висновки працедавця про те, що жінка менше потребує фінансової допомоги, можуть мати дуже негативні наслідки для долі багатьох жінок. Ми всі розуміємо, що зараз важкі часи, багато людей постраждає, але, ухвалюючи рішення про скорочення, потрібно зважати, передусім на компетенції, досвід і професіоналізм, а не керуватися стереотипами, начебто жінці менше потрібна робота, ніж чоловіку⁶⁵.

Зростання випадків домашнього насильства⁶⁶. Зараз ця проблема дуже сильно загострилася, поліція в Україні реєструє більше викликів щодо насилля в родинях, але, на жаль, оскільки вона вимушена патрулювати вулиці й контролювати виконання умов карантину, то не може приділити достатньо уваги багатьом кейсам. Тільки за перший тиждень карантину кількість звернень на національну «гарячу лінію» з попередження домашнього насильства «Ла Страда» зросла на 50% порівняно з тижнем напередодні карантину. З 9 по 15 березня 2020 р. було зареєстровано 221 дзвінок, пов'язаний з домашнім насильством. А на першому тижні карантину, з 16 по 22 березня 2020 р. — 332 дзвінки. У другий тиждень карантину, з 23 по 29 березня 2020р. — 323 звернення⁶⁷.

⁶⁴ Дистанційна робота в Україні: нерівні умови праці для жінок і чоловіків //Повага: кампанія проти сексизму. — 22 квітня 2020. — URL: <https://povaha.org.ua/dystantsijna-robota-v-ukrajini-nerivni-umovy-pratsi-dlya-zhinok-i-cholovikiv/>

⁶⁵ Беба Ю. «Простіше звільнити жінку». Як коронавірус ставить під загрозу права жінок в Україні. Пандемія COVID-19 по-різному впливає на жінок і чоловіків // The Village: — 22 квітня 2020. URL: — URL: <https://www.the-village.com.ua/village/knowledge/knowledge-interview/296725-prostishe-zvilniti-zhinku-yak-koronavirus-stavit-pid-zagrozu-prava-zhinok-v-ukrayini>

⁶⁶ Расулова О. «Пандемія всередині пандемії». Як карантин в Україні впливає на домашнє насильство. — URL: <https://hromadske.ua/posts/pandemiya-vsereдини-pandemiyi-yak-karantin-v-ukrayini-vplivaye-na-domashnye-nasilstvo>

⁶⁷ Беба Ю. «Простіше звільнити жінку». Як коронавірус ставить під загрозу права жінок в Україні. Пандемія COVID-19 по-різному впливає на жінок і чоловіків // The Village. — 22 квітня 2020. — URL: <https://www.the-village.com.ua/village/knowledge/knowledge-interview/296725-prostishe-zvilniti-zhinku-yak-koronavirus-stavit-pid-zagrozu-prava-zhinok-v-ukrayini>

Ще один важливий момент: в умовах соціальної ізоляції онлайн-простір залишається для жінок чи не єдиним способом просигналізувати про те, що ситуація жахлива, але, з іншого боку, він несе й додаткові ризики. Багато молодих дівчат спілкуються в чат-румах й інших онлайн-форматах, а потім стають жертвами кібербулінгу та зловживання у вигляді шантажу чи погроз опублікувати контент інтимного характеру.

Рекомендовано до початку кожного нового заходу оновити статистику МВС щодо випадків домашнього насильства.

Слайд 8

Утиск

Коментар тренера

Найчастіше утиск проявляється в словесних образах, принизливих коментарях, сексистських жартах чи анекдотах, принизливих жестах, а також ігноруванні, ізоляції або навіть фізичному насильстві.

Наприклад, зневажливе ставлення до жінок, постійні натяки, що вони прикрашають офіс, а не займаються посадовими обов'язками, а тому повинні виконувати обслуговуючі функції: готувати і подавати каву та чай, а потім мити посуд і прибирати тощо.

Запитання до аудиторії:

- Чи доводилося вам бачити фільми, де зображені випадки утиску?

Слайд 9

Перегляд відео «В Україні сексизму нема»

<https://www.youtube.com/watch?v=rWFEFNr-iGI>

Коментар тренера

Судді при здійсненні правосуддя та у позасудовій діяльності не повинні підтримувати сексистські висловлювання мовчанням або заохоченням, не мають толерувати прояви гендерної дискримінації. Тренер повинен прокоментувати відео та висловлені групою думки і наголосити на ненормальності сексизму.

Рекомендується використати принцип дзеркала, тобто навести дзеркальну ситуацію зі зміною статі в однаковій ситуації з проявом сексизму (прийом на роботу секретаря-чоловіка тощо).

Слайд 10

Сексуальні домагання

Запитання до аудиторії:

- Чи відомі вам випадки сексуальних домагань, які викликали резонанс у суспільстві?

Коментар тренера

Можна прокоментувати на прикладах випадків сексуальних домагань у вузах⁶⁸, збройних силах⁶⁹.

Навести приклади соціальних досліджень щодо домашнього насильства за кількістю незвернень до правоохоронних органів, відмов потерпілої від звинувачень.

Можна обговорити іноземну судову практику: засудження американського продюсера Вайнштайна⁷⁰.

Слайд 11

Інші форми дискримінації

Коментар тренера

Приклад пособництва в дискримінації за ґендерною ознакою: толерування злочинів проти статевої недоторканності, зокрема надмірна м'якість покарання, нетолерантні висловлювання судді під час судового засідання, невжиття заходів щодо образливих сексистських висловлювань учасників процесу в бік потерпілої тощо.

Навести приклад розмежування підбурювання та пособництва.

Можна розглянути ґендерно чутливі ситуації щодо наявності фактичних перешкод у кар'єрі молодим жінкам, вагітним, коли прямих заборон законодавством не передбачено, але допускається «тихе ігнорування», створюються негласні перепони з боку працевлаштовувача.

⁶⁸ Котляр А. Із життя комах, або Харасмент в Інституті біології // Дзеркало тижня. — 17 лютого 2019. — URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/iz-zhittya-komah-abo-harasment-v-instituti-biologiyi-302921_.html

⁶⁹ Сексуальні домагання в ЗСУ: прокуратура прикриває імовірного кривдника? // DW Ukrainian. — URL: <https://www.youtube.com/watch?v=aYuwPCLWJOM>

⁷⁰ Гарві Вайнштайна засудили до 23 років за зґвалтування // BBC News Україна. — 11 березня 2020 — URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-51840767>

Слайд 12

Чому це важливо для суддів

Коментар тренера

Толерантність судді до проявів дискримінаційного поводження за ознакою статі у судовій та позасудовій діяльності є неприпустимою (при відправленні правосуддя — припинення образ, принизливих звернень учасників процесу до потерпілих у справах про статеві злочини, про домашнє насильство, ґендерно рівні звернення судді до учасників процесу різних статей; позасудова діяльність — нетолерування сексистських жартів, проявів сексуальних домагань на корпоративах).

Корисним буде проведення аналогій із ґендерно чутливими ситуаціями за участю дітей тих, хто не вважає прояви дискримінації протиправними, виправдовує їх національним менталітетом, традиціями тощо. Необхідно вивести результати обговорення до розуміння суддею важливості зміни ставлення до соціального явища, відновлення порушених прав особи.

Слайд 13

Перегляд відео «Від стереотипів до дискримінації»

<https://www.youtube.com/watch?v=3n9x1cwqi2w>

Коментар тренера

Вплив стереотипів на життєдіяльність: емоційне забарвлення має занадто велике значення, емоції переважають раціональну поведінку.

Слайд 14

Інформаційний слайд

Практика ЄСПЛ — рішення, у яких розглядалися питання щодо дискримінації за ознакою статі / ґендеру — для інформації.

1. «S.A.S. проти Франції», заява № 43835/11, рішення від 01.07.2014 р.
2. «Pretty проти Сполученого Королівства», заява № 2346/02, рішення від 29.04.2002 р.
3. «Eweida та інші проти Сполученого Королівства», заяви №№ 48420/10, 59842/10, 51671/10 та 36516/10, рішення від 15.01.2013 р.
4. «Hämäläinen проти Фінляндії», заява № 37359/09, від 16.07.2014 р.
5. «Konstantin Markin проти Росії», заява № 30078/06, рішення від 22.03.2012 р.
6. «Шулер-Црпарґен проти Швейцарії» (Schuler-Zraggen v. Switzerland), заява № 14518/89, 1993 р.

7. «Карвальйо Пінто де Соуса Мораїс проти Португалії» (Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal), заява № 17484/15.
8. Щодо чоловіків — «Карлгайнц Шмідт проти Німеччини», «Ван Раалте проти Нідерландів», «Петровіч проти Австрії».
9. Щодо трансгендерів — «Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства» (Christine Goodwin v. the United Kingdom).

Коментар тренера

Ці рішення не коментуються під час тренінгу, вони є предметом вивчення на інших тренінгах, тренер може заохотити учасників та учасниць до самостійного опрацювання тих рішень, які їм невідомі.

Слайд 15

Практичні рекомендації

Коментар тренера

Запитання до аудиторії:

- Які ще практичні рекомендації можна додати?

Слайд 16

Побудова аргументації

- ідентифікація неоднакового поводження / ставлення;
- пошук / вибір компаратора;
- визначення та доведення ознаки розрізнення;
- оцінка становища «жертви» порівняно з компаратором;
- перевірка наявності легітимної мети;
- перевірка пропорційності.

Коментар тренера

Антидискримінаційне законодавство застосовується судами при відправленні правосуддя не лише у спрах за позовами, спрямованими на подолання дискримінації як такої. Це може бути лише частина багатокomпонентних справ, де використання антидискримінаційних стандартів може слугувати одним зі способів доведення того, що закон має застосовуватися певним чином. Таку аргументацію може використати як позивач, так і відповідач, обвинувачений, потерпілий тощо.

Специфіка справ про дискримінацію, яка відрізняє їх від переважної більшості інших категорій справ, полягає в тому, що аргументація в них будується на порівнянні. Напевно, багатьом юристам чи адвокатам доводилося чути реакцію судді на посилання щодо того, що інші особи не піддаються тим обмеженням, які були встановлені щодо їхнього клі-

ента: суд, зазвичай відмахується, посилаючись на те, що він розглядає законність вжитих заходів за конкретних обставин щодо сторін у справі і тому обставини, які стосуються інших осіб, не мають значення для цієї справи. З часом адвокати починають уникати спроб застосовувати порівняння з метою аргументації. Однак у справах про дискримінацію саме на такому порівнянні й має будуватися аргументація⁷¹.

Як зазначають упорядники практичного посібника з аргументації у справах щодо дискримінації, перший крок у побудові аргументації у таких справах — це ідентифікація неоднакового ставлення, що відбувається, зокрема, через пошук або вибір так званого компаратора — особи або групи осіб, з якими буде здійснюватися порівняння. Ця група осіб має перебувати в аналогічному або максимально схожому становищі. До цього етапу необхідно поставитися вкрай відповідально, бо невдалий вибір компаратора може поставити під загрозу результат справи⁷².

Вибір зразка для порівняння (компаратора) зумовлює наступний крок: визначення ознаки, за якою осіб відносять до тієї чи іншої групи — своєрідної «підстави класифікації»⁷³. Слід зауважити, що ознака може бути реальною або уявною (наприклад, віднесення особи до представників певної етнічної групи на підставі її зовнішності у разі, коли ця особа насправді не належить до цієї групи, або належність до релігійної групи на підставі наявності певних атрибутів (наприклад хрестика), які особа може носити з інших міркувань (як сімейну реліквію, подарунок). У будь-якому разі ознакою розрізнення є певна характеристика, за якою відбувається протиставлення потенційної жертви дискримінації та компаратора і через яку «жертву» позбавлено тих прав, які належать іншим.

Визначення ознаки є дуже важливим елементом, оскільки дискримінація відрізняється від вибіркового застосування закону або свавілля, в основі яких можуть лежати корупційні мотиви поведінки певних посадовців, зловживання посадовим становищем або інші подібні причини. Обмеження, що застосовуються до групи, яка має досить різноманітний склад за віком, статтю, етнічним походженням тощо, не завжди можуть бути визначені як дискримінація. Наприклад, не можна визнати дискримінацією вибіркове проведення перевірок контролюючими органами за принципом «кожний десятий» чи знесення павільйону одного

⁷¹ Практичний посібник з аргументації у справах щодо дискримінації / Упорядники: Сергій Заєць, Роман Мартиновський // Рада Європи. — 2015. — С. 6 — 7 — URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016803034ea>

⁷² Там само.

⁷³ Там само. — С. 8.

з підприємців з метою залякати інших і примусити їх «домовлятися» з владою. Всі ці приклади стосуються випадків, коли неможливо виявити ознаку, що відрізняла б «жертву» від якоїсь іншої групи, яка не зазнала таких порушень, тому неможливо розглядати їх як прояви дискримінації (однак якщо причиною знесення павільйону стала належність до певної меншини або коли «кожен десятий» так само виявився представником певної етнічної меншини, то такі дії можуть становити дискримінацію)⁷⁴.

Наступний, третій, крок — оцінка становища, у якому опинилася «жертва»: чи є воно гіршим за становище компаратора. Зазвичай саме це і є причиною, що породжує відчуття несправедливості. Однак інколи те, що внаслідок неоднакового ставлення певна особа опинилася в гіршому становищі, може викликати сумніви. Можна припустити, що такі сумніви є маркером того, що компаратора обрано неправильно, і становище заявника не є подібним. Наявність сумнівів має спонукати до ретельнішого аналізу ситуації.

Різне ставлення до осіб, які перебувають у різному становищі, не є дискримінацією.

Проте не будь-яке неоднакове ставлення до осіб, які перебувають в подібному становищі, є дискримінацією. Воно може бути визнане дискримінацією лише за умови, якщо нема розумного та об'єктивного обґрунтування для досягнення легітимної мети такого неоднаково ставлення. Легітимна мета — наріжний камінь, який визначає всю подальшу аргументацію, оскільки від цього залежать висновки щодо пропорційності втручання. Передусім пропорційність оцінюється з тієї позиції, чи взагалі досягає вжитий захід поставленої легітимної мети.

Отже, побудова аргументації складається з таких етапів⁷⁵:

1. Ідентифікація неоднакового поводження / ставлення.
2. Пошук / вибір зразка для порівняння (компаратора).
3. Визначення та доведення ознаки розрізнення.
4. Оцінка становища «жертви» порівняно з компаратором.
5. Перевірка наявності легітимної мети.
6. Перевірка пропорційності:
 - чи досягається мета вжитими заходами;
 - чи можна було досягти тієї самої мети менш обтяжливим способом;
 - чи не була перейдена межа свободи розсуду держави.

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Там само. — С. 13.

Нотатки

[illegible]

МІНІЛЕКЦІЯ 3.

Уникнення суддею ґендерно упередженої поведінки

Слайд 1

Вступний слайд — відображає назву мінілекції.

Коментар тренера

У презентації йтиметься як про процесуальну сферу (ведення судового засідання, правопис, певні процесуальні ситуації), так і про питання застосування конкретних матеріальних норм та вирішення справ по суті.

Слайд 2

Складові презентації

- Уникнення ґендерно упередженої поведінки при веденні судового засідання.
- Роди іменників і вживання фемінітивів.
- Процесуальні ситуації і вирішення спорів:
 - ґендерно чутливі питання (шляхи вирішення);
 - ідентифікація та подолання ґендерних стереотипів.
- Ґендерні аспекти при застосуванні чинних норм ЦПК України.

Коментар тренера

На цьому слайді наведено структуру мінілекції.

Ведення судового засідання, звертання та ставлення до сторін — яку мову ми використовуємо?

Правопис 2019 року⁷⁶ (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 437 від 22.05.2019 р.) та його вплив на судочинство (процесуальну сферу). Він є чинним, і його треба обов'язково використовувати.

Певні процесуальні ситуації при здійсненні судочинства (виникнення ґендерно чутливих ситуацій та шляхи уникнення порушень прав учас-

⁷⁶ Український правопис. Схвалено Кабінетом Міністрів України (Постанова № 437 від 22 травня 2019 р.) спільним рішенням Президії Національної академії наук України (протокол № 22/10 від 24 жовтня 2018 р.) і Колегії Міністерства освіти і науки України (протокол № 10/4-13 від 24 жовтня 2018 р.). — URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>

ників розгляду у таких ситуаціях), а також ґендерні стереотипи, що існують у конкретних процесуальних ситуаціях та при вирішенні певних категорій спорів. Ми не охопимо всі можливі ґендерно чутливі питання при здійсненні правосуддя та ґендерні стереотипи, однак визначимо певні яскраві, маркерні, на базі яких ви зможете ідентифікувати інші, шукати шляхи їх подолання та уникати порушення прав і законних інтересів учасників справ.

Також ми навчимося враховувати ґендерні питання (аспекти) при застосуванні чинних норм ЦПК України.

Слайд 3

Ведення судового засідання

Коментар тренера

Перший момент — вітання. Судове засідання прийнято розпочинати з вітання. Вітаються як сторони, так і суд.

При звертанні судді до груп осіб слід не забувати про те, щоб вживати обидва роди — як чоловічий, так і жіночий, наприклад: «Шановні учасники та учасниці...»; «Пані та панове...» тощо.

Другий момент. Суддя має одразу побачити ґендерно чутливу ситуацію при звертанні учасників до судді. Наприклад, такі фрази, як-от: «Ви ж жінка (жінки), ви повинні мене зрозуміти як жінку та маму» або «Ви ж чоловік і розумієте мою ситуацію в сім'ї».

Судді треба звертати увагу та реагувати (зауваженнями) на такі звертання, оскільки фактично учасник / учасниця судового процесу намагаються, використовуючи стать як аргумент, вплинути на суддю, схилити на свою сторону, щоб він / вона зайняв / зайняла їх позицію у справі. Такі фрази — своєрідні «пастки», і суддя може в них потрапити і почати співчувати стороні-«мамі» чи «бідному чоловіку». Якщо суддя не зреагує зауваженням, то в іншій стороні може скластися враження про небезсторонність судді.

Слайд 4

Варіанти звернень

Коментар тренера

Цей слайд показує доречні приклади звертання до сторін: «шановна позивачко та шановний відповідачу», по імені та по батькові до кожної сторони або «позивач (прізвище)» чи «відповідачка (прізвище)»; «адвокате (прізвище)» або «пане адвокате» / «пані адвокатко» тощо.

Основне — звертатися однаково, щоб у сторін не склалося враження необ'єктивності судді. Якщо до однієї сторони звертатися офіційно «позивач» або по прізвищу, а до іншої — по імені та по батькові, то це створить враження небезсторонності.

Слайд 5

Слайд демонструє недоречні приклади звертання

Коментар тренера

Звертання та ставлення до сторін мають бути ґендерно знеособлені, тобто звертатися та ставитися слід нейтрально та рівно, незалежно від статі.

Неприпустимими є :

- вислови, звертання, коментарі на кшталт «жіночко», «мужчина», «чоловіче», «дівчино» тощо;
- вислови з акцентом на зовнішній вигляд чи те, наскільки особа готова до судового засідання, як сформувала позовні вимоги і т. ін. з прив'язкою до статі («От, жінка, називається», «Ви поведіться як справжня / типова жінка» чи «Справжній чоловік би до такого не опускався»);
- приклади з власного досвіду («Моя жінка такого не зробила б» чи «Мій син такого б собі до мене як жінки не дозволив») чи переконань («Ви ж чоловік, (будьте чоловіком) не шкодуйте жінці аліментів», «Ви ж чоловік, офіцер»).

Такі фрази створюють дискомфорт і викликають емоції, які в подальшому заважають вести процес і можуть вплинути на розгляд справи загалом.

Ще є казково-міфічний образ бабусі, і таке звертання часто використовується в районних судах, коли суддя хоче «достукатися» до позивачки літнього віку, наприклад, поширеною є фраза: «Бабцю, з чим ви прийшли до суду?». Суддя може звикнути до такого звертання, регулярно його застосовувати і вважати дуже ввічливим і навіть люб'язним. Однак серед жінок літнього віку є й такі, які продовжують активне професійне життя, і, за враженнями судді, її колега виявилася неготовою почути від позивачки у відповідь: «Яка я вам бабця, я начальник відділу на атомній станції, у мене десятки людей у підпорядкуванні». Цей приклад свідчить, наскільки стереотипно сприймається жінка літнього віку.

Отже, цей слайд демонструє негативні, недоречні приклади, тому червоний колір — як застереження: так не можна робити.

Слайд 6

Демонстрація відео «Спізнення адвоката. Ситуація 2» (завершується словами: «Жінка, називається») та «Спізнення адвоката. Ситуація 3» (завершується словами: «А вам ця зачіска просто супер!»).

Коментар тренера

Це була візуалізація ставлення судді до сторін: перший приклад — ніби негативний, а інший — ніби позитивний, але як це виглядає зі сторони? В адвокатки, до якої зневажливо, образливо поставилися, будуть одразу негативні емоції, вона вже засмучена, чи сприйме вона суд як об'єктивний? Таке саме почуття виникає в іншій сторони, коли хвалять протилежну, звертаючи увагу на зовнішній вигляд, стать тощо. Тобто ці відео демонструють, що суд діє упереджено, виникають сумніви в його об'єктивності.

Слайд 7

Термінологія

Коментар тренера

Ми бачимо, що в процесуальних кодексах усі іменники вживаються у чоловічому роді (позивач / відповідач).

Почнемо із судді. Суддя — чоловічого чи жіночого роду? Чи якогось іншого? Як звучить «суддиха»? Іноді розмова про фемінітиви зводиться до таких питань. Насправді слово «суддя», як і «голова», «сирота» — спільний рід⁷⁷.

Важливо зрозуміти, що основне завдання процесуальних кодексів — унормувати процес, процесуальні питання; вони не регулюють граматику, але є окрема стаття в ЦПК, що цивільне судочинство проводиться державною мовою. А державну мову унормовує український правопис, тому на нього треба зважати.

Якщо взяти штамп «головуючий суддя», частина суддів-жінок пише «головуючий», а частина — «головуюча». Тобто одні вважають, що «головуючий» — константа, яку неможливо змінити, бо «так написано в кодексі», отже, так само має бути в судовому рішенні, а інші — що можна написати закінчення жіночого роду. Насправді це русизм, і граматично правильно — «суддя, який / яка головує», аналогічно — не «суддя-до-

⁷⁷ Кабиш О.О. Українська мова в судово-процесуальній сфері: навч.-практ. посіб. — К.: Алерта, 2019. — С. 20. — URL: http://www.nsj.gov.ua/files/1554109200Kabysh_Ukr_mova_dlya_suddiv_with_cover.pdf

повідач», а «суддя, який / яка доповідав / доповідала». Але ж судді не пишуть у вироках «обвинувачений Біла» чи «потерпілий Небесна», а «потерпіла» і «обвинувачена».

Висновок: сфера дії процесуальних кодексів — унормувати процес і процесуальні питання. Але кодекси не регулюють граматику, не впливають на граматику і не можуть змінювати правила граматики.

Слайд 8

Слайд демонструє варіанти виходу із ситуації

Коментар тренера

Варіанти виходу із ситуації можливі, є іменникові суфікси (див. Правопис 2019 року, § 32 п. 4)⁷⁸.

«Головуючий» — це просто штамп, а не термін. Те саме — «секретар», «помічник», «розпорядник».

Слайд 9

Інші учасники процесу

Коментар тренера

Адвокатка, прокурорка, слідча, державна виконавиця — як звучить?

Трохи не звучить?

Напевно, це зумовлено тим, що тривалий час доступ до таких професій мали виключно чоловіки. Коли не було таких соціальних явищ (жінок — адвокатів, прокурорів, слідчих, полковників, генералів), то не було і відповідних слів.

Цікавий приклад наведено у посібнику «Українська мова в судово-процесуальній сфері», де зазначено, що назви професій вживаються у чоловічому роді, лише окремі професії наводилися в жіночому роді — домогосподарка, покоївка, секретар-друкарка⁷⁹. Це була жіноча доля — домогосподарка, покоївка, секретар-друкарка, а чоловічий рід мали усі інші професії. Раніше у нас не було ні полковниць, ні генералок, а зараз

⁷⁸ Український правопис. Схвалено Кабінетом Міністрів України (Постанова № 437 від 22 травня 2019 р.) спільним рішенням Президії Національної академії наук України (протокол № 22/10 від 24 жовтня 2018 р.) і Колегії Міністерства освіти і науки України (протокол № 10/4-13 від 24 жовтня 2018 р.). — С. 27. — URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>

⁷⁹ URL: http://www.nsj.gov.ua/files/1554109200Kabysh_Ukr_mova_dlya_suddiv_with_cover.pdf. — С. 21.

у нас є дві генералки⁸⁰, тож це слово теж можна починати вживати. Має пройти певний час, і це стане звичним. Так само, як зміна назв вулиць, населених пунктів.

Німецький досвід свідчить, що усі професії — буквально усі — мають два роди: чоловічий і жіночий, наприклад: *Richter* (суддя, чол. рід) — *Richterin* (суддя, жін. рід).

Правопис 2019 року, § 32 п. 4. Іменникові суфікси⁸¹.

Ці слова — не константи і формуються залежно від суспільних відносин, стосунків у суспільстві (тобто з часом почне звучати, як, наприклад, зазвучала українська мова у перекладах фільмів «Альф», «Шрек» тощо). Який чоловічий рід у слова балерина? Як назвати чоловіка, який танцює балет? Як назвати покоївок-чоловіків? В українських готелях роботу з прибирання в готелях виконують жінки, однак у Єгипті — лише чоловіки. Тобто у цій професії немає нічого «природного», і хто виконує ту чи іншу роботу, залежить винятково від відносин у суспільстві.

Якщо учасницям чи учасникам дуже різьє вуха, можна вживати замість фемінітивів «прокурорка», «адвокатка» тощо звертання «пані прокурор», «пані адвокат».

Слайд 10

Словничок

Коментар тренера

Позивачка, відповідачка, заявниця, скаржниця, обвинувачена, підсудна, засуджена, виправдана, винна — це все не зовсім правильно. Граматично правильно і нейтрально є: «Особа, яка... (позивається, обвинувачується, звертається тощо)».

Зміни відбуваються і в інших мовах, наприклад, в англійській на позначення «особи, яка головує», зараз використовується вже не *chairman*, як було колись, а *chairperson* або просто *chair*.

⁸⁰ Перша жінка-генерал Людмила Шугалей про службу, Майдан та евакуацію поранених на Донбасі // Радіо Свобода. — 20 жовтня 2018. — URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/persha-zhinka-general-shugalei/29553322.html> Пані генерал: Міністерство ветеранів очолила контррозвідниця СБУ Юлія Лапутіна // BBC News Україна. — 18 грудня 2020. — URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-55329395>

⁸¹ Український правопис. Схвалено Кабінетом Міністрів України (Постанова № 437 від 22 травня 2019 р.) спільним рішенням Президії Національної академії наук України (протокол № 22/10 від 24 жовтня 2018 р.) і Колегії Міністерства освіти і науки України (протокол № 10/4-13 від 24 жовтня 2018 р.). — С. 27. — URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>

Варто зазначити, що стилістично нейтральні фемінітиви було дозволено вживати і за старим правописом⁸².

Словничок можна продовжувати з учасниками і учасницями тренінгу.

Адвокатка, державна виконавиця, нотаріуска, прокурорка, секретарка, помічниця.

У чому необхідність вживання фемінітивів і жіночого роду? Якщо їх не вживати, то жінки залишаються, так би мовити, «за кадром», непоміченими: їх не існує, їм немає місця у цих правовідносинах, їм відводять другорядні ролі. Деколи читаєш рішення з Єдиного державного реєстру судових рішень, де Особа 1 і Особа 2, усі закінчення у чоловічому роді, і не розумієш, хто є хто — таке враження, що розлучаються два чоловіки.

Слайд 11

Демонстрація відео «Спізнення адвоката. Ситуація 4» (завершується словами: «Обвинуваченому слід подумати про нового захисника. Мабуть, це буде чоловік»).

Коментар тренера

На відео — завершення цього конфлікту. Спершу робочі моменти: прокурор і суддя хочуть якнайшвидше завершити справу. Адвокатка спізнилася. Суддя звертається «пані адвокат», гарно, «фемінітивно», до прокурора — «пане прокурор», тобто до обох сторін однаково. Однак на перше зауваження прокурора: «Пані адвокат, звичайно, ефективна жінка», суддя не зреагував, і потім вже можна побачити коментарі самого судді — про блондинку, що, напевно, новий захисник буде чоловік тощо. Тобто в суді виникають різні робочі моменти, і не можна сказати, що адвокатка молодець, прийшла завчасно, підготовленою — ні, вона запізнилася. Але багато адвокатів запізняються, це можливі ситуації, і таке трапляється не лише з блондинками, але й брюнетами середнього віку. Новопризначені судді, без досвіду, завжди питають про рекомендації: «Що робити?». У такій ситуації насамперед суддя мав би зреагувати на зауваження прокурора про ефективну жінку: «Пане прокурор, такі висловлювання недопустимі — привертати увагу до зовнішності, статі». А суддя, навпаки, поглибив конфлікт. І це закінчилося, як мінімум, зривом засідання і неможливістю розгляду справи, а в гіршому варіанті — скаргою на поведінку судді в судовому засіданні.

Це останній слайд ДО перерви під час одноденного тренінгу.

⁸² Кабиш О.О. Українська мова в судово-процесуальній сфері : навч.-практ. посіб. — К.: Алерта, 2019. — С. 21. — URL: http://www.nsj.gov.ua/files/1554109200Kabysh_Ukr_mova_dlya_suddiv_with_cover.pdf

Слайд 12

Розгляд та вирішення справи

Коментар тренера

Ми стикаємось у своїй процесуальній діяльності з багатьма ґендерно чутливими ситуаціями і спробуємо знайти шляхи їх вирішення.

Наступний слайд — ґендерно чутливі ситуації.

Далі будемо ідентифікувати саме ґендерні стереотипи. З'ясуємо, чи вони впливають на розгляд справи (спосіб розгляду) та остаточне вирішення спору по суті.

Слайд 13

ґендерно чутливі процесуальні ситуації

Відмова від позову у справах про:

- стягнення аліментів;
- видачу обмежувальних приписів.

Розірвання шлюбу:

- коли дружина вагітна;
- коли дитині немає 1 року.

Коментар тренера

Перша група ситуацій — відмова від позову у справах про стягнення аліментів; видачу обмежувальних приписів.

Дуже важливе питання — примирення чи закінчення справ за відмовою сторони від позову, заяви, скарги у певних категоріях справ, зокрема, які зображені на слайді.

У цих категоріях справ судді слід детально зважати на те, чи така відмова від вимог або примирення не відбувається під впливом погроз, тиску, примусу тощо.

У практиці одного з розробників курсу був випадок, коли жінка у засіданні розплакалася, а чоловік продемонстрував усю свою маскуліність. І колегія суддів переконалася, що відмова від позову не була з її власної волі.

Тому в таких категоріях справ судді слід особисто детально з'ясувати в учасниці (учасника) справи причини їхніх дій та (у випадку вчинення поведінки, яка явно суперечить інтересам особи) відповідно реагувати шляхом: надання додаткового часу для роздумів над таким рішенням;

оголошення перерви; надання можливості скористатися правовою допомогою; детальних роз'яснень в межах ст. 12 ЦПК України всіх можливих наслідків таких процесуальних дій тощо.

Зрозуміло, що найлегше закінчити (закрити) справу, залишити без розгляду, і у судді завжди буде ця спокуса, а при великому навантаженні спокуса буде ще більшою.

Але поспішність у прийнятті заяви про відмову від видачі обмежувального припису може призвести й до трагічних випадків. Наприклад, теж із практики одного з розробників курсу: одного року після Різдва сталося два вбивства жінками своїх чоловіків. Жодна не отримала реального позбавлення волі, оскільки обидва вбивства були спричинені задавненим домашнім насильством — чоловіки роками вчиняли насильство щодо дружин. Нагадаємо, що до 2017 року не було обмежувальних приписів. Цим справам треба приділяти особливу увагу, це термінові справи, і швидкість розгляду дуже часто рятує життя, зокрема й кривднику.

Чи хтось може навести власні приклади?

Чи можна розглядати справу про розірвання шлюбу без участі жінки в судовому засіданні?

Варіанти розвитку подій (запитання до аудиторії):

- Якщо жінка вагітна, а ви її не бачили, і чоловік не знає цього, бо вони не живуть разом?
- Якщо чоловік пише, що дружина вагітна (або вона сама каже, що вагітна)?
- Якщо позивачка не зазначає про вагітність, а відповідач каже, що вона вагітна або дитина живе з нею, і дитині ще немає року?
- Чи розглядати справу без судового засідання? Чи визнавати явку жінки обов'язковою? А якщо не з'явиться? Яке судове рішення приймати?
- Чи можливо залишати позовну заяву без руху, щоб вказували про те, чи не вагітна жінка, чи є діти і якого віку, з посиланням на норми ЦПК 185 і Сімейного кодексу?

п. 4 ч. 6 ст. 19 ЦПК; п. 5 ч. 4 т. 185 ЦПК; п. 1 ч. 4 ст. 274 ЦПК України

По-перше, фактично таке розірвання шлюбу забороняє закон (СК України).

Стаття 110. Право на пред'явлення позову про розірвання шлюбу.

1. Позов про розірвання шлюбу може бути пред'явлений одним із подружжя.

2. Позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлений протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки кримінального правопорушення, щодо другого з подружжя або дитини.
 - (Ч. 2 ст. 110 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 245-VII від 16.05.2013 р.)
 3. Чоловік, дружина мають право пред'явити позов про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини, якщо батьківство зачатої дитини **визнане іншою особою**.
 4. Чоловік, дружина мають право пред'явити позов про розірвання шлюбу до досягнення дитиною одного року, якщо батьківство щодо неї **визнане іншою особою** або за рішенням суду відомості про чоловіка як батька дитини виключено із актового запису про народження дитини.
 5. Опікун має право пред'явити позов про розірвання шлюбу, якщо цього вимагають інтереси того з подружжя, хто визнаний недієздатним.
- Визнання батьківства має бути здійснене у встановленому законом порядку (гл. 12 Сімейного кодексу), а не просто про це сказано у судовому засіданні. Чи можна не надавати терміну сторонам на примирення, якщо хоча б одна сторона про це заявила, і як це мотивувати?

Ст. 50 Конституції України

Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Стаття 111. Заходи суду щодо примирення подружжя.

Суд вживає заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства.

Постанова Пленуму ВСУ 21.12.2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя»

10. Проголошена Конституцією України охорона сім'ї державою полягає, зокрема, в тому, що шлюб може бути розірвано в судовому порядку лише за умови, якщо встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечитиме інтересам одного з них чи інтересам їх дітей. Із цією метою суди повинні уникати формалізму при вирішенні позовів про розірвання шлюбу, повно та всебічно з'ясовувати фактичні взаємини подружжя, дійсні причини позову про розірвання шлюбу, враховувати наявність малолітньої дитини, дитини-інваліда та інші обставини життя подружжя, забезпечувати участь у судовому засіданні, як правило, обох сторін, вживати заходів до примирення подружжя.

ч. 7 ст. 240, п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України.

Запитання до аудиторії:

- Чи це питання стосується дітей?
- Чи не страждає дитина, яка дуже швидко втрачає сім'ю, яку суд навіть не намагається зберегти (знову ж, через велике навантаження судді)?

Які можуть бути підстави відмови в позові про розірвання шлюбу?

Чи є випадки маніпулювання у справах цієї категорії? (Сам факт подання позову для залякування, подання позову і затягування розгляду для того, щоб інша сторона не могла влаштувати собі життя в іншій сім'ї, в якій вона фактично живе вже кілька років).

Кожна справа індивідуальна, тим більше — справи про розірвання шлюбу. Не треба підходити до їх розгляду формально, різні ситуації, які при розгляді таких справ виникатимуть, потребують індивідуального підходу.

Запитання до аудиторії:

- З якими ситуаціями із ґендерним забарвленням стикаються судді при вирішенні таких справ?

Судді вирішувати: чи розглядати справу за участі сторін у судовому засіданні, визнавати явку сторони обов'язковою, чи надавати термін на примирення тощо.

Приклад: у справі про розірвання шлюбу позивачка — вагітна жінка (вагітна від іншого чоловіка, не того, з яким перебувала у шлюбі) налягала на розірванні шлюбу, а згодом (після народження дитини) помирилася зі своїм чоловіком і відмовилася від позову.

Як казав Уїнстон Черчіль (1947): «Демократія — найгірша форма правління, але нічого кращого людство не вигадало до цього часу». Це саме стосується і сім'ї.

«Такої речі, як суспільство, не існує. Є окремі чоловіки, окремі жінки і є сім'ї», — казала Маргарет Тетчер.

Слайд 14

Ґендерні стереотипи у справах і їх подолання

- судові накази про стягнення аліментів;
- заяви про скасування судового наказу;
- два протилежних судових накази про стягнення аліментів на одну і ту саму дитину;
- перегляд судового наказу за нововиявленими обставинами.

Слайд для вирішення практичних ситуацій.

Стереотипи у справах про стягнення аліментів проявляються в тому, що аліменти (у суспільній свідомості) — це право жінки, а чоловік, який просить про стягнення аліментів на свою користь, завжди виглядає дивно і підозріло; судді підсвідомо більше схильні захищати інтереси жінки (як «слабшої» сторони), що може призводити до порушень прав чоловіка, а також прав дитини.

Запитання до аудиторії:

- Як часто чоловіки подають заяву про стягнення аліментів і чи таке саме ставлення до них, як до жінок при винесенні судового наказу?
- Чи прискіпливіше ставляться до чоловіка, ніж до жінки, яка подає аналогічний позов?
- Чи вимагають суди більше мотивації чи більшої кількості документів (зокрема, чи потрібно вказувати в заяві про те, що судовий наказ про стягнення з нього аліментів на користь жінки не видавався? Чи перевіряєте ви цю обставину при вирішенні питання про видання судового наказу?)?
- Які дії судді, коли чоловік подав заяву про стягнення аліментів, але є відомості, що наказ видано на користь жінки з цього чоловіка?

Стаття 165. Підстави для відмови у видачі судового наказу.

1. Суддя відмовляє у видачі судового наказу, якщо:

- 1) заява подана з порушеннями вимог статті 163 цього Кодексу;
- 2) заяву подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не вказано;
- 3) заявлено вимогу, яка не відповідає вимогам статті 161 цього Кодексу;
- 4) наявні обставини, передбачені частиною першою статті 186 цього Кодексу;
- 5) з моменту виникнення права вимоги пройшов строк, який перевищує позовну давність, встановлену законом для такої вимоги, або пройшов строк, встановлений законом для пред'явлення позову в суд за такою вимогою;
- 6) судом раніше виданий судовий наказ за тими самими вимогами, за якими заявник просить видати судовий наказ;
- 7) судом раніше відмовлено у видачі судового наказу з підстав, передбачених пунктами 3-6 частини першої цієї статті;

- 8) із поданої заяви не вбачається виникнення або порушення права грошової вимоги, за якою заявником подано заяву про видачу судового наказу;
 - 9) заяву подано з порушенням правил підсудності.
2. Про відмову у видачі судового наказу суддя постановляє ухвалу не пізніше десяти днів з дня надходження до суду заяви про видачу судового наказу.
 3. У разі якщо в заяві про видачу судового наказу містяться вимоги, частина з яких не підлягає розгляду в порядку наказного провадження, суд постановляє ухвалу про відмову у видачі судового наказу лише в частині цих вимог. У разі якщо заявлені вимоги між собою взаємопов'язані і окремий їх розгляд неможливий, суд відмовляє у видачі судового наказу.
 4. Суддя з метою визначення підсудності, крім випадків подання заяви про видачу судового наказу в електронній формі до боржника, який має офіційну електронну адресу, не пізніше наступного дня з дня отримання заяви про видачу судового наказу перевіряє зазначене у заяві місцезнаходження боржника за відомостями, внесеними до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань.
- (Ч. 4 ст. 165 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2234-VIII від 07.12.2017 р.)
5. У разі якщо боржником у заяві про видачу судового наказу вказана фізична особа, яка не має статусу підприємця, суддя не пізніше двох днів з дня надходження такої заяви, крім випадків подання заяви про видачу судового наказу в електронній формі до боржника, який має офіційну електронну адресу, звертається до відповідного органу реєстрації місця перебування та місця проживання особи щодо надання інформації про зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання фізичної особи — боржника.
 6. Інформація про місце проживання (перебування) фізичної особи — боржника має бути надана протягом п'яти днів з моменту отримання відповідним органом реєстрації місця проживання (перебування) особи відповідного звернення суду.
 7. Суддя з метою визначення підсудності може користуватися даними Єдиного державного демографічного реєстру.
 8. Якщо за результатами розгляду отриманих судом відомостей про місцезнаходження боржника — юридичної особи або фізичної особи —

підприємця буде встановлено, що заява про видачу судового наказу не підсудна цьому суду, суд не пізніше десяти днів з дня надходження заяви постановляє ухвалу про передачу заяви про видачу судового наказу разом з доданими до неї документами за підсудністю.

9. У разі якщо отримана судом інформація не дає можливості встановити зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи — боржника, суд відмовляє у видачі судового наказу.

А коли така ситуація з жінкою, і вона пише, що чоловік хитрував, а насправді дитина живе (і завжди жила) з нею, і вона має інвалідність чи дитина з інвалідністю?

Знову ж, а коли це саме пише чоловік?

А якщо виявиться, що вони живуть разом в одній квартирі, хоч і розлучені?

Загалом, чи судді так само ставляться до чоловіків, які подають заяви про стягнення аліментів, як і до жінок? Чи до них не виникає більше запитань? Чи їх не змушують подавати заяву, що немає судового наказу про стягнення аліментів на користь жінки?

Бувають справи, де подружжя проживає разом, обоє забезпечують дитину, і один з одного стягнули аліменти. Суд при перегляді за нововиявленими обставинами підсвідомо «захистив жінку», хоча ніяких нововиявлених обставин немає, сторони посилаються на ті самі обставини, які були відомі і під час винесення і першого судового наказу, і другого, тобто місце проживання і праці не змінилося. Справа 466/8025/18⁸³.

Слайд 15

Практичне завдання 6

Справа про стягнення аліментів (6.1)

Коментар тренера

Викладено на с. 119 – 122 цього посібника.

Слайд 16

Гендерні стереотипи у законі та їх подолання

Коментар тренера

Розглянемо стереотип про жінку як слабшу (незахищену) статтю у трудових відносинах.

⁸³ URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84889341>

У нас є такі нормативно-правові акти:

Стаття 24 Конституції України

Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»

Стаття 17. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у праці та одержанні винагороди за неї.

Жінкам і чоловікам забезпечуються рівні права та можливості у працевлаштуванні, просуванні по роботі, підвищенні кваліфікації та перепідготовці.

Роботодавець зобов'язаний:

- створювати умови праці, які дозволяли б жінкам і чоловікам здійснювати трудову діяльність на рівній основі;
- забезпечувати жінкам і чоловікам можливість суміщати трудову діяльність із сімейними обов'язками;
- здійснювати рівну оплату праці жінок і чоловіків при однаковій кваліфікації та однакових умовах праці;
- вживати заходів щодо створення безпечних для життя і здоров'я умов праці;
- вживати заходів щодо унеможливлення та захисту від випадків сексуальних домагань та інших проявів насильства за ознакою статі.

(Абз. 6 ч. 2 ст. 17 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017 р.)

Роботодавцям забороняється в оголошеннях (рекламі) про вакансії пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі, висувати різні вимоги, даючи перевагу одній із статей, вимагати від осіб, які влаштовуються на роботу, відомості про їхнє особисте життя, плани щодо народження дітей.

Роботодавці можуть здійснювати позитивні дії, спрямовані на досягнення збалансованого співвідношення жінок і чоловіків у різних сферах трудової діяльності, а також серед різних категорій працівників.

Однак не зважаючи на це, існує глава XII у КЗпП України «Праця жінок», у якій, окрім дійсно необхідного додаткового захисту жінок, що стосується періодів вагітності та пологів, надаються значно більші переваги жінкам у зв'язку з їх статтю та існуванні стереотипу щодо жінки як слабшої статі і того, що жінка має тісніший зв'язок з дитиною, ніж чоловік. Чоловікам же фактично вирівняно права лише у випадку виховання дитини без матері.

Зокрема, статті КЗпП України щодо роботи жінок у нічний час, у небезпечних і шкідливих умовах праці, надання переваг жінкам, які виховують дітей до певного віку та подібні.

А якщо, скажімо, є ситуації, коли мати дитини має більш високооплачувану роботу і бажає більше працювати, а батько, навпаки, хоче здійснювати догляд за дитиною (наприклад суддя), його гарантії захисту таких прав у кращому випадку — через суд із значними труднощами.

Слайд 17

Гендерні стереотипи у справах та їх подолання

- Стягнення аліментів з матері, яка працювала за кордоном, справа № 465/1010/16.
- Які обставини мають визначальне значення при визначенні місця проживання дитини з одним із батьків або яка мотивація суду при визначенні місця проживання дитини з будь-ким із батьків.

Коментар тренера

Основа рішення суду 1 інстанції у першому прикладі — моральне засудження матері, яка поїхала за кордон працювати і залишила дітей на батька, який на цьому фоні виглядає як справжній герой, а не як батько, який має рівні (такі самі) права та обов'язки щодо дітей (їх утримання та виховання).

Ідея позову про те, що відповідно до стереотипного уявлення мати має бути з дітьми, а не їздити за кордон і заробляти гроші — це мав робити батько. Батько, який виховував дітей, поки мама була за кордоном, сприймається як дуже позитивний, тоді як мати засуджується.

Фабула справи: відповідачка (як виглядає з матеріалів справи) фактично не погодившись із думкою чоловіка, перебуваючи у шлюбі, виїхала на роботу за кордон у червні 2015 року. Чоловік же під час її тимчасового перебування за кордоном подав позов про розірвання шлюбу, який було задоволено у лютому 2016 року, а згодом після розірвання шлюбу подав позов про стягнення аліментів. Після повернення мати забрала дітей до себе і оскаржила рішення про стягнення аліментів. Просила стягувати аліменти виключно до того часу, доки діти були з чоловіком, а не досягнення ними повноліття.

В аналогічних спорах суд підсвідомо стає на сторону батька і швидко розглядає справу без з'ясування всіх обставин, що мали місце у цій справі. Не заслухавши матері, вважаючи, що вона діє негідно, не по-материнськи, створюючи фактично негативний образ матері, яка полишила дітей на батька і поїхала на заробітки. Це призвело до порушення її прав і як наслідок — скасування рішення суду першої інстанції.

Висновок: внаслідок впливу ґендерного стереотипу суддя отримав скасоване рішення.

У таких справах можуть бути і скарги на неправомірні дії судді до ВРП.

Що має вирішальне значення при визначенні місця проживання дитини або яка мотивація суду при визначенні місця проживання дитини з будь-ким із батьків?

Наприклад:

- майнове становище кожного з батьків;
- побутові умови проживання;
- вік дитини (малі діти потребуються опіки матері);
- наявність досвіду у вихованні дітей / малих дітей (жінка вчителька, вихователька у ДНЗ, жінка, яка мала досвід виховання племінників тощо);
- зв'язок дитини з кожним із батьків;
- випадки насильства в сім'ї як те, що впливає на виховання тощо.

Що таке «найкращі інтереси дитини»? Як мотивувати їх підтвердження судом?

Як оцінити зв'язок дитини з кожним із батьків?

Першочерговий інтерес матері чи батька — інтереси дитини.

Так, можливо, мати частіше відвідує батьківські збори, частіше піклується, коли дитина хвора, але ж мама у відпустці для догляду за дитиною.

Можливо, батько менше проводить часу з дитиною, але він знає все, чим живе і цікавиться його дитина, хоч і увесь час на роботі («недільний тато»), і частіше саме він приймає життєво важливі рішення щодо дитини.

Чи важлива думка дитини у таких справах? З ким із батьків хоче жити сама дитина і чому? Чи тому, скажімо, що один із батьків все їй дозволяє і купує багато речей, які вона хоче? Чи остерігається дитина одного з батьків через насильство?

Дітей не можна допитувати, як дорослих. Чи є пояснення дитини вільними? Чи вона дає їх під намовою, зі страху, помиляючись, чи будучи обманутою?

Також слід не забувати, що інтереси дитини у цих справах є вищими, ніж інтереси батьків.

Наприклад, рішення ЄСПЛ у справі «Мамчур проти України» (Заява №10383/09) від 16.07.2015 р.

100. Оцінка загальної пропорційності будь-якого вжитого заходу, що може спричинити розрив сімейних зв'язків, вимагатиме від судів ретельної оцінки низки факторів та залежно від обставин відповідної справи вони можуть відрізнятись. Проте необхідно пам'ятати, що основні інтереси дитини є надзвичайно важливими (див. рішення у справі Йохансен, зазначеній вище, п. 78; рішення у справі «Кірнс проти Франції» (Kearns v. France), заява №35991/04, п. 79, від 10.01.2008 р.; та у справі Р. І Х., зазначеній вище, пп. 73 та 81). При визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним. Як Суд зазначив у рішенні у справі «Нойлінґер та Шурук проти Швейцарії» (Neulinger and Shuruk v. Switzerland), ([ВП], заява № 41615/07, ЄСПЛ 2010 року):

136. Інтерес дитини складається з двох аспектів. З одного боку, цей інтерес вимагає, що зв'язки дитини з її сім'єю мають бути збережені, за винятком випадків, коли сім'я виявилася особливо непридатною. Звідси випливає, що сімейні зв'язки можуть бути розірвані лише у виняткових випадках, та що необхідно зробити все, щоб зберегти особисті відно-

сини та, якщо і коли це можливо, «відновити» сім'ю [рішення у справі «Гнахоре проти Франції» (Gnahore v. France), заява № 40031/98, п. 59, ЄСПЛ 2000-IX]. З іншого боку, очевидно також, що в інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у здоровому середовищі, та батькам не може бути надано право за статтею 8 Конвенції на вжиття таких заходів, що можуть завдати шкоди здоров'ю та розвитку дитини (див., серед багатьох інших джерел, рішення у справі «Ельсхольц проти Німеччини» (Elsholz v. Germany), [ВП], заява №25735/94, п. 50, ЄСПЛ 2000-VIII, та у справі «Марсалеєк проти Чехії» (Marsalek v. the Czech Republic), заява № 8153/04, п. 71, від 04.04.2006 р.).

У цьому контексті недостатньо встановити, що дитину може бути поміщено у краще середовище для її виховання (див. рішення у справі К. і Т., зазначено вище, п. 173). Не може також бути виправданим захід, що роз'єднує сімейні зв'язки, самим лише посиланням на ненадійний стан батьків, що може бути вирішено за допомогою менш радикальних засобів, такими як цільова матеріальна допомога та соціальна підтримка, а не шляхом розлучення сім'ї (див., наприклад, рішення у справі «Савіні проти України» (Saviny v. Ukraine), заява № 39948/06, п. 50, від 18.12.2008 р.).

У рішенні у справі «М. С. проти України» від 11.07.2017 р. (заява № 2091/13) ЄСПЛ, установивши порушення ст. 8 Конвенції, консолідував ті підходи і принципи, що вже публікувались у попередніх його рішеннях, які зводяться до визначення насамперед найкращих інтересів дитини, а не батьків, що потребує детального вивчення ситуації, урахування різноманітних чинників, які можуть вплинути на інтереси дитини, дотримання справедливої процедури у вирішенні спірного питання для всіх сторін.

На сьогодні існує широкий консенсус, зокрема в міжнародному праві, на підтримку ідеї про те, що в усіх рішеннях, що стосуються дітей, забезпечення їх найкращих інтересів повинно мати першочергове значення. Найкращі інтереси дитини залежно від їх характеру та серйозності можуть перевищувати інтереси батьків.

Спір про оспорювання батьківства: жіночі стратегії

Коментар тренера

I. Маніпулювання жінок у цих спорах.

1. Що робити в такій ситуації: мати (відповідачка) не приходить до суду або не приїжджає на експертизу у справі про оспорювання батьківства (отримуючи аліменти!). Вона має чотирьох дітей, діти часто хворіють (переважно саме перед засіданнями або коли експерт призначає час), про що є довідки, вона не може залишити їх самих, бо вони малолітні, одній дитині навіть немає року (довідка про склад сім'ї, що вона дійсно зареєстрована з ними сама); вона не має коштів на проїзд до експертної установи (є дані про її невеликі доходи); боїться здавати кров (довідка медика).
2. Виходи із ситуації: чоловік оплачує і забезпечує її приїзд до експертної установи; забезпечує дітей на час перебування матері з дитиною у експертній установі нянею (бабуся, його мама), може посидіти з дитиною і сам, якщо не потрібно його одночасної з матір'ю і дитиною участі у експертизі; можна здати слину або волосся замість крові тощо. У випадку, коли така поведінка триває довгий час, суд зобов'язаний вживати заходів щодо попередження жінки за ст. 109 ЦПК України.

Стаття 109. Наслідки ухилення від участі в експертизі.

1. У разі ухилення учасника справи від подання експертам необхідних матеріалів, документів або від іншої участі в експертизі, якщо без цього провести експертизу неможливо, суд залежно від того, хто із цих осіб ухиляється, а також яке для них ця експертиза має значення, може визнати факт, для з'ясування якого експертиза була призначена, або відмовити у його визнанні.

Запропонуйте свої варіанти вирішення ситуації.

3. Соціальний стереотип, що жінки слабші, їм треба допомагати, й аліменти — прерогатива жінки.
 4. Насправді ж жінка отримує:
 - або аліменти увесь час (інколи роки), поки триває справа;
 - або навіть «виграє» справу, бо без експертизи суддя боїться приймати рішення про задоволення позову.
 5. Чим довше розглядається спір, тим більше мати отримає аліментів, які стягуються на її користь і поверненню не підлягають.
- #### II. Маніпулювання чоловіків у таких спорах (*наступний слайд*).

Слайд 19

Спір про оспорування батьківства: чоловічі стратегії

Коментар тренера

Аналогічно до зловживань жінки у такій категорії справ нерідко суди стикаються і зі зловживаннями чоловіка з метою досягнення результату, який його влаштовує.

Затягування розгляду справи про стягнення аліментів у будь-який спосіб, що призводить до тривалого неотримання коштів матір'ю на утримання дитини або вона навіть може зневіритися і не з'являтися у судові засідання, що може спричинити залишення позову без розгляду і втрату коштів на утримання дитини від батька.

Шлях уникнення зловживання — запропонуйте варіанти.

Слайд 20

Норми ЦПК, які при невдалому застосуванні можуть призвести до ґендерно упередженої поведінки

Коментар тренера

Ч. 1 і ч. 2 ст. 28 ЦПК України:

1. Позови про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, про визнання батьківства відповідача, позови, що виникають з трудових правовідносин, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача.

(Ч. 1 ст. 28 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2475-VIII від 03.07.2018 р.)

2. Позови про розірвання шлюбу можуть пред'являтися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача також у разі, якщо на його утриманні є малолітні або неповнолітні діти або якщо він не може за станом здоров'я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача. За домовленістю подружжя справа може розглядатися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування будь-кого з них.

Ч. 2 ст. 81 ЦПК України: У справах про дискримінацію позивач зобов'язаний навести фактичні дані, які підтверджують, що дискримінація мала місце. У разі наведення таких даних доказування їх відсутності покладається на відповідача.

Ч. 4 ст. 150 ЦПК України: не допускається забезпечення позову шляхом накладення арешту на заробітну плату, пенсію та стипендію, допомогу по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, яка виплачується у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю (включаючи догляд за хворою дитиною), вагітністю та пологами, по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на допомогу, яка виплачується касами взаємодопомоги, благодійними організаціями, а також на вихідну допомогу, допомогу по безробіттю, на майно або грошові кошти неплатоспроможного банку, а також на майно або грошові кошти Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Ця вимога не поширюється на позови про стягнення аліментів, про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, про відшкодування збитків, заподіяних злочином.

П. 5 ч. 4 ст. 185 ЦПК України: крім цього, заява повертається у випадку, коли подана заява про розірвання шлюбу під час вагітності дружини або до досягнення дитиною одного року без дотримання вимог, встановлених Сімейним кодексом України.

У цих випадках можуть мати місце зловживання як з боку однієї сторони, так і іншої.

Подання штучних позовів з метою вжиття заходів забезпечення.

Подання позову про дискримінацію за ознакою статі виключно з метою дискредитації відповідача з формулюванням: «Якщо не спростував, значить винен» (суд повинен детально з'ясовувати вимоги, підстави позову тощо), а інша сторона медалі — відповідач може заперечувати такий позов, посиляючись виключно на штучність заявленого позову та відсутність доказів на його підтвердження (хоча вказана норма чинна та повинна застосовуватись).

Ст. 185: суд, отримавши позовну заяву, взагалі не може знати, чи жінка вагітна і чи має дитину до 1 року. Як це перевірити? Залишати без руху і зобов'язувати вказувати жінку, чи вона не вагітна і чи в шлюбі є діти. Щодо останнього це можливо, оскільки суд при вирішенні спору про розірвання шлюбу повинен враховувати наявність у сторін дітей, щодо вагітності — теоретично теж, оскільки ця обставина має значення при вирішенні спору, однак у цьому є питання.

Слайд 21

Норми ЦПК, які допомагають уникнути ґендерно упередженої поведінки

Коментар тренера

П. 2 ч. 3 ст. 2 ЦПК України: однією із основних засад (принципів) цивільного судочинства є повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом.

Ст. 6 ЦПК: суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників судового процесу і здійснювати правосуддя на засадах їх рівності перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак.

Ч. 1 ст. 9 ЦПК України: цивільне судочинство в судах провадиться державною мовою.

Тобто ЦПК України вказує на те, що правопис — така сама основа, як і закон, відповідно, виникають суперечності щодо вживання фемінітивів зокрема.

Ч. 5 ст. 12 ЦПК України: суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість:

- 1) керує ходом судового процесу;
- 2) сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами;
- 3) роз'яснює у випадку необхідності учасникам судового процесу їхні процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій;
- 4) сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом;
- 5) запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків.

Нотатки

This image shows a blank sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page, providing a guide for writing. There are no margins, text, or other markings on the paper.

ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ ДЛЯ КУРСУ

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ 1 (за мультфільмом) під час мінілекції

Мультфільм: <https://youtu.be/YmaDNh-LQXo>

Мета виконання вправи:

- закріплення отриманих знань про поняття та види ґендерних стереотипів за допомогою їх візуалізації;
- вироблення навички класифікації стереотипів та ймовірної сфери їх впливу.

Завдання для учасників:

1. перегляньте ролик та ідентифікуйте в кожному епізоді ґендерні стереотипи щодо чоловіків / жінок, визначте їх вид;
2. обговоріть ваші спостереження з іншими учасниками малої групи та оберіть 3 ґендерні стереотипи, що є найпоширенішими в Україні;
3. презентуйте результати роботи групи біля фліпчарта, обґрунтуйте ваш вибір кількома реченнями.

Формат виконання вправи:

- груповий перегляд відеосюжету — 5 хв.;
- після завершення сюжету на екран виводиться слайд «Види ґендерних стереотипів» з першої мінілекції⁸⁴, а також завдання;
- учасникам надається 5 хв. для обговорення відеосюжету в малих групах та ідентифікації стереотипів / їх виду (за наявності достатнього часу — усіх 12 сюжетів, при меншій кількості часу — по 3 сюжети на групу);
- представник кожної групи презентує результати обговорення біля фліпчарта — 4 групи по 2 хв.;
- тренер підбиває підсумки — 2 хв.

⁸⁴ Слайд «Види ґендерних стереотипів»: 1) стосуються фізіологічних, психологічних, поведінкових уявлень про жінок і чоловіків; 2) стосуються сфер діяльності жінок і чоловіків; 3) пов'язані з виконанням професійних та сімейних ролей; 4) пов'язані із стандартами зовнішності жінок і чоловіків.

Матеріали для підготовки тренера (ідентифікація / класифікація стереотипу)

Тренерські нотатки узагальнено в аналітичній схемі.

Аналітична схема для заповнення за результатами перегляду відеосюжету (варіант для тренерів)

№	Сюжет	Жінка	Чоловік	Висновок
1.	Coming home (після повернення додому з роботи)	Повинна швидко виконати свої сімейні обов'язки (прибирання, прання, прасування, приготування їжі тощо)	Повинен повечеряти та відпочити (футбол, пиво)	Ці стереотипи пов'язані з виконанням ґендерних (професійних і сімейних) ролей
2.	Speaking (манера розмови)	Спілкується на різні теми, перескажує з однієї на іншу, при цьому тривалий час обговорює багато найрізноманітніших деталей (ймовірно, неважливих)	Спілкується у справах — чітко та послідовно	Ці стереотипи стосуються поведінкових уявлень про жінок і чоловіків
3.	Watching a romantic movie (перегляд романтичного кінофільму)	Жінок вважають сентиментальними та дуже емоційними, розплакатися під час перегляду романтичного кіно — звична та очікувана поведінка для жінки	Чоловіків вважають «товстошкірими» та малоемоційними, перегляд романтичного кіно може їх хіба приспати	Ці стереотипи стосуються психологічних / емоційних уявлень про жінок і чоловіків

4.	Business trip (відрядження)	Для жінки домашні / сімейні обов'язки є перешкодою для відряджень, вона «прив'язана» до дому	Для чоловіка відрядження / ділові поїздки є необхідною для кар'єри та буденною справою	Ці стереотипи пов'язані з виконанням ґендерних (професійних і сімейних) ролей
5.	On a diet (на дієті)	Зазвичай про дієту говорить, а не дотримується її (не вміє досягати поставлених цілей)	Здатен дотриматися дієти (поставити ціль та йти до неї, тобто бути цілеспрямованим)	Ці стереотипи стосуються поведінкових уявлень про жінок і чоловіків
6.	Date at 20:00 (побачення о 20:00)	Присвячує підготовці до побачення (своїй зовнішності) надмірно багато часу, а також зазвичай запізнюється	Швидко збирається та не запізнюється на побачення	Ці стереотипи стосуються поведінкових уявлень про жінок і чоловіків, а також пов'язані зі стандартами зовнішності
7.	Traveling (подорож / відпустка)	Бере із собою об'ємний гардероб на всі випадки життя	Бере необхідний мінімум речей	Ці стереотипи стосуються поведінкових уявлень про жінок і чоловіків, а також пов'язані зі стандартами зовнішності, що нав'язані суспільною думкою

8.	Talking (спілкування)	Надає перевагу груповому спілкуванню в стилі «пташиний базар»	Надає перевагу предметним дискусіям один на один	Ці стереотипи стосуються поведінкових уявлень про жінок і чоловіків
9.	Seducing (залицяння / спокушання)	«Затягує петлю» навколо «жертви» поступово та непомітно, без поспіху	Прямолінійний	Ці стереотипи стосуються емоційних та поведінкових уявлень про жінок і чоловіків
10.	To the toilet (до туалету)	Використовує туалетну кімнату для спілкування / пліткування у своєму колі	Під час прийомів / бенкетів використовує туалетну кімнату за її прямим призначенням	Ці стереотипи стосуються поведінкових уявлень про жінок і чоловіків
11.	Handbag (вміст сумки)	У сумці зазвичай безлад, утворений зайвою (надлишковою) кількістю засобів для догляду за зовнішністю	Носить при собі лише необхідні речі (ключі, документи, гроші)	Ці стереотипи стосуються психологічних та поведінкових уявлень про жінок і чоловіків, а також стандартів зовнішності
12.	Shopping (покупки)	Похід по магазинах є способом приємного проведення часу	Зазвичай приходить у магазин придбати конкретну (необхідну йому) річ	Ці стереотипи стосуються психологічних та поведінкових уявлень про жінок і чоловіків

Висновок тренера

Ці стереотипи відображають певні уявлення про жінок і чоловіків, що притаманні далеко не всім чоловікам і жінкам, а щодо конкретної особи можуть виявитися хибними.

Проте стереотипне сприйняття особи певної статі може призвести до упередженого ставлення до неї, що за деяких передумов кваліфікується як дискримінація.

Про це ми поговоримо далі.

ДОДАТКОВЕ ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Мета виконання вправи:

закріплення отриманих знань про поняття та види ґендерних стереотипів шляхом виокремлення найбільш поширених ґендерних стереотипів у судовій діяльності.

Завдання для учасників:

1. в ході обговорення в мінігрупах виокреміть 3-5 найбільш поширених ґендерних стереотипів щодо кожної статі, що зустрічаються у судовій діяльності (тобто у процесуальній діяльності судді при здійсненні правосуддя, при вирішенні судових справ по суті, у відносинах із колегами та працівниками апарату суду);
2. презентуйте результати роботи групи біля фліпчарта, обґрунтуйте ваш вибір кількома реченнями.

Формат виконання вправи:

- тренери розподіляють аудиторію на мінігрупи;
- тренери оголошують однакове завдання для всіх мінігруп: пропонується виокремити 3-5 найбільш поширених ґендерних стереотипів щодо кожної статі, що зустрічаються у судовій діяльності (тобто у процесуальній діяльності судді при здійсненні правосуддя, при вирішенні судових справ по суті, у відносинах із колегами та працівниками апарату суду);
- на виконання завдання групам надається 10 хв.;
- результати обговорення групи записують на фліпчарті;
- представник малої групи презентує результати виконання завдання групи (тривалість — 2-3 хв.);
- тренери підсумовують загальні результати шляхом виокремлення найчастіше згаданих ґендерних стереотипів в усіх групах разом.

Матеріали для підготовки тренера

Завдання тренера: спрямувати презентацію результатів на практичний аспект впливу ґендерних стереотипів на справедливе і законне вирішення справи. З метою дотримання ліміту часу під час виконання завдань тренерам не потрібно допустити дискусії про правильні чи неправильні стереотипи, про чоловічі чи жіночі стереотипи тощо, оскільки на цьому етапі слід лише початково надати можливість слухачам отримати навички визначення ґендерних стереотипів у практичній діяльності судді.

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ 2.

Характеристика ґендерних стереотипів (за ґендерно маркованими образами)

Мета виконання вправи:

закріплення отриманих знань про поняття та види ґендерних стереотипів шляхом опису характерних рис (характеристики) поширених ґендерно маркованих стереотипних образів, зокрема: 1) знайти такі характерні риси (притаманні кожному з наведених образів) та 2) обговорити, чи завжди ці риси притаманні людям, яким їх приписують, і чому.

Завдання для учасників:

За 2-3 хв. дайте характеристику («гра в асоціації») таким ґендерно маркованим образам:

- «господар» (нашої установи / району);
- «окраса» (нашого колективу);
- «справжній мужик»;
- «красень-чоловік»;
- «киця»;
- «мама»;
- «секс-символ»;
- «ця жінка — єдиний чоловік у нашому колективі».

Формат виконання вправи:

- учасникам кожної групи (усього 4 групи) надається 3-4 хв. для обговорення в малих групах та ідентифікації 2-х образів (чоловічого і жіночого):

- 1 група: «господар» (нашої установи / району) та «окраса» (нашого колективу);
- 2 група: «красень-чоловік» та «киця»;
- 3 група: «секс-символ» та «мама»;
- 4 група: «справжній мужик» та «ця жінка — єдиний чоловік у нашому колективі»;
- представник кожної групи презентує результати обговорення біля фліпчарта — 4 групи по 1-2 хв.;
- тренер підбиває підсумки — 2 хв.

Матеріали для підготовки тренера (характеристика стереотипного образу)

Під час обговорення чи презентації учасники та учасниці можуть озвучити ймовірні риси кожного образу (наведені нижче), проте не усі з них можуть відповідати цьому образу. Враховуючи це, тренери мають бути спроможними прокоментувати ці риси, розмежувати ті риси, що відповідають стереотипному образу, та приписувані, проте хибні.

■ «Господар» (нашої установи / району) — учасники / учасниці можуть озвучити такі ймовірні риси:

- хазяйновитий, не марнотрат, допомагає всім, підтримує порядок і чистоту, ощадливий, не викине зайвого;
- організатор, місцевий (містечковий) патріот;
- батько, покровитель, місцевий князьок;
- свій для своїх, нейтральний для ворогів (для «своїх» — усе зробить, однак з «чужими» сваритися не варто, тому до них нейтральне ставлення);
- вміє знайти підхід, менеджер, дає жити і собі, і людям;
- авторитарний, для нього існує «думка моя і неправильна», але цей авторитаризм виправдовує «для загального блага»;
- любить Порядок, Дисципліну, Чистоту (з великої літери), консерватор («так завжди робилося»);
- на селі господар — багато поля, худоби, все вчасно оброблено, худоба нагодована, задоволений і посміхається;
- кінематографічні образи — «Хрещений батько», Калитка, голова передового колгоспу.

Коментар

Стереотип керівника, який уміє «домовитися», «знайти резерви» (часто — бюджетні кошти), щоб керована ним установа мала відповідний вигляд; авторитарний — щиро вважає, що єдино правильним варіантом вирішення тієї чи іншої ситуації є прийняте саме ним рішення; гостро реагує на думки, що не співпадають з його власними; чутливий до зовнішніх проявів його визнання як авторитетного лідера; не схильний до нововведень, ініційованих не ним (сприймає їх як зазіхання на його владу чи вплив): «Люди ж якось і до цього без того чи іншого жили»; схильний до показових жестів щодо захисту інтересів простих людей, незахищених верств, і вміє отримати з цього певні дивіденди (популярність, вплив); позиціонує себе як справедливого і доброго; захищає «своїх» людей; прихильно ставиться до «чужих і випадкових», якщо вони можуть бути корисні. Створює враження людини «на своєму місці», активно підтримує такий образ. Зовні керована ним установа має привабливий вигляд (включно із статистичними даними), однак по суті стан справ може бути різний.

■ «Окраса» (нашого колективу) — ймовірні риси образу:

- втілює молодість, красу і елегантність, вміє справити відповідне враження, ефект;
- «законодавиця мод», знавець (-чиня) правових позицій, мажор (-ка);
- улюблениця / улюбленець;
- єдина (-ий) жінка / чоловік в нашому колективі (не те саме що красуня / красень).

Коментар

Стереотип змальовує жінку або чоловіка, що має ефектний зовнішній вигляд, але не ототожнюється із красунею / красунчиком, слідкує за своєю зовнішністю та одягом, дотримується модних тенденцій. Переважно є єдиним представником своєї статі або представляє гендерну меншість у колективі. При цьому колективом та керівництвом визнається як успішна, доволі професійна, впевнена у собі особа. Активно підтримує власний образ словами, поведінкою, вчинками.

Насправді створений у результаті стереотипізації образ «окраси» може не свідчити про дійсні якості особи. Сформована самою особою зовнішня форма переважає над дійсним змістом. Реальні риси особи можуть проявлятися у негарних вчинках, що викликають не повагу колективу чи суспільства, а обурення. Образ «окраси» може викорис-

товуватись особою для спрощення шляхів досягнення власних корисливих цілей, отримання переваг у роботі, реалізації кар'єрних амбіцій, конвертування статусу у матеріальні блага. Прикладами корисливого використання образу «окраси» можуть бути відмови судді-«окраси» від залучення до чергувань, вимоги до формування графіку судових засідань (особливо колегіальних) з урахуванням особистих, не пов'язаних із роботою, потреб (візитів у салони краси, до масажиста), вимоги ремонту кабінету чи отримання новішої техніки тощо.

Проте бувають випадки, коли приваблива і ефектна особа, всупереч стереотипам, насправді може бути справжнім професіоналом, мати високий рівень знань, значний досвід роботи та досконало володіти необхідними навичками. Образ «окраси» може бути зручним і для колективу — з метою спрощення спілкування із громадськістю, делегування повноважень щодо вирішення питань із керівництвом, іншими установами.

■ «Справжній мужик» — ймовірні риси образу:

- сильний, мужній, хоробрий, відповідальний;
- усе вміє (всю чоловічу роботу);
- гармонійне поєднання «господаря» із «секс-символом»;
- швидко приймає рішення, не вагається;
- підваріант — «захисник» (колишній військовий).

Коментар

Гендерний стереотип «справжній мужик» формує образ чоловіка, який акумулює всі найкращі чоловічі якості, позбавлений будь-якої жіночності. Не обов'язково має класичну зовнішність, проте привабливий і харизматичний. Мужній і хоробрий, захищає слабких, але не зловживає своєю фізичною силою, хоча готовий застосувати її за потреби. Рішучий і справедливий при вирішенні складних життєвих проблем, відповідальний, людина слова, однак і справи не боїться. Легко завойовує авторитет і довіру як чоловіків, так і жінок. Небагатослівний, але по житейському мудрий, постійно контролює своє життя та життя кола рідних і близьких. Симпатії оточуючих жінок може використовувати для позашлюбних стосунків, як привило, має коханок (іноді — декілька), але при цьому є турботливим батьком та чоловіком для власної сім'ї, яку оберігає і забезпечує.

Насправді ці якості можуть як відповідати дійсному характеру «справжнього мужика», так і не відповідати. Образ доволі «поетизований» (оспіваний) у ЗМІ та кінематографі, а тому привабливий, і багато хто бажає

йому показово відповідати. Цей образ зручний для обох статей, оскільки зовнішні ознаки цього стереотипу дозволяють «домальовувати» відсутні у цьому чоловікові якості з метою спрощення спілкування із ним, вибудовування довірливих стосунків, щоб перекласти на нього власну відповідальність. На перший погляд, мужні вчинки «справжнього мужика» можуть свідчити про демонстративність поведінки, спрямовану на створення певного образу про себе для подальшого використання у власних корисливих інтересах: для розширення кола потрібних зв'язків, отримання матеріальних благ, кар'єрного зросту, інтимних зв'язків тощо. Але вчинки, які одні особи трактують як мужні, в очах інших можуть виглядати непорядними, а заподіяні ним образи можуть виявитися несправедливими і мати тяжкі наслідки для ображених, причому ображені «справжнім чоловіком» особи можуть виявитися правими з погляду закону чи моралі. В їхніх очах «справжній мужик» виглядатиме безпідставним агресором.

Яскраво демонструє цей стереотип художній образ, змальований Олексієм Баталовим у фільмі «Москва сльозам не вірить».

■ «Красень-чоловік» — ймовірні риси образу:

- привабливий, галантний, акуратний, вдягнений «з голочки»;
- переважно неодружений (принаймні офіційно);
- місцевий (містечковий / локальний) Аполлон («Аристократ з Вапнярки»), «перший хлопець на селі»;
- атлетичної тілобудови;
- доглянутий (барбершоп, мелірування);
- часто — «гарний, поки мовчить»;
- кінематографічний образ — Ален Делон (у молодості) / Джордж Клуні / Бред Пітт / Олег Винник тощо.

Коментар

Стереотип «красеня-чоловіка» вимальовує образ чоловіка привабливої зовнішності, охайного, який вміє стильно та відповідно до певних обставин одягатися, слідує за модою, має дорогий одяг (а отже, напрошується висновок, що має високі статки, стабільні доходи), гарно вихований — вміє поводитися, приємний у спілкуванні, має широке коло друзів, активний, а також зробив успішну кар'єру. Створює враження успішного чоловіка, гарної партії для одруження.

Насправді зовнішні ознаки успішності можуть бути оманливі та не відповідати дійсності. Модний одяг може становити єдине майно сучасного

Голохвастова, чоловік-красень може мати не просто низькі статки, але й значні суми кредитної заборгованості; модний костюм не свідчить ні про охайність (вдома може бути захаращене житло, дивні звички, наприклад, красень Клуні тримав багато років у квартирі великого кабана як домашню тварину), ані про інтелект — «гарний, поки мовчить»; красень може не мати освіти, професійних навичок та мотивації робити кар'єру і виявитися альфонсом («Аристократ з Вапнярки», Голохвастов).

Стереотип яскраво демонструє приказку «Зустрічають по зовнішності», він покладений в основу багатьох сюжетів. Наприклад, у серіалі «Папик» пенсіонер, у минулому відомий актор, доведений до відчаю, вирішує звести рахунки з життям. Наостанок хоче привести себе в порядок та йде до модного барбершопу. Там йому наливають віскі, і його потягло на останні в житті пригоди. У нічному клубі він знайомиться з дівчиною, яка полює на «папиків» і приймає його за успішного мільйонера.

■ «Киця» («Барбі») — ймовірні риси образу:

- стандартизована красуня;
- м'яка, «лапочка», пухнаста, ніжна;
- жінка-Барбі, ефемерно рожева;
- дорога краса;
- утриманка;
- вміння показати «кігті» на подарованому джипі;
- сексуалізація поведінки.

Коментар

Певний зовнішній вигляд: рожеві кольори, відвертий одяг (короткі спідниці, прозорі блузки, декольте тощо); багато аксесуарів (сумочки, маленькі собачки, перчатки і т. ін.). Певний спосіб поведінки: м'яка мова, м'які, сексуальні рухи тощо. Діє «м'якими методами» (загравання, покірливість, «Я згідна на все заради вас», підлабузництво) для досягнення бажаного результату. Водночас може зриватися, істерити, коли потрапляє у стресову ситуацію або треба чогось добитися — швидко «киця показує кігті». Теми розмов: СПА, манікюр, ботокс тощо. Життєві цілі: майно, гроші, дорогі речі, неофіційна влада.

■ «Мама» — ймовірні риси образу:

- порадить, захистить, допоможе, підтримає;
- зрозуміє, розрадить;
- турботлива;
- господиня;
- Берегиня.

Коментар

Стереотип «мами» вимальовує образ жінки, яка вважає себе незамінною, повністю присвятила себе колективу / сім'ї (потрібне вставити), буде вникати в усі справи своїх «дітей», виховувати, давати поради, підгодовувати, наводити порядок, підтримувати і допомагати, а також захищати за потреби. «Мама» сама виконує всю роботу, постійно заклопотана, не має часу, не дозволяє нікому замінити себе.

Насправді ознаки того, що «мама» здатна все зробити і всіх захистити можуть не відповідати дійсності. Перетягування тільки на себе всіх обов'язків не свідчить, що такий варіант найкраще відповідає інтересам «сім'ї». В сучасних умовах все більше чоловіків беруть участь у вихованні дітей і усвідомлюють відповідальність за них, виконують частину побутових та домашніх справ.

■ «Секс-символ» — ймовірні риси образу:

- красива статура, галантність, самозакоханість;
- непрацелюбність;
- гламурний альфонс, качок-альфасамець;
- кінематографічний образ — Колін Ферт у ролі містера Дарсі в екранізації твору Джейн Остін «Гордість та упередження».

Коментар

Терміном «секс-символ» прийнято позначати особу, яку більшість вважає сексуально привабливою. Походженням термін завдячує кіноіндустрії, зокрема, появі на екрані зовнішньо привабливих чоловічих образів.

Типовим прикладом народження секс-символу-чоловіка можна вважати виконання британським актором Коліном Фертом ролі містера Дарсі в екранізації твору Джейн Остін «Гордість та упередження», а саме сцену купання головного героя, яку британські глядачі визнали найгарячішою сценою телесеріалу⁸⁵. Наслідком визнання привабливості цього чоловічого образу стало його увічнення у пам'ятнику безпосередньо посеред озера, як у відомому кадрі.

⁸⁵ The Lake Scene (Colin Firth Strips Off) — Pride and Prejudice // BBC. — URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hasKmDr1yrA>

У наш час секс-символи стали невід'ємною частиною попкультури, активно продукуються індустрією звукозапису, кіно, моди, реклами, спорту, а також з'являються серед телеведучих, політиків і бізнесменів. Це переважно кіноактори, музиканти, спортсмени, однак цим «званням» можуть бути нагороджені також і політики або бізнесмени-філантропи. Гендерно маркований стереотип чоловіка-секс-символу здебільшого визначається такими рисами, як приваблива гармонійна зовнішність, фізично розвинуте треноване тіло, вміння гарно рухатися. Водночас іноді секс-символами стають люди, які не вважаються канонічно красивими, однак володіють незвичайною харизмою, що приваблює жінок. З погляду значення привабливого іміджу образи таких конкретних людей стають відомими соціальними типами.

■ **«Ця жінка — єдиний чоловік у нашому колективі» — ймовірні риси образу:**

- тримає слово, може дати відсіч, поставити на місце;
- рішуча, мужня, відповідальна, жінка з характером;
- баба-грім, баба в штанях;
- кінематографічний образ — Людмила Прокофіївна в «Службовому романі».

Коментар

Стереотип «жінки — єдиного чоловіка у нашому колективі» вимальовує образ жінки, яка займає відповідальну посаду, має сильний характер, вольова, рішуча, тримає слово, результативна, за словом у кишеню не лізе. Такі жінки на перше місце ставлять почуття відповідальності, прагнуть бути лідерами як у політиці, так і в бізнесі. Їм властиві такі якості, як самостійність, активність, амбітність, сила, логічність дій і твердість характеру. Водночас твердження, що жінка в колективі, яка є «єдиним чоловіком», «може усе», зокрема, й усіх захистити від неприємностей, можуть не відповідати дійсності.

Жінки, які запозичують і переймають чоловічі риси поведінки у колективі, сприймають колектив як конкурентне середовище, до того ж, чоловіки самі бажають перекласти частину своєї відповідальності та обов'язків на інших.

Додаткові запитання: Чи зустрічалися ви з такими гендерно маркованими образами в колективі працівників суду? Чи можете навести приклади, коли людина не відповідає стереотипному образу, однак сприймається як така, що відповідає образу? Чому так відбувається, на вашу думку?

МОДЕРОВАНА ДИСКУСІЯ

Гендерні стереотипи під час кваліфікаційного оцінювання суддів (за зразками бланку відповідей)

Мета:

- демонстрація використання гендерних стереотипів у роботі органів системи правосуддя;
- вироблення навички ідентифікації стереотипів та ймовірної сфери їх впливу;
- формування ставлення до гендерних стереотипів через розуміння наслідків їх дії.

Завдання для учасників:

ознайомтеся із зразками заповнення полів індивідуального коду у бланку відповідей (зразок 1 «Кваліфікований Олег Стапанович»⁸⁶ і зразок 2 «Відповідальна Ірина Артемівна»⁸⁷), які були розміщені на сайті ВККСУ під час кваліфікаційного оцінювання на відповідність судді займаній посаді.

ІНДИВІДУАЛЬНА КАРТКА УЧАСНИКА ІСПИТУ													
Кваліфікований Олег Стапанович													
(прізвище, ім'я, по батькові учасника іспиту)													
Вид іспиту:		кваліфікаційне оцінювання на відповідність судді займаній посаді											
Дата іспиту: 06. 02. 2018				Стадія іспиту: 1) анонімне письмове тестування; 2) практичне завдання									
ІНДИВІДУАЛЬНИЙ КОД													
анонімне письмове тестування							практичне завдання						
ЧАС ПОЧАТКУ (орієнтовно)				09:15			ЧАС ПОЧАТКУ (орієнтовно)				12:15		
ЗГЕНЕРОВАНИЙ ІНДИВІДУАЛЬНИЙ КОД							ЗГЕНЕРОВАНИЙ ІНДИВІДУАЛЬНИЙ КОД						
0	0	5	4	3	1	9	0	0	2	2	0	0	1
1-й знак коду	2-й знак коду	3-й знак коду	4-й знак коду	5-й знак коду	6-й знак коду	7-й знак коду	1-й знак коду	2-й знак коду	3-й знак коду	4-й знак коду	5-й знак коду	6-й знак коду	7-й знак коду
ПІДПИС учасника іспиту				ЗРА			ПІДПИС учасника іспиту				ЗОК		
ПІДПИС уповноваженого представника				[підпис]			ПІДПИС уповноваженого представника				[підпис]		

⁸⁶ Зразок 1 бланку «Кваліфікований Олег Стапанович». — URL: https://vkksu.gov.ua/userfiles/zrazok1_blank.pdf

⁸⁷ Зразок 2 бланку «Відповідальна Ірина Артемівна». — URL: https://vkksu.gov.ua/userfiles/zrazok2_blank.pdf

ІНДИВІДУАЛЬНА КАРТКА УЧАСНИКА ІСПИТУ													
Відповідальна Жінка Артемівна													
(прізвище, ім'я, по батькові учасника іспиту)													
Вид іспиту:		кваліфікаційне оцінювання на відповідність судді займаній посаді											
Дата іспиту:		06. 02. 2018		Стадія іспиту: 1) анонімне письмове тестування; 2) практичне завдання									
ІНДИВІДУАЛЬНИЙ КОД													
анонімне письмове тестування							практичне завдання						
ЧАС ПОЧАТКУ (орієнтовно)		09:15					ЧАС ПОЧАТКУ (орієнтовно)		12:15				
ЗГЕНЕРОВАНИЙ ІНДИВІДУАЛЬНИЙ КОД							ЗГЕНЕРОВАНИЙ ІНДИВІДУАЛЬНИЙ КОД						
0	0	5	0	0	5	9	0	0	9	6	2	8	1
1-4 min code	2-4 min code	3-4 min code	4-4 min code	5-4 min code	6-4 min code	7-4 min code	1-4 min code	2-4 min code	3-4 min code	4-4 min code	5-4 min code	6-4 min code	7-4 min code
ПІДПИС учасника іспиту		ЗРА					ПІДПИС учасника іспиту		ЗОК				
ПІДПИС уповноваженого представника		[підпис]					ПІДПИС уповноваженого представника		[підпис]				

Питання для обговорення:

1. Чи відображають прізвища «Кваліфікований» та «Відповідальна» у зразках бланку відповідей гендерні стереотипи? Якщо так, то які саме?
2. Чи відповідають ці стереотипи дійсності? Якими даними це підтверджується?
3. Які наслідки, на вашу думку, мали ці стереотипи для суддів, котрі проходили кваліфікаційне оцінювання?

Формат виконання вправи:

- учасникам надається 1 хв. для обговорення в малих групах та ідентифікації стереотипів;
- представник кожної групи презентує результати обговорення біля фліпчарта — 4 групи по 1-2 хв.;
- тренер підбиває підсумки — 2 хв.

Матеріали для підготовки тренера (характеристика стереотипного образу)

Стереотипні образи «кваліфікованого» чоловіка та «відповідальної» жінки. Кваліфікований — має знання, вміє їх застосувати, знає свою роботу, в курсі нової інформації, будь-яку проблему розкладе «по полицях», робить все добре і швидко тощо.

Відповідальна — сумлінна, серйозна, виконає вчасно доручення тощо.

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ 3.

Гендерні стереотипи під час кваліфікаційного оцінювання суддів (за фразами під час співбесід)

Мета виконання вправи:

- демонстрація використання гендерних стереотипів у роботі органів системи правосуддя;
- вироблення навички ідентифікації стереотипів та ймовірної сфери їх впливу;
- формування ставлення до гендерних стереотипів через розуміння наслідків їх дії.

Завдання для учасників

У процесі оцінювання на відповідність судді займаній посаді під час співбесід звучали такі фрази:

1. «Жінці потрібно, щоб її хтось возив».
2. «У ВС потрібні одружені люди».
3. «Чи не стане догляд за дітьми / мамою перешкодою для роботи у ВС?»
4. «У вас є бойовий досвід і зброя, чи не виникне бажання їх застосувати, щоб переконати колег, коли виникатимуть спори?»

Питання для обговорення:

1. Чи відображають ці фрази гендерні стереотипи? Якщо так, то які саме?
2. До яких наслідків це призводить (може призвести)?

Формат виконання вправи:

- тренер озвучує фразу (варіант — виводить слайд із фразами; працює з роздавальними матеріалами, у яких є фрази, або демонструє відео);
- бажачі (представники кожної групи по черзі) характеризують фрази;
- тренер підбиває підсумки — 2 хв.

Матеріали для підготовки тренера (характеристика стереотипного образу)

Фраза «Жінці потрібно, щоб її хтось возив» відображає стереотип про слабку жінку, яка не здатна керувати автомобілем, самостійно вирішувати організаційні, логістичні питання.

Друга фраза «У Верховному Суді потрібні одружені люди» відображає стереотип про більшу відповідальність одружених людей, які, на відміну від неодружених, зможуть зосередитися на робочих питаннях замість вирішення питань налагодження особистого життя у робочий час.

Третя фраза «Чи не стане догляд за дітьми / мамою перешкодою для роботи у ВС?» відображає стереотип про перевагу ролі жінки як Берегині, яка виконує доглядову функцію і домашню роботу, над само-реалізацією у професійній сфері та суспільному житті.

Четверта фраза «У вас є бойовий досвід і зброя, чи не виникне бажання їх застосувати, щоб переконати колег, коли виникатимуть спори?» відображає стереотип про агресивність чоловіків, неспроможність вирішення спору за допомогою переговорів, мирним способом.

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ 4.

Гендерні стереотипи та їх оцінка у рішеннях ЄСПЛ (за рішенням ЄСПЛ)

Мета виконання вправи:

учасники та учасниці тренінгу на очевидному, показовому прикладі з практики ЄСПЛ повинні пересвідчитися (переконатися в реальності), що:

- гендерні стереотипи судді мають безпосередній вплив на сприйняття ним становища сторони судового процесу залежно від її гендеру / статі, а також на формування мотивів, якими суддя керується при оцінці доказів та прийнятті рішення;
- гендерні стереотипи судді можуть призвести до упередженого та, як наслідок, дискримінаційного підходу до однієї зі сторін та постановлення судового рішення, що не відповідає критерію обґрунтованості (нерелевантне обґрунтування);
- обґрунтування судового рішення мотивами, що базуються на гендерних стереотипах та суперечать принципу рівності, порушує

право особи на справедливий суд та матиме наслідком порушення державою своїх зобов'язань за ЄКПЛ і може стати причиною скасування рішення на етапі апеляції чи / або касації.

Матеріали, необхідні для виконання практичного завдання:

- відеосюжет (тривалістю 4 хв. 40 с.) — уривок виступу судді ЄСПЛ (від Азербайджану) Летіфа Гусейнова на Восьмому щорічному міжнародному форумі з практики Європейського суду з прав людини (м. Львів, 22.11.2019 р.) щодо релевантності обґрунтування судового рішення як необхідного елемента права на справедливий суд⁸⁸;
- інформаційне повідомлення «Карвальйо Пінто де Соуса Мораїс (Carvalho Pinto de Sousa Morais) проти Португалії»: Позиція ЄСПЛ щодо статевої та вікової дискримінацій та гендерних стереотипів (ст. ст. 8, 14 Конвенції, Заява № 17484/15 від 01.04.2015 р.)⁸⁹;
- транскрипт виступу судді Летіфа Гусейнова (переклад).

***Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal*⁹⁰**

Карвальйо Пінто де Соуса Мораїс (Carvalho Pinto de Sousa Morais) проти Португалії»: Позиція ЄСПЛ щодо статевої та вікової дискримінацій та гендерних стереотипів (ст. ст. 8, 14 Конвенції, заява № 17484/15 від 01.04.2015 р.)⁹¹.

Фабула справи

Заявниця — жінка 50-річного віку — мала серйозне гінекологічне захворювання. Після консультацій у клініці їй була проведена операція, внаслідок якої було пошкоджено нерв, і її фізичний стан значно погіршився (посилення болю, складність при пересуванні та сидінні, неможливість вести статеве життя).

⁸⁸ 8-й Міжнародний форум з практики Європейського суду з прав людини // OSCE Project Co-ordinator in Ukraine. Прямий ефір. — 21 листопада 2019. — URL: https://www.youtube.com/watch?v=KGSIB8x-lz0&feature=emb_err_watch_on_yt; уривок виступу судді ЄСПЛ (від Азербайджану) Летіфа Гусейнова — з 05:30:26 год. до 05:35:06 год.

⁸⁹ Інформаційне повідомлення «Карвальйо Пінто де Соуса Мораїс (Carvalho Pinto de Sousa Morais) проти Португалії»: Позиція ЄСПЛ щодо статевої та вікової дискримінацій та гендерних стереотипів (ст. 8, 14 Конвенції, Заява №17484/15 від 01.04. 2015 р.)». — URL: https://protocol.ua/ua/karvalo_pinto_desuza_moraes_proti_portugalii/

⁹⁰ Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal, application no. 17484/15. — 25 July 2017. — URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175659>

⁹¹ Інформаційне повідомлення «Карвальйо Пінто де Соуса Мораїс (Carvalho Pinto de Sousa Morais) проти Португалії»: Позиція ЄСПЛ щодо статевої та вікової дискримінацій та гендерних стереотипів (ст. 8, 14 Конвенції, Заява №17484/15 від 01.04. 2015 р.)». — URL: https://protocol.ua/ua/karvalo_pinto_desuza_moraes_proti_portugalii/

Заявниця звернулася до національного суду, який постановив клініці виплатити збитки (що включають оплату послуг домашньої робітниці) та моральну шкоду — 16 000 та 80 000 євро відповідно. Однак Верховний адміністративний суд Португалії зменшив розмір відшкодування (6 000 та 50 000 євро відповідно), обґрунтувавши таке рішення.

Щодо зменшення розміру моральної шкоди суд зазначив, що скарги на самопочуття заявниці не були новими, оскільки її хвороба досить тривала, а проведена до хірургічного втручання терапія не давала результатів. Окрім того, з огляду на вік потерпілої та наявність у неї двох дітей сексуальні відносини є не такими важливими, як у молодому віці, оскільки їх значення зменшується з віком, а отже, відсутність статевого життя не завдаватиме серйозних моральних страждань жінці.

Зменшення розміру матеріальних збитків суд пояснив необхідністю розділяти поняття професійної діяльності та домашньої роботи — неможливість ведення останньої, на думку суду, не була обґрунтована. Окрім того, зважаючи на вік дітей потерпілою, очевидним є те, що їй довелося дбати лише про чоловіка — це приводить до висновку, що була відсутня потреба наймати домашню робітницю на повний робочий день. Заявниця звернулася до ЄСПЛ із заявою щодо порушення її прав, передбачених ст. ст. 8, 14 Конвенції.

ЄСПЛ звернув увагу, що рішення національних судів щодо зменшення компенсації базувалось на тому, що фізичні та моральні страждання заявниці посилилися після операції, а не виникли внаслідок пошкодження нерва. Тобто національний суд прийняв як належне факт попередньої наявності вад, не проводячи їх детальну оцінку, натомість вирішальним фактором при прийнятті рішення про розмір відшкодування визначив питання віку та статі.

У п. 52 рішення ЄСПЛ зазначив, що проблематичність цього питання полягає не у визначенні віку або статі як таких, а в наявності припущення, що сексуальність є не такою важливою для 50-річної жінки та матері двох дітей, як для когось молодшого віку. Це припущення відображає традиційну ідею жіночої сексуальності у її пов'язаності з дітонародженням і тим самим ігнорує її фізичну та психологічну значимість для самореалізації жінок як особистостей.

При цьому ЄСПЛ звернув увагу на наявність протиріч у прийнятих національними судами рішеннях в аналогічних справах, де постраждалими були чоловіки 55 та 59 років (див. пункти 23 та 24 рішення). У двох рішеннях, які стосувалися негативних наслідків хірургічного втручання, наці-

ональний суд встановив, що той факт, що чоловіки не можуть мати нормальних сексуальних відносин, вплинув на їхню самооцінку та призвів до «величезного удару» та «важкої психічної травми». У цих справах суд здійснював оцінку впливу відсутності статевих відносин на чоловіків незалежно від їхнього віку та наявності у них дітей чи будь-яких інших факторів.

Отже, проаналізувавши матеріали справи, ЄСПЛ зазначив, що використанні при прийнятті національними судами підходи свідчать про упередженість, що існує в судових органах Португалії, оскільки вони є явно дискримінаційними.

З огляду на зазначене, ЄСПЛ прийшов до висновку про наявність порушення ст. 14 Конвенції у поєднанні зі ст. 8 Конвенції.

***Уривок виступу судді ЄСПЛ Летіфа Гусейнова на
Восьмому щорічному міжнародному форумі з практики
Європейського суду з прав людини
(м. Львів, 22.11.2019 р.)⁹²***

Обґрунтування національними судами має бути релевантним (таким, що стосується справи) і достатнім. Необхідні ці два елементи, якщо один із цих елементів відсутній, то Суд [ЄСПЛ], скоріше за все, знайде порушення.

Наведу приклад, коли обґрунтування національними судами не було релевантним, тобто не стосувалося справи. Карвальйо Пінто — цікава справа 2017 року. У заявниці була гінекологічна хвороба, хірургічне втручання призвело до того, що в неї виникли проблеми зі здоров'ям, пересуванням, мобільністю і проблеми щодо того, щоб мати сексуальні стосунки. Їй було тоді 50 років, вона подала цивільний позов до лікарні. Суд задовольнив його і присудив компенсацію матеріальну і моральну.

Верховний адміністративний суд, коли розглядав апеляцію, суттєво знизив розмір наданої компенсації. І сказав дуже цікаві речі. Одне таке дивне обґрунтування, чому Верховний адміністративний суд зменшив компенсацію: «Не можна забувати, що на час операції заявниці було 50 років і вона мала двох дітей, тобто у тому віці, коли секс був не так необхідний, як у молодому віці. Значення сексу зменшується із віком». Це сказав Верховний адміністративний суд Португалії.

⁹² 8-й Міжнародний форум з практики Європейського суду з прав людини // OSCE Project Co-ordinator in Ukraine. Прямий ефір. — 21 листопада 2019. — URL: https://www.youtube.com/watch?v=KGSIB8x-lz0&feature=emb_err_watch_on_yt; уривок виступу судді ЄСПЛ (від Азербайджану) Летіфа ГХусейнова – з 05:30:26 год. до 05:35:06 год.

Перед нашим Судом [ЄСПЛ] заявниця скаржилася, що рішення Верховного адміністративного суду Португалії порушує ст. 14 Конвенції — дискримінація на основі віку і ґендера / статі. Наш Суд вирішив на користь заявниці. Суд зазначив, що мова, використана судом Португалії, і обґрунтування не можна вважати релевантним. Наш Суд навів дві справи з практики Верховного суду Португалії, які стосувалися чоловіків. Двоє чоловіків, яким було відповідно 55 і 59 років, звернулися у Верховний суд і скаржилися на неякісне медичне втручання, в результаті якого вони більше не могли мати нормальних сексуальних стосунків. Верховний суд у справах, які стосувалися чоловіків, дійшов висновку, що той факт, що чоловіки не могли більше займатися сексом, негативно вплинув на їхню самооцінку. Суд використав такі слова: «Це викликало в них сильний шок чи сильний психічний шок». Наш Суд порівняв ці справи зі справою Карвальйо Пінто і сказав, що іноземний суд виходив з того, що сексуальність не так важлива для 50-річної жінки і матері двох дітей, як для більш молодшої жінки. Це відображає традиційну ідею про жіночу сексуальність, яка пов'язана з народженням дітей, і в такий спосіб ігнорує фізичну і психологічну значимість для самореалізації жінки. Рекомендую почитати окрему думку щодо цього судді Г. Юдківської.

Завдання для учасників:

1. уважно перегляньте відеосюжет;
2. опрацюйте інформаційне повідомлення «Карвальйо Пінто де Соуса Мораїс проти Португалії»: Позиція ЄСПЛ щодо статевої та вікової дискримінацій та ґендерних стереотипів (ст. ст. 8, 14 Конвенції, Заява № 17484/15 від 01.04.2015 р.)» і транскрипт виступу судді ЄСПЛ);
3. ідентифікуйте ґендерні стереотипи, використані Верховним адміністративним судом Португалії для обґрунтування судового рішення щодо зменшення сум компенсації за моральну та матеріальну шкоду, завдану позивачці медичною установою внаслідок невдалого хірургічного втручання;
4. обговоріть ваші напрацювання з іншими учасниками малої групи та запишіть ґендерні стереотипи, щодо яких є згода більшості;
5. презентуйте результати роботи групи біля фліпчарта, обґрунтуйте ваш вибір кількома реченнями.

Формат виконання вправи (для аудиторного тренінгу):

- перед початком вправи учасники отримують роздавальні матеріали;
- перегляд відеосюжету — 4 хв. 40 с., після цього на екран виводиться слайд із завданням для учасників, яке слід виконати;
- індивідуальне опрацювання інформаційного повідомлення учасниками — 5 хв.;
- обговорення результатів індивідуальної роботи в малих групах, узагальнення результатів — 5 хв.;
- представник кожної групи презентує результати роботи малої групи біля фліпчарта — 4 групи по 2 хв.;
- тренер підбиває підсумки — 2 хв.

Формат виконання вправи (для онлайн-тренінгу):

- перед початком вправи тренер (-ка) оголошує хід її виконання та звертає увагу, де в електронному робочому зошиті⁹³ (який був розміщений заздалегідь / є в чаті) містяться необхідні матеріали;
- перегляд відеосюжету (демонстрування на екрані) — 4 хв. 40 с., після цього на екран виводиться слайд із завданням для учасників (-ць), яке слід виконати, також файл із запитанням надсилається тренером у чат, і є можливість його завантажити;
- учасників та учасниць розподіляють у Zoom-кімнати (малі групи), за цей час учасники (-ці) індивідуально опрацюють інформаційне повідомлення (зі своїх електронних робочих зошитів) — 5 хв.;
- обговорення результатів індивідуальної роботи в малих групах, узагальнення результатів — 5 хв.;
- повернення в основний сесійний зал, доповіді представників (-ць) кожної групи — 4 групи по 2 хв.;
- тренер (-ка) підбиває підсумки — 2 хв.

Матеріали для підготовки тренера (ідентифікація гендерних стереотипів)

Тренерам рекомендується, окрім роздавальних матеріалів для учасників, також самостійно опрацювати рішення ЄСПЛ і окремі думки суддів Г. Юдківської та Ю. Моток (текст знаходиться ресурсі Hudoc⁹⁴).

⁹³ Електронний робочий зошит або е-робочий зошит для учасників (-ць) — збірник практичних завдань та, за потреби, інших матеріалів, необхідних для ефективного проведення онлайн-тренінгу. Е-робочий зошит для онлайн-занять є своєрідним електронним аналогом роздавальних матеріалів під час аудиторних тренінгів.

⁹⁴ Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal, application no. 17484/15. — 25 July 2017. — URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175659>

Які ґендерні стереотипи ми можемо ідентифікувати у цій справі?

- статеве життя жінки нерозривно пов'язане з її функцією дітонародження та роллю матері, тому наявність у жінки двох дітей свідчить, що вона фактично вже реалізувалась у цій сфері;
- з віком потреба жінки в статевому житті зменшується, тому неможливість статевого життя в 50 років, порівнюючи з молодшим віком, є менш значимою проблемою;
- для чоловіка неможливість статевого життя є тяжкою психологічною травмою, незалежно від його віку / наявності дітей;
- слід розмежовувати професійну діяльність та домашню роботу жінки;
- у контексті виконання домашніх обов'язків 50-річній жінці, в якій діти вже дорослі, залишилося дбати про свого чоловіка.

Іншими словами:

- в молодості секс важливіший, ніж у зрілому віці;
- для жінки секс — не для задоволення, а для народження дітей;
- 50-річна жінка має думати не про секс, а про догляд за чоловіком, дітьми і внуками;
- якщо жінка має дітей і реалізувалася як мати, то секс для неї не настільки важливий;
- самооцінка чоловіків більше залежить від сексуальної реалізації, аніж самооцінка жінок.

Очікувані висновки (для підбиття тренером підсумків вправи)

Отже, ґендерні стереотипи судді:

- мають безпосередній вплив на сприйняття ним / нею становища сторони судового процесу залежно від її ґендеру (статі), а також на формування мотивів, якими суддя керується при оцінці доказів та прийнятті рішення;
- можуть призвести до упередженого та, як наслідок, дискримінаційного підходу до однієї зі сторін та постановлення судового рішення, що не відповідає критерію обґрунтованості (нерелевантне обґрунтування судового рішення).

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ 5.

Аналіз ґендерних стереотипів щодо помічників суддів

Мета виконання вправи:

закріплення отриманих знань про вплив ґендерних стереотипів на прийняття рішень шляхом аналізу ситуацій, пов'язаних із вибором помічника судді та його / її роботою.

Формат виконання вправи:

- спершу — експресопитування — 2 запитання, щоб пожвавити аудиторію (вправа виконується після обідньої перерви — це найважчий час для тренера), відповіді записати та використати під час обговорення — 2 хв.;
- після завершення експресопитування учасників та учасниць тренер просить висловитися: по 1 особі — хто б обрав представника своєї статі і хто — протилежної — 2 хв.;
- аналіз 4 тверджень щодо вибору помічника — учасникам надається 5-7 хв. для обговорення в малих групах 4 тверджень щодо вибору помічника; представник (-ця) кожної групи презентує результати щодо одного твердження — 4 групи по 1 хв.; висновки тренера — 10-15 хв.;
- аналіз 4 тверджень щодо роботи помічника — учасникам надається 5-7 хв. для обговорення в малих групах 4 тверджень щодо вибору помічника; представник (-ця) кожної групи презентує результати щодо одного твердження — 4 групи по 1 хв.; висновки тренера — 10-15 хв.;
- висновки та коментарі тренера.

Експресопитування

1. При виборі помічника судді (секретаря с/з) ви б обрали:
 - чоловіка (хлопця);
 - жінку (дівчину);
 - статі не має значення.
2. При виборі помічника судді (секретаря с/з) ви б обрали:
 - представника своєї статі;
 - представника протилежної статі;
 - статі не має значення.

5.1. Вибір помічника

1. «Мені потрібно гарну дівчинку в приймальню».
2. «Я кандидатури хлопців навіть не розглядаю, вони безвідповідальні, я сам таким був, а дівчата відповідальні».
3. «Я забираю твого помічника, бо я дівчину за цигарками посилати не буду».
4. «Молода жінка до 10-ї вечора і у вихідні працювати не буде, у неї чоловік і дитина».

Завдання для учасників:

1. ознайомтеся із запропонованими твердженнями;
2. ідентифікуйте ґендерні стереотипи, покладені в основу кожного твердження;
3. обговоріть, наскільки, на вашу думку, такі стереотипи є поширеними, і чи відомі вам ситуації, що спростовують чи підтверджують такі твердження;
4. проаналізуйте наслідки, до яких призвів такий вибір на підставі стереотипів;
5. презентуйте результати роботи групи, обґрунтуйте ваш вибір кількома реченнями.

Питання для обговорення:

1. Які ґендерні стереотипи відображає кожне твердження? Класифікуйте стереотипи за різними критеріями, наприклад, щодо типових рис, ґендерних ролей тощо.
2. Наскільки, на вашу думку, такі стереотипи поширені (поодинокі випадки / доволі поширені / це повсякденна практика)?
3. Чи відомі вам ситуації, які а) підтверджують чи б) спростовують такі стереотипи?
4. До яких наслідків призвів такий вибір помічника (чи відповідає особа стереотипному образу)?
5. Якби ви були очевидцем такої ситуації, якими були б ваші дії (не звернув (-ла) увагу, вчинив (-ла) би так само, прокоментував (-ла) би, інший варіант)?

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ТРЕНЕРА

Тренерські нотатки

Коментар

Перше твердження «Мені потрібно гарну дівчинку в приймальню» передбачає, що на посаду помічниці керівника (керівником може бути чоловік або жінка) шукають молоду жінку, не старшу 30 років, привабливої зовнішності, доглянуту, яка має виконувати обов'язки «господині у приймальні» — привітна, гостинна, мила. При цьому не йдеться про професійні якості, досвід відповідної роботи. Автором твердження, найімовірніше, є особа, яка обіймає керівну посаду. В основу стереотипу покладене також сприйняття роботи помічника як винятково жіночої (потрібна «дівчинка», яка мило посміхається, ввічливо спілкується з відвідувачами й подає каву, сприймає неформальні вимоги — слухняна, кмітлива, до того ж, із певними стандартами зовнішності (ознака статусу керівника).

Друге твердження «Я кандидатури хлопців навіть не розглядаю, вони безвідповідальні, я сам таким був, а дівчата відповідальні» свідчить, що особа проєктує власний життєвий досвід особистої поведінки в певному віці та керується своїми переконаннями, при цьому сам суддя вже змінився, досяг кар'єрних висот, але свої особисті стереотипи перекладає на працівників чоловічої статі.

Третє твердження «Я забираю твого помічника, бо я дівчину за цигарками посилати не буду» є дзеркальним варіантом «Мені потрібно гарну дівчинку в приймальню». Спільним у цих ситуаціях є те, що в основі вибору помічника є стать відповідно до очікуваних соціальних ролей, відрізняються лише вимоги конкретного керівника: в першому випадку потрібна «гарна дівчинка», а в другому — «парубок моторний», який буде швидким, надійним, кмітливим та небалакучим при виконанні різноманітних, насамперед, неформальних (збігати за цигарками) доручень і не сприйматиме такі доручення, що виходять за межі функціональних обов'язків, як неприйнятні.

Нарешті, четверте твердження «Молода жінка до 10-ї вечора і у вихідні працювати не буде, у неї чоловік і дитина» є відображенням стереотипів залежно від традиційних ґендерних ролей:

- для жінки на першому плані сім'я (кар'єрні амбіції для неї не головне);
- чоловік удома і потребує уваги (жінка — це передусім дружина і турботлива мати);

- обов'язки з ведення домашнього господарства (Берегиня) не дозволять жінці працювати понаднормово.

Причиною такого ставлення є упередженість щодо основних обов'язків жінки, зокрема:

- жінки менш орієнтовані на професійну діяльність;
- жінки більше спрямовують час і зусилля на сім'ю, дітей;
- жінки повертаються після роботи додому і готують вечерю на всю родину, допомагають дітям з виконанням домашніх завдань, вислуховують втомленого після роботи чоловіка, тому не затримуються на роботі.

Реальністю є те, що надзвичайно поширеною є практика відмови у прийомі на роботу на підставі сімейного стану та віку жінки. Такої дискримінації зазнають:

- незаміжні жінки («треба заміж, а не про кар'єру думати»);
- жінки з малими дітьми («діти хворітимуть, хто за ними доглядатиме?»);
- жінки, які щойно вийшли заміж та ще не народили дітей («підє у декретну відпустку»).

При цьому освіта, досвід та професійні якості, як правило, до уваги не беруться.

Прикладами такого ставлення є випадки, коли роботодавець вимагає надати інформацію про особисте життя:

- сімейний стан працівниці;
- кількість дітей;
- чи планує молода жінка укласти шлюб найближчим часом, народити дитину;
- чи є з ким залишити дітей у разі хвороби;
- на якій роботі працює чоловік та чи зможе доглядати за хворими дітьми тощо.

Таке ставлення впливає на рішення роботодавця запропонувати жінці чи відмовити їй у прийомі на роботу. Крім того, такі запитання можуть образити гідність людини, вказати на її другорядне становище в суспільстві, завадити просуванню кар'єрними сходинками, в окремих випадках — позбавити засобів існування або можливості почати професійну діяльність.

5.2. Робота помічника

1. «Моя помічниця кожне зауваження сприймає як особисту образу, раптом що — у сльози».
2. «Кілька разів затрималися на роботі, було пізно, і я помічницю підвіз додому. Пішли чутки».
3. «Мій помічник одягнений з голочки, у нас дівчата менше за модою сліdkують».
4. «Жінок перед святами відпускаємо раніше, у них скорочений робочий день, а чоловіки сидять до вечора».

Завдання для учасників:

1. ознайомтеся із запропонованими твердженнями;
2. ідентифікуйте ґендерні стереотипи, покладені в основу кожного твердження;
3. обговоріть, наскільки, на вашу думку, такі стереотипи є поширеними, чи відомі вам ситуації, що спростовують чи підтверджують такі твердження;
4. презентуйте результати роботи групи, обґрунтуйте ваш вибір кількома реченнями.

Питання для обговорення:

1. Які ґендерні стереотипи відображає кожне твердження? Класифікуйте стереотипи за різними критеріями, наприклад, щодо типових рис, ґендерних ролей тощо.
2. Насільки, на вашу думку, такі стереотипи поширені (поодинокі випадки / доволі поширені / це повсякденна практика)?
3. Як діють такі стереотипи (механізм дії ґендерних стереотипів)?
4. Які інші стереотипні твердження ми можете навести?

Тренерські нотатки

Коментар

Перше твердження «Моя помічниця кожне зауваження сприймає як особисту образу, раптом що — у сльози» свідчить про те, що жінка — помічниця судді використовує свою стать і стереотипи, які стосуються жіночності (фемінності), для спрощення вирішення робочих питань. Помічниця підсвідомо або умисно демонструє «типово жіночі» риси (чутливість, емоційність, беззахисність) як засіб захисту від робочих проблем, зменшення обсягу виконуваних завдань. Стереотип характер-

ний для помічниць не лише суддів чоловіків але й жінок. Такий образ помічниці може свідчити про умисність використання стереотипізованого образу для досягнення корисливих цілей: спрощення відносин із керівником-суддею, зменшення обсягу роботи, перекладення своїх обов'язків на інших.

Завдання тренера: спрямувати суддів на звільнення від стереотипного мислення при формуванні службових стосунків із підлеглими, недопущення ґендерно зумовлених стереотипів у службовій діяльності, переваги професійних якостей помічника над особистими («людськими»), виправдання власної неспроможності належно організувати роботу необ'єктивними характеристика помічника.

Друге твердження «Кілька разів затрималися на роботі, було пізно, і я помічницю підвіз додому. Пішли чутки» відображає стереотип, що жінка, яку чоловік, особливо керівник, підвозить на машині додому пізно ввечері, має з ним романтичні стосунки.

Третє твердження «Мій помічник одягнений з голочки, у нас дівчата менше за модою слідкують» є стереотипом, відповідно до якого чоловік не має цікавитись, а тим більше слідкувати за модою, оскільки це є прерогативою жінок.

Четверте твердження «Жінок перед святами відпускаємо раніше, у них скорочений робочий день, а чоловіки сидять до вечора» відображає стереотип, згідно з яким жінка є господинею, яка повинна займатися хатніми справами і виконувати усю домашню роботу, а чоловіки працюють та заробляють кошти для матеріального забезпечення сім'ї. Тому для працюючих чоловіків скорочення робочого дня не потрібне — вдома за них усю необхідну роботу виконає дружина (мати, сестра).

У підсумку це може призводити до надмірного навантаження жінок, які зайняті ще й на ринку праці. Такі особливості розподілу робочого часу описуються термінами «подвійне робоче навантаження», «подвійний робочий день» або «друга змін» жінок.

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ 6

Приклади із судової практики

6.1. Справа про стягнення аліментів

Мета виконання вправи:

- набуття навичок ідентифікації, розпізнавання ґендерно чутливих ситуацій;
- з'ясування, чи впливає стать судді на прийняття рішення.

Завдання для учасників:

1. ознайомтеся із фабулою — 3 хв.;
2. обговоріть фабулу у малих групах та вирішіть спір із посиланням на норми матеріального та процесуального закону, які підлягали застосуванню — 10 хв.;
3. презентуйте результати роботи групи, обґрунтуйте ваш вибір кількома реченнями.

Формат виконання вправи:

- група учасників та учасниць тренінгу поділяється на три мінігрупи: жіноча (учасниці — тільки жінки), чоловіча (тільки чоловіки) і змішана (приблизно порівну чоловіків і жінок);
- організаторам слід забезпечити неможливість спілкування груп між собою;
- письмові результати вирішення завдання учасникам слід здати до початку обговорення результатів.

Фабула справи

01.05.2020 р. позивачка Кривенко О.М. звернулась у суд з позовом до Кривенка П.О., в якому просила суд ухвалити рішення про стягнення з Кривенка П.О. на її користь коштів на утримання доньки — Кривенко Евеліни Петрівни, 09.02.2016 р.н., у твердій грошовій сумі в розмірі 7000 грн щомісячно, починаючи з 01.05.2020 р. і до досягнення дитиною повноліття з індексацією відповідно до закону.

В обґрунтування своїх вимог покликала на те, що перебувала з відповідачем у зареєстрованому шлюбі з 15.02.2014 р., який розірвано рішенням Восьмого районного суду Четвертої області від 18.02.2018 р. За час подружнього життя у них народилася донька — Кривенко Евеліна

Петрівна, 09.02.2016 р.н., яка після розлучення проживає з нею. Батько з березня 2018 року усунувся від виховання та утримання доньки. Добровільно відмовляється надавати належні кошти на утримання доньки, мати сама займається її матеріальним утриманням. Самостійно утримувати дитину їй важко, оскільки малолітня Евеліна відвідує приватний дошкільний навчальний заклад (800 грн в місяць), заняття з підготовки до школи (800 грн в місяць), крім того, часто хворіє, що потребує значних матеріальних витрат (у весняний та осінній період може становити суму 700 грн на місяць). Також дитина відвідує спортивну секцію з тенісу (1000 грн в місяць). До того ж, зросли ціни на продукти харчування, одяг, взуття, предмети першої необхідності. Матері важко знайти постійну роботу, і вона перебивається тимчасовими неофіційними заробітками. Позивачка зазначає, що їй відомо про те, що відповідач займається підприємницькою діяльністю, отримує значні доходи близько 25 тис. грн на місяць. Наскільки їй відомо, на його утриманні нікого немає, тому у нього є можливість сплачувати аліменти на утримання доньки в розмірі 7000 грн щомісячно.

Відповідач позов заперечив. Вважає такий надуманим та поданим позивачкою виключно з метою власного збагачення. Пояснив, що він бере активну участь в утриманні та вихованні доньки, яка дійсно проживає з позивачкою. Він щомісячно сплачує на банківську картку позивачки суму у розмірі 2000 грн, а крім цього, приблизно кожного кварталу купує дитині необхідні речі. Так, він придбав доньці цього та минулого року куртку зимову, літні кросівки, тенісну ракетку для занять великим тенісом, рюкзаки, один спортивний та один для занять у підготовчій школі, а також оплачував повністю заняття дитини у спортивній секції. Щодо значних витрат на заняття у дитячому садку, то вважає, що не повинен нести такі витрати, оскільки рішення про зміну дитячого садка з державного, який повністю забезпечував потреби дитини та був розташований недалеко від дому позивачки, позивачка прийняла самостійно, а приватний садок фактично нічим не відрізняється від державного, за винятком втричі більшої суми місячної оплати. Крім цього, те, що дитина часто хворіє, не відповідає дійсності, тому вказане не потребує значних додаткових витрат, оскільки дитина не має хронічних чи важких захворювань, а позивачка представила довідки про звичні хронічні ГРЗ, що мали місце двічі за останніх пів року. Також позивачка приховала дані про свої доходи, які вона отримує неофіційно від здачі в оренду нерухомості (близько 20 000 грн в місяць). Окрім цього, позивачка не вказала, що чоловік проживає зі своєю матір'ю похилого віку, яка страждає низ-

кою хронічних захворювань та фактично повністю знаходиться на його утриманні. Його ж доходи, про які вказала позивачка, підлягають оподаткуванню, та навіть збільшення їх розміру не свідчить про необхідність збільшення аліментів, оскільки коштів, які він надає, абсолютно достатньо для утримання дитини разом із тими, які повинна давати позивачка, зважаючи, що їх обов'язки щодо утримання дитини є рівними.

Слід брати до уваги, що доводи сторін підтверджуються відповідними доказами.

Питання для обговорення:

1. Чи підлягає позов до задоволення, часткового задоволення, чи у задоволенні позову слід відмовити або який можливий інший варіант завершення розгляду справи? (викласти резолютивну частину рішення).
2. Якщо позов задоволено, які доводи позивачки враховані групою, а які ні? (викласти їх письмово). Чому не взято до уваги доводів відповідача? (обґрунтувати відповідь).
3. Якщо позов задоволено частково, який розмір аліментів, на думку групи, відповідатиме обставинам справи та вимогам закону? Які доводи позивачки враховано при визначенні такого розміру аліментів (вказати їх письмово), а які не враховано (вказати письмово)? Аналогічно з доводами відповідача.
4. Якщо у задоволенні позову відмовлено, групі слід викласти письмово аргументи, чому доводи позивачки не взято до уваги та які доводи відповідача при цьому взято до уваги, а які ні.
5. При ухваленні іншого судового рішення обґрунтуйте його з посиланням на норми закону.

Нотатки для фасилітатора:

1. Допомогти групі визначитися, які подані сторонами докази суд бере до уваги та вважає, що такі свідчать про необхідність задоволення, часткового задоволення позову, відмови в позові, які ж навпаки і чому.
2. Допомогти групі визначитися, які обставини судом взяті до уваги при ухваленні рішення. Наприклад, які обставини свідчать про необхідність задоволення позову, часткового задоволення, відмови в позові? Які обставини вплинули на визначення розміру аліментів при задоволенні чи частковому задоволенні позову і чому? Іншими

словами, чому саме такий розмір аліментів підлягає стягненню або чому в задоволенні позову слід відмовити?

3. Особливу увагу слід звернути на окремі думки учасників, які відрізняються від більшості, і записати їх.
4. Вправа має показати, чи впливають ґендерні стереотипи на прийняте групою рішення. Наприклад, чи озвучуватимуть учасники та учасниці аргументи на кшталт: «Розмір аліментів слід призначити значний, оскільки жінка слабша, і її треба захистити і допомагати» або «Чоловік і так достатньо допомагає, а жінка не працює, приховала свої доходи від нерухомості і намагається за його рахунок збагатитися».
5. Вправа також має виявити, чи впливає стать учасників групи на прийняте рішення і як саме. Тобто продемонструє, чи чоловіки будуть захищати слабшу жінку з «джентльменських» почуттів, а жінки — із солідарності? Чи навпаки, жінки вважатимуть, що жінка лукавить при поданні позову та намагається збагатитися? Або чоловіки з погляду «глави сім'ї» і «господаря» вважатимуть, що жінці і так досить, оскільки чоловік працює і сам має визначати, скільки і як допомагати дитині?
6. При вирішенні цього завдання у спорі слід вийти на вирішення проблеми інтересів дитини і її захисту, тобто не зосереджуватися на змаганні між чоловіком і жінкою чи з'ясуванні того, хто з них правий, а вирішити спір між батьками щодо забезпечення дитини коштами. Тобто не зводити до аргументів жінки «я вважаю, що така сума краще, а він мене не слухає», або чоловіка «я і так даю, і цього достатньо, бо я так вирішую», а вийти на закріплення певної сталої суми, яка забезпечить інтереси дитини, враховуючи її вік, стан здоров'я, інші потреби, і вирішить спори між батьками.

Тренерські нотатки

Із заданої фабули справи рішення повинно бути про часткове задоволення позову, але визначення розміру аліментів є саме тим питанням, яке є суттю цього завдання: «Чи впливає стать судді на прийняття рішення?».

При цьому тренер повинен віднайти ґендерно чутливі моменти у мотивах кожного з рішень, якщо такі будуть, і звернути увагу на визначені розміри аліментів, акцентувавши увагу на статі учасників та учасниць груп і поставивши запитання учасникам про те, чи, на їх думку, стать вплинула на прийняте рішення.

6.2. Справа про визначення місця проживання дітей

Мета виконання вправи:

Завдання передує 16-му слайду мінілекції (с. 79 цього посібника), тому слугуватиме формуванню та закріпленню навичок:

- виокремлення ключових, істотних моментів у таких спорах, обставин, що мають основне значення;
- мотивування судового рішення у цих спорах;
- запобігання можливому впливу ґендерних стереотипів на вирішення таких спорів.

Завдання для учасників:

1. ознайомтеся із фабулою — 5 хв.;
2. обговоріть фабулу у малих групах та вирішіть спір із посиланням на норми матеріального та процесуального закону, які підлягали застосуванню — 15 хв.;
3. презентуйте результати роботи групи, обґрунтуйте ваш вибір кількома реченнями.

Формат виконання вправи:

- група учасників та учасниць тренінгу ділиться на три підгрупи: жіноча (учасниці — тільки жінки), чоловіча (тільки чоловіки) і змішана (приблизно порівну чоловіків і жінок);
- організаторам слід забезпечити неможливість спілкування груп між собою;
- письмові результати вирішення завдання учасникам слід здати до початку обговорення результатів.

Фабула справи

Позивачка ОСОБА_6 звернулася до суду з позовом, в якому просила визначити місце проживання малолітніх дітей ОСОБА_7, ІНФОРМАЦІЯ_1, та ОСОБА_8, ІНФОРМАЦІЯ_2, з нею, їх матір'ю ОСОБА_6, ІНФОРМАЦІЯ_3.

В обґрунтування позову покликала на те, що 04.09.2007 р. між сторонами укладено шлюб, у якому народилося двоє дітей — ОСОБА_7, ІНФОРМАЦІЯ_1, та ОСОБА_8, ІНФОРМАЦІЯ_2, які зареєстровані та проживають за місцем реєстрації відповідача, АДРЕСА_2. Протягом двох років, що передували року подачі позовної заяви, стосунки подружжя поступово погіршувалися, що призвело до фактичного припинення між ними шлюбних відносин. Позивач покликається, що відповідач, нехту-

ючи сімейними цінностями, постійно провокував виникнення сварок у сім'ї, свідками яких були діти, що негативно впливало на психологічний стан дітей та позивачки. На час подачі позовної заяви до суду тривав розгляд справи про розлучення подружжя позивача і відповідача у Восьмому районному суді Четвертої області. Домовленості в позасудовому порядку про місце проживання малолітніх дітей позивач із відповідачем не дійшли. Оскільки відповідач належним чином не виконує свої батьківські обов'язки, позивачка вважає, що діти повинні проживати з нею, бо вона матір і повністю усвідомлює свою особисту відповідальність за виховання дітей, піклування про їх добробут, збереження психічного та фізичного здоров'я, забезпечення духовного і розумового розвитку. На прохання позивачки надати дозвіл на реєстрацію дітей у її власному будинку відповідач висловив свої заперечення, мотивуючи відмову втратою пільг на оплату комунальних послуг у його будинку. Водночас покликається, що сім'я відповідача (його мати та батько) впливають на формування у дітей негативної думки про неї та перешкоджають їй у побаченнях з дітьми. Зазначає, що у відповідача невірноважений характер, останній схильний до фізичних образ, зловживає алкогольними напоями, через що у нього були проблеми за місцем роботи та у їхній сім'ї. Відповідач, як зазначає позивач, здійснюючи неналежне матеріальне забезпечення сім'ї, матеріальні цінності та коштовні речі вносив у якості застави та одержані кошти витрачав на алкогольні напої та свої особисті потреби. Остаточним фактором, який вплинув на припинення сімейних відносин сторін, було нанесення позивачці відповідачем 20.10.2016 р. легких тілесних ушкоджень, про що нею подано відповідну заяву до Восьмого ВП ГУНП у Четвертій області, за результатами розгляду якої порушено кримінальне провадження за ч. 1 ст. 125 КК України. Наведені обставини, на думку позивачки, можуть негативно відобразитися на психічному здоров'ї дітей. З огляду на досвід, який склався у суспільстві, проживання дітей саме з матір'ю є для них більш прийнятним, оскільки в матері більше емоційно-вольової мотивації, можливостей та часу, щоб приділяти дітям увагу. Враховуючи вік дітей, а також те, що між дитиною та матір'ю у ранньому віці існує тісний зв'язок, розірвання якого може призвести до негативного впливу на розвиток дитини, просила суд визначити місце проживання її дітей з матір'ю.

В судовому засіданні позивачка ОСОБА_6 позовні вимоги підтримала в повному обсязі з підстав, наведених у позовній заяві, просила суд позов задовольнити. У своїх поясненнях вказала, що шлюб між сторонами

розірвано за рішенням Восьмого міськрайонного суду Четвертої області від 06.04.2017 р. На даний час син сторін ОСОБА_8 проживає із нею у с., Четвертого району, а донька ОСОБА_7 — із батьком, відповідачем по справі, та його батьками у с., П'ятого району, Восьмої області. Покликалась на те, що дітям краще проживати з нею, оскільки батько не приділяє належної уваги їхньому вихованню, не водить на гуртки, останнім часом перебуває в тривалих відрядженнях, що перешкоджає йому виконувати батьківські обов'язки, а функції по догляду за дітьми покладені на бабусю. Водночас пояснила, що у с., Четвертого району, проживає з другим чоловіком, у січні 2018 року у неї у другому шлюбі народилася ще одна дитина. В судовому засіданні позивачка зазначила, що відповідач не може виконувати свої батьківські обов'язки, оскільки зловживав та зловживає алкогольними напоями, тому в нього виникали проблеми за місцем праці, що в подальшому призвело до його звільнення. Мирно врегулювати спір позивачка відмовилась, оскільки відповідач сам спровокував подачу нею позову у суд, першим звернувшись до неї з позовом про стягнення аліментів на утримання дітей, який був задоволений П'ятим міськрайонним судом. Стверджує, що відповідач разом зі своїми батьками формує у дітей негативну думку щодо неї, чим зумовлено небажання доньки ОСОБА_7 на даний час проживати разом із нею. Просить позов задовольнити в повному обсязі.

У судовому засіданні представник позивачки позовні вимоги підтримав у повному обсязі. Пояснив, що причиною розірвання шлюбу між сторонами було застосування насильства відповідачем до своєї дружини, а тому місце проживання дітей має бути визначене з матір'ю, оскільки лише вона здатна забезпечити повноцінний моральний, матеріальний і психологічний розвиток своїх дітей. Доказом неналежного піклування про дітей є те, що як вбачається з довідки Комунального закладу амбулаторії загальної практики сімейної медицини с. за №19 від 10.02.2016 р. ОСОБА_2 з приводу здоров'я неповнолітніх дітей ОСОБА_7 та ОСОБА_8 за медичною допомогою не звертався, довідки про стан здоров'я дітей не отримував, проте 10.10.2016 р. приводив на профілактичне щеплення сина ОСОБА_8. Натомість позивачка неодноразово зверталася за медичною допомогою, проходила необхідні обстеження і лікування, попередні профілактичні щеплення та ін. Просить позов задовольнити в повному обсязі.

Відповідач у судовому засіданні пояснив, що в кінці червня 2016 року позивачка ОСОБА_6 покинула сім'ю, дочка ОСОБА_7 проживає з ним, а сина ОСОБА_8 остання забрала до себе в травні 2017 року, оскільки

він значно молодший доньки і не чинив спротиву матері, коли та його забрала та залишила проживати разом із собою. ОСОБА_7, зі слів відповідача, проживає із ним та його батьками, ходить до школи, успішно навчається, однак має психологічні переживання, що її заберуть і переведуть в іншу школу, чого вона не хоче і виявляє бажання жити тільки з ним, батьком, оскільки місце проживання мами для неї чуже. Окрім того, відповідач зазначив, що утримував і надалі утримує дітей, оскільки офіційно працює і має дохід, телефонує до сина, який проживає з матір'ю, проте остання часто негативно впливає на дитину і формує в нього небажання розмовляти з батьком, настроює сина проти нього. Додав, що не має ніяких заперечень щодо того, щоб позивачка брала участь у вихованні дочки, і не заперечує проти встановлення графіку побачень, але у зв'язку з тим, що ОСОБА_7 висловила бажання жити лише з татом, заперечує проти задоволення позову позивачки. Щодо застосування насильства до позивачки пояснив, що такого не було, що це вигадка позивачки з метою вигородити себе, адже подружжя зрада стала причиною розпаду їхньої сім'ї. Відповідач також зазначив, що причиною звернення до суду з позовом про визначення місця проживання дітей стало рішення суду про стягнення з позивачки на користь відповідача аліментів на утримання дітей, оскільки, як встановлено судом при розгляді справи про розірвання шлюбу та стягнення аліментів, діти проживають з відповідачем, а мати не брала участі у матеріальному утриманні дітей. Щодо своєї трудової діяльності пояснив, що тривалий час працював директором народного дому, його діяльність була пов'язана зі сферою культури, оскільки має музичну освіту. Звільнення з цієї роботи пояснив малим заробітком, на що власне і покликається відповідачка, та змушений для того, щоб належно забезпечувати свою сім'ю, їздити періодично у відрядження, оплата яких гідно оплачується. Просив суд у задоволенні позову відмовити в повному обсязі.

В судовому засіданні представниця відповідача ОСОБА_3 позовні вимоги заперечила, просила суд у задоволенні позову відмовити та взяти до уваги думку дитини ОСОБА_7, яка категорично проти визначення її місця проживання з мамою, а має бажання проживати разом з батьком, зазначила, що вона з чоловіком — дідом дітей, допомагає батькові у їх вихованні.

В судовому засіданні представник відповідача ОСОБА_4 позов заперечив з тих підстав, що права батьків у вихованні та утриманні дітей є рівними, батько, а в даній ситуації, коли дитина виявляє бажання жити з ним, має таке саме передбачене законом право, щоб з ним проживали

діти, як і мама, зокрема, у випадку, коли він може надати їм усе необхідне для повноцінного розвитку, що передбачено рішеннями Європейського суду з прав людини.

Представник органу опіки та піклування Четвертої РДА, ОСОБА_5, в судовому засіданні проти задоволення позову заперечив з тих підстав, що першочерговим при вирішенні спору є думка дітей, зокрема дочки ОСОБА_7, яка хоче жити з батьком, а також вказав, що з огляду на гармонійний розвиток дітей рекомендовано не розлучати дітей та не визначати їм різне місце проживання, оскільки це вкрай негативно вплине на психологічний стан дітей, бо вони мають дуже тісний психологічний зв'язок.

Питання для обговорення:

1. Чи підлягає позов до задоволення, часткового задоволення, чи у задоволенні позову слід відмовити або яким є інший варіант завершення розгляду справи? (викласти резолютивну частину рішення).
2. Виділіть до 10-ти аргументів (обставин), на які посилалась позивачка для вирішення спору на її користь, а також окремо ті, які з них суд врахував (вважав обґрунтованими) або не врахував (вважав, що такі не мають значення для справи)? Те саме з доводами відповідача. Проаналізуйте доводи органу опіки та піклування.
3. Виділіть доводи, зумовлені впливом ґендерних стереотипів, на які посилалися сторони або орган опіки та піклування.
4. У чому, на ваш погляд, полягає захист інтересів дитини (дітей) при прийнятті такого рішення?

Аргументи сторін можна оформити у вигляді таблиці

	Аргументи позивачки	Аргументи відповідача

Нотатки для фасилітатора:

1. Допомогти групі визначитися, які обставини судом взяті до уваги при ухваленні рішення. Так, слід визначити, які обставини свідчать про необхідність задоволення позову, часткового задоволення, відмови в позові. Іншими словами, чому саме таке рішення прийнято судом та що у прийнятому рішенні свідчить про захист прав дитини (дітей)?
2. Особливу увагу слід звернути на окремі думки учасників, які відрізняються від більшості, і записати їх.
3. Вправа має вказати на необхідність мотивації рішення у справах про визначення місця проживання дітей саме інтересами дітей, їх захистом. При цьому слід відкинути аргументи сторін, які свідчать про захист їх власних інтересів, а не інтересів дітей; зокрема аргументи, які зумовлені впливом ґендерних стереотипів; не мають стосунку до справи тощо. Наприклад, суд повинен мотивувати рішення у такому спорі: тіснішими зв'язками одного з батьків з дитиною (дітьми) (зазначивши, що саме про це свідчить); наявністю між ними (одним із батьків та дитиною (дітьми) тривалих життєвих зв'язків; більшою зацікавленістю одного з батьків майбутнім дитини (дітей), вихованням, станом здоров'я; більшою увагою до особистості дитини (дітей) тощо. Також слід звернути увагу на те, чи підтверджені згадані доводи сторін певними доказами або визнаються / не заперечуються іншою стороною.
4. Вправа має показати, чи впливають на прийняте групою рішення ґендерні стереотипи. Наприклад, «мати має більше емоційно-вольової мотивації, можливостей та часу, щоб приділяти дітям увагу»; «у ранньому віці у дитини тісніший зв'язок з матір'ю, ніж з батьком».
5. Вправа також має показати, чи впливає стать учасників групи на прийняте рішення, і як саме.
6. При вирішенні цього завдання, як і попереднього, слід вийти на вирішення проблеми інтересів дітей і їх захисту, а не визначення більшого негативу чи кращої поведінки щодо дітей кожного з батьків.

6.3. Справа про адміністративне правопорушення

Завдання для учасників:

1. ознайомтеся із постановами — 5 хв.;
2. обговоріть у малих групах:

- У чому проявилось різне ставлення судді до осіб різної статі при розгляді вказаних справ?
 - Чи вплинули ґендерні стереотипи судді на вирішення справ?
 - Чи виправдане призначення різних стягнень особам різної статі як сторонам одного й того самого конфлікту, виходячи зі змісту судових рішень?
3. презентуйте результати роботи групи, обґрунтуйте ваш вибір кількома реченнями.

Постанова 1

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

10.09.2018 р. суддя міськрайонного суду, розглянувши матеріали справи про адміністративне правопорушення, які надійшли з відділу поліції ГУ НПУ про притягнення до адміністративної відповідальності Кучерявенко Юлії Валентинівни, 16 лютого 1988 року народження, уродженки ...

за ч. 2 ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення,

ВСТАНОВИВ:

Кучерявенко Ю.В., яка 15 січня 2018 року піддавалася адміністративному стягненню за порушення, передбачене ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, 29 серпня 2018 року, приблизно о 12 годині 00 хвилин за місцем свого проживання у квартирі ..., вчинила насильство в сім'ї, а саме: вчинила дії психологічного характеру відносно своєї матері Дмитренко В.М. (влаштувала сімейну сварку, під час якої висловлювалася нецензурною лайкою та погрожувала їй фізичною розправою), внаслідок чого була завдана шкода психічному здоров'ю потерпілої, тобто вчинила адміністративне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 173-2 КУпАП. Даючи пояснення в суді, Кучерявенко Ю.В. визнала свою вину у вчиненні вказаного адміністративного правопорушення та розкалася у вчиненому.

Крім того, вина Кучерявенко Ю.В. у вчиненому правопорушенні також повністю підтверджується матеріалами справи про адміністративне правопорушення, а саме: протоколом про адміністративне правопорушення серії ГР № 370379 від 06.09.2018 р. (а.с. 2), протоколом прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення від 29.08.2018 р. (а.с. 4), письмовими поясненнями Дмитренко В.М. (а.с. 5) та її власними письмовими поясненнями від 29.08.2018 р. (а.с. 6).

Дії Кучерявенко Ю.В. кваліфікую за ч. 2 ст. 173-2 КУпАП як вчинення особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за порушення, передбачене ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, насильства в сім'ї, тобто умисне вчинення дій психологічного характеру, внаслідок чого могла бути завдана шкода психічному здоров'ю потерпілої.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 34 КУпАП обставиною, що пом'якшує відповідальність за адміністративне правопорушення, визнається щире розкаяння винної.

Обставин, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення, передбачених ст. 35 КУпАП, не встановлено.

З урахуванням характеру вчиненого правопорушення, особи порушника, ступеня її вини, майнового стану, обставини, що пом'якшує відповідальність, відсутність обставин, що обтяжують відповідальність, вважаю, що до правопорушника слід застосувати захід адміністративного стягнення у межах, установлених КУпАП, у вигляді громадських робіт на строк шістдесят годин, що є достатньою мірою відповідальності з метою її виховання та є необхідним для запобігання вчинення нових правопорушень.

На підставі ст. 40-1 КУпАП з правопорушника слід стягнути судовий збір у розмірі, встановленому Законом України «Про судовий збір».

Враховуючи викладене, керуючись ст. ст. 33 — 35, 40-1, 173-2 ч. 2, 283, 284, 287 Кодексу України про адміністративні правопорушення,

ПОСТАНОВИВ:

Кучерявенко Юлію Валентинівну визнати винною у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення та накласти на неї стягнення у вигляді громадських робіт на строк 60 (шістдесят) годин.

Стягнути з Кучерявенко Юлії Валентинівни на користь держави судовий збір у розмірі 352 (триста п'ятдесят дві) гривні 40 копійок.

Постанова може бути оскаржена до Апеляційного суду області протягом десяти днів з дня винесення постанови особою, яку притягнуто до адміністративної відповідальності, її законним представником, захисником, потерпілим, його представником.

Постанова набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги.

Строк пред'явлення постанови до виконання — три місяці з дня набрання постановою законної сили.

Суддя

Постанова 2

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

10.09.2018 року суддя міськрайонного суду, розглянувши матеріали справи про адміністративне правопорушення, які надійшли з відділу поліції ГУ НПУ про притягнення до адміністративної відповідальності Кучерявенка Дмитра Володимировича, 03 липня 1985 року народження, уродженця ...,

за ч. 2 ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення,

ВСТАНОВИВ:

Кучерявенко Д.В., який 15 січня 2018 року піддавався адміністративному стягненню за порушення, передбачене ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, 29 серпня 2018 року, приблизно о 12 годині 00 хвилин за місцем свого проживання у квартирі ..., вчинив насильство в сім'ї, а саме: вчинив дії психологічного характеру відносно своєї тещі Дмитренко В.М. (влаштував сімейну сварку, під час якої висловлювався нецензурною лайкою та погрожував їй фізичною розправою), внаслідок чого була завдана шкода психічному здоров'ю потерпілої, тобто вчинив адміністративне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 173-2 КУпАП. Даючи пояснення в суді, Кучерявенко Д.В. визнав свою вину у вчиненні вказаного адміністративного правопорушення та розкався у вчиненому.

Крім того, винність Кучерявенка Д.В. у вчиненому правопорушенні також повністю підтверджується матеріалами справи про адміністративне правопорушення, а саме: протоколом про адміністративне правопорушення серії ГР № 370378 від 06.09.2018 р. (а.с. 2), протоколом прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення від 29.08.2018 року (а.с. 3), письмовими поясненнями Дмитренко В.М. (а.с. 4) та його власними письмовими поясненнями від 29.08.2018 р. (а.с. 5).

Дії Кучерявенка Д.В. кваліфікую за ч. 2 ст. 173-2 КУпАП як вчинення особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за порушення, передбачене ч. 1 ст. 73-2 КУпАП, насильства в сім'ї, тобто умисне вчинення дій психологічного характеру, внаслідок чого могла бути завдана шкода психічному здоров'ю потерпілої.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 34 КУпАП обставиною, що пом'якшує відповідальність за адміністративне правопорушення, визнається щире розкаяння винного.

Обставин, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення, передбачених ст. 35 КУпАП, не встановлено.

З урахуванням характеру вчиненого правопорушення, особи порушника, ступеня його вини, майнового стану, обставини, що пом'якшує відповідальність, відсутність обставин, що обтяжують відповідальність, вважаю, що до правопорушника слід застосувати захід адміністративного стягнення у межах, установлених КУпАП, у вигляді адміністративного арешту, що є достатньою мірою відповідальності з метою його виховання та є необхідним для запобігання вчинення нових правопорушень.

На підставі ст. 40-1 КУпАП з правопорушника слід стягнути судовий збір у розмірі, встановленому Законом України «Про судовий збір».

Враховуючи викладене, керуючись ст. ст. 33 — 35, 40-1, 173-2 ч. 2, 283, 284, 287 Кодексу України про адміністративні правопорушення,

ПОСТАНОВИВ:

Кучерявенка Дмитра Володимировича визнати винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, та накласти на нього стягнення у вигляді адміністративного арешту строком на сім діб.

Стягнути з Кучерявенка Дмитра Володимировича на користь держави судовий збір у розмірі 352 (триста п'ятдесят дві) гривні 40 копійок.

Постанова може бути оскаржена до Апеляційного суду області протягом десяти днів з дня винесення постанови особою, яку притягнуто до адміністративної відповідальності, її законним представником, захисником, потерпілим, його представником.

Постанова набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги.

Строк пред'явлення постанови до виконання — три місяці з дня набрання постановою законної сили.

Суддя

МОДЕРОВАНА ДИСКУСІЯ

Шляхи вирішення ґендерно чутливих питань (у суді, в апараті суду, в колегії суддів, ведення процесу, прийняття конкретних рішень), шляхи ідентифікації та подолання ґендерних стереотипів

Мета:

- закріплення отриманих знань;
- оволодіння навичками вирішення ґендерно чутливих ситуацій.

Формат:

- на екран виводиться слайд із питаннями для обговорення;
- учасники пропонують варіанти вирішення, один зі співтренерів записує на фліпчарті;
- тренер підбиває підсумки — 2 хв.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ТРЕНЕРА

(ідентифікація / класифікація стереотипу)

Тренерські нотатки узагальнено нижче.

Питання для обговорення:

1. «Занесіть мені справи в кабінет, ви ж чоловік».
2. Чи траплялися ситуації, коли жінки (позивачки або відповідачки) затягують розгляд справ (наприклад, не з'являються в судові засідання), аргументуючи тим, що «мені немає з ким дітей залишити», «діти хворіють»? Як реагують чоловіки-судді?
3. Чи з вашого досвіду, можна стверджувати, що до жінки — сторони у справі ставлення лояльніше, поблажливіше?
4. Чи зауважували ви у суді висловлювання та поведінку, які відтворюють ґендерні стереотипи? Чи стикалися ви із ситуаціями, коли особи в судовому засіданні діють відповідно до ґендерних стереотипів і очікують того самого від судді?

Питання для обговорення щодо кримінально-правового аспекту

1. Чи містяться, на вашу думку, ґендерні стереотипи в чинному кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві?

2. Чи рівні у своїх правах жінки та чоловіки під час судового розгляду кримінального провадження (і/або при призначенні покарання)?
3. Чи впливає стать підозрюваного / обвинуваченого на вид покарання та його розмір під час призначення покарання?
4. Чи змогли б ви застосувати положення ч. 2 ст. 57 КК України до жінки та не застосувати до чоловіка, який перебуває у відпустці по догляду за дитиною, покарання у вигляді виправних робіт?
5. Чи впливає стать підозрюваного / обвинуваченого на вид запобіжного заходу?

Тренерські нотатки

1. Чи змогли б ви застосувати положення ч. 2 ст. 57 КК України до жінки та не застосувати до чоловіка, який перебуває у відпустці по догляду за дитиною, покарання у вигляді виправних робіт?

Коментар

Ч. 2 ст. 57 КК України передбачає, що: «Виправні роботи не застосовуються до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною...».

Метою є з'ясувати позицію учасників та учасниць тренінгу, чи могли б вони надати положенням законів України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (зокрема, ст. 6) перевагу над положеннями КК України.

Якщо так, то якою є аргументація? Якщо ні, то що стримує суддів? Лише положення ст. 57 КК України, яка говорить про «жінку»? Чи, можливо, їх власні стереотипи?

Чи згадає хтось ст. 24 Конституції, яка говорить про рівність прав жінки та чоловіка, однак передбачає спеціальні права для жінок, якими могли б скористатись і чоловіки: «... спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям...»?

2. Чи містяться, на вашу думку, ґендерні стереотипи в чинному кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві?

3. Чи рівні у своїх правах жінки та чоловіки під час судового розгляду кримінального провадження (і/або при призначенні покарання)?

Коментар до питань 2 і 3

Очікування щодо відповідей на ці питання — аудиторія назве статті, які стосуються призначення покарання і звільнення від відповідальності вагітних жінок (що не цілком вдалий приклад) і жінок, які мають дітей певного віку; неможливість призначення певних видів покарань лише жінкам, які мають дітей певного віку. Зокрема, ст. 79 КК України передбачає можливість звільнення від відбування покарання жінок, які мають дітей віком до семи років, а ст. ст. 57, 60, 61 КК України передбачають неможливість призначення певних видів покарання жінкам, які мають дітей певного віку.

4. Чи впливає стать підозрюваного / обвинуваченого на вид покарання та його розмір під час призначення покарання?

Коментар

Мова йде не про застосування спеціальних положень, які стосуються виключно жінок (про що йшлося вище), а про те, що на практиці стать жінки і наявність у неї дітей, найімовірніше, призведе до призначення легшого / меншого покарання, ніж чоловіку, який також має дітей.

5. Чи впливає стать підозрюваного / обвинуваченого на вид запобіжного заходу, зокрема, з огляду на необхідність врахувати «міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого ...» відповідно до ст. 178 КПК? Чи такі зв'язки різні для чоловіка і жінки?

Як, на вашу думку, можна навчитися відрізняти стереотипні уявлення від життєвих реалій?

Коментар

Можливо, доцільно застосувати термін «гендерні окуляри»⁹⁵?

Дослідниця гендерних аспектів суспільного життя О. Плахотнік пропонує такий «рецепт» проти гендерних стереотипів:

1. Ознайомитися з основами гендерної теорії й спробувати дивитися на світ крізь «гендерні окуляри».
2. Навчитися відрізняти стереотипні уявлення від життєвих реалій.

⁹⁵ Котова-Олійник С., Остапчук О. Гендерні стереотипи (gender stereotypes). — URL: http://eprints.zu.edu.ua/23725/1/%D0%9E%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BF%D1%87%D1%83%D0%BA_%D0%9E_%D0%9A%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%9E%D0%BB%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%A1.PDF

3. Повсякчас стежити за собою, щоб не відтворювати стереотипи, а ставитися до людей і світу вдумливо й неупереджено.
4. Навчити (після засвоєння пунктів 1 — 3) хоча б кількох інших людей (своїх дітей, друзів, колег, клієнтів).

Рекомендації

Як ми говоримо про ґендер: 10 комунікаційних принципів, аби показати, що ґендерна рівність для вас важлива⁹⁶:

1. Не говорити про ґендерну рівність як винятково жіночу проблему.
2. Справедливе представництво краще за рівне представництво.

Не варто зациклюватися на рівному представництві, треба прагнути справедливого представництва.

3. Не применшувати роль жінок.

Така робота, як догляд за дітьми чи дошкільна освіта, мають цінуватися не менше за роботу пожежників чи будівельників.

4. Не посилювати ґендерні стереотипи.
5. Покажіть різноманіття.

Не всі жінки зазнають однакових форм дискримінації, і не всі чоловіки мають однакові привілеї. Літня жінка-ромка, яка має інвалідність, стикається з цілком іншими проблемами, аніж молода жінка-лесбійка з високим рівнем доходів. Звертайте увагу на те, як ґендерна ідентичність накладається на інші характеристики, такі як расова чи етнічна приналежність, вік, соціальний і майновий стан, інвалідність, сексуальна орієнтація, що створюють особливі форми дискримінації та суспільної ізоляції. Намагайтеся якомога уважніше дослухатися до цих різноманітних досвідів і відповідно їх виражати.

⁹⁶ Florin Marin. Як ми говоримо про ґендер: 10 комунікаційних принципів, аби показати, що ґендерґендерна рівність для вас важлива (адапований переклад з англійської) // Medium. — 20 вересня 2018. — URL: <https://undpukraine.medium.com/%D1%8F%D0%BA-%D0%BC%D0%B8-%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80-10-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D1%96%D0%B2-%D0%B0%D0%B1%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D1%89%D0%BE-%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0-%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D0%B2%D0%B0%D1%81-a15e1678ae1>

6. Вживайте ґендерно чутливу лексику.

Маємо визнати, що ґендер є соціально сконструйованим явищем. Варто звертати увагу, як ми говоримо про жінок у професійній сфері. Доречно вживати фемінітиви або ж використовувати множинну форму іменників.

7. Не робіть їх жертвами.

8. Поблажливість недоречна.

9. Дивитися на факти (...нам варто зосередитися на тому, про що нам говорять факти й статистика, і послухати думку експертів).

10. Бути відкритими (...якщо ми готові навчатися і вдосконалюватися, з часом робити це буде все легше).

Головне — не можна робити вигляд, ніби нічого не відбувається (наприклад, коли у присутності хтось зробив сексистський коментар, сміятися, коли розповіли сексистський анекдот тощо), доречно ідентифікувати і прокоментувати ситуацію. Варто також застосовувати принцип дзеркала.

Нотатки

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

[illegible]

ДОДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ

Додаткові джерела для тренерів

Злобіна Т. Про чоловіків і гендерну рівність. Як патріархат дискримінує чоловіків? // Тиждень.UA. — 7 березня 2012. —

URL: <https://tyzhden.ua/Columns/50/44328>

Макаров Ю. Слабка ланка // Тиждень.UA. — 14 березня 2012. —

URL: <https://tyzhden.ua/Columns/50/44367>

Безп'ятчук Ж., Завгородня І. Шукайте чоловіка: які гендерні стереотипи панують в Україні // Тиждень.UA. — 14 березня 2012. —

URL: <https://tyzhden.ua/Society/44368>

Жінки часто мають алергію на фемінізм. — URL: https://zaxid.net/zhinki_chasto_mayut_alergiyu_na_feminizm_n1370972

Соколова Л. На гендерних фронтах. — 6 квітня 2018. —

URL: https://dt.ua/family/na-gendernih-frontah-274485_.html

Жінки-лідерки: три історії лідерок місцевого самоврядування. — 11 червня 2019. — URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11162>

Ірина ЦІКУЛ. Гендерні стереотипи у дискурсі публічного адміністрування. — URL: <http://www.cppk.cv.ua/317.php>

Що таке сексизм та як його уникати? Пояснюємо на прикладах. —

URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2019/05/14/shho-take-seksyzm-ta-yak-jogo-unykaty-poyasnyuyemo-na-rykladah/>

Гендерні стереотипи українців тепер допомагає виявляти онлайн тест (Марина Руденко і Світлана Дубина на Громадському радіо). —

URL: <https://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvylya/genderni-stereotypy-ukrayinciv-teper-dopomagaye-vyavlyaty-onlayn-test>

Стереотипні ґендерні ролі

Про ґендерні стереотипи і тиск суспільства бути «хорошою» мамою. — URL: <http://life.pravda.com.ua/society/2017/07/21/225477/>

«Мама, яка встигає все»: українські матері між роботою та сім'єю // Українська правда. _Життя. — URL: <http://life.pravda.com.ua/columns/2016/07/8/214842/>

Чому чоловіки мовчать про баланс батьківства і кар'єри? // BBC Україна. — URL: http://www.bbc.com/ukrainian/vert_cap/2016/10/161007_vert_cap_why_dads_dont_talk_about_balance_vp

Освіта — жіноча, транспорт — чоловічий. Інфографіка керівних посад в Україні // Українська правда. Життя. — URL: <http://life.pravda.com.ua/society/2017/10/10/226894/>

«Чоловічі» і «жіночі» професії

Вихователь дитсадка у Вінниці завоював серця дітей і дорослих. — URL: <https://ukr.segodaya.ua/regions/others/muzhchina-vospitatel-v-detskom-sadu-kak-k-nemu-otnosyatsya-deti-i-ih-roditeli-1065028.html>

Нарівні з чоловіками: як працює єдина в Україні жінка-пожежник. — URL: <https://fakty.com.ua/ua/videos/narivni-z-cholovikamy-yak-pratsyuye-yedyna-v-ukrayini-zhinka-pozhezhnyk/>

Порушники не сприймають жінку як загрозу, тому нам простіше розпочати діалог — жінки-поліцейські // Новини на Громадському радіо. — URL: <https://hromadske.radio/publications/porushnyky-ne-spryyamayut-zhinku-yak-zagrozu-tomu-nam-prostishe-rozpochaty-dialog-zhinky-policeyski>

Від виконавчої директорки — до арбітреси: жінки у футболі. — URL: <https://povaha.org.ua/vid-vykonavchoji-dyrektorky-do-arbitresy-zhinky-u-futboli/>

Як чоловіки стають акушерами // BBC Україна. — URL: <http://www.bbc.com/ukrainian/features-41549674>

Медбрат, санітар та акушер: наказ МОЗ про чоловічі професії у медицині // Судебно-юридическая газета. — URL: <https://sud.ua/ru/news/ukraine/139802-u-medikiv-ofitsiyno-zyavilis-profesiyi-medbrat-ta-akusher>

Водійка маршрутки у Кропивницькому // Спецвипуск Майкла Щура, починаючи з 23:58 до 26:53 («Страшне! Ліберальні цінності крокують світом... і їх будуть нумерувати, аби контролювати популяцію»). — URL: https://www.youtube.com/watch?v=Bn6_oeqyRpM&feature=youtu.be

Скасування списку заборонених для жінок професій: що далі?

// УКМЦ. — 19 січня 2018. — URL: <https://www.youtube.com/watch?v=MNm3KPhYuuA>

«Невидимий батальйон». Марія Берлінська в боротьбі за статус жінок, добровольців та здоровий глузд // Українська правда. _Життя. — URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/12/12/227889/>

Жінки та чоловіки на керівних посадах в Україні: відкриті дані ЄДРПОУ // Український центр суспільних даних. — URL: <http://socialdata.org.ua/edrrou-gender/>

Освіта — жіноча, транспорт — чоловічий. Інфографіка керівних посад в Україні // Українська правда. Життя. — URL: <http://life.pravda.com.ua/society/2017/10/10/226894/>

І ще — візуальний ряд жінок у чоловічих професіях

URL: <http://www.dw.com/overlay/media/uk/%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%8F-%D0%B6%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B8-%D1%83-%D1%87%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%87%D0%B8%D1%85-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%8F%D1%85/37848689/37852381>

Механізм дії ґендерних стереотипів

Оксана Кісь. Вибір без вибору. — URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Up9WL5vUnrQ>

Оксана Кісь. Суспільство тисне і на чоловіків. — URL: <https://www.youtube.com/watch?v=r3MhjAWCmkg>

Маланки у Львові: лікарка не прийняла жінку, бо «треба першим чоловіка пустити в кабінет». — URL: <https://www.032.ua/news/2630655/malanki-u-lvovi-likarka-ne-prijnala-zinku-bo-treba-persim-colovika-pustiti-v-kabinet>

Стереотип — це брехня про реальність, або 7 відповідей на запитання про антидискримінаційну експертизу шкільних підручників // LB.ua. — URL: https://lb.ua/society/2019/04/06/423834_stereotip_tse_brehnya_pro.html

Супрун пояснила, чому не приймає привітань на 8 березня, і розповіла про сексизм на роботі // Україна — ТСН.ua. — URL: <https://tsn.ua/ukrayina/suprun-poyasnila-chomu-ne-priymaye-privitan-na-8-bereznya-i-rozpovila-pro-seksizm-na-roboti-1308918.html>

Множинна дискримінація

Ти жінка і тобі п'ятдесят? На звалище! — URL: <https://povaha.org.ua/ty-zhinka-i-tobi-pyatdesyat-na-zvalysche/>

Неля Ковалюк: «Жінка з інвалідністю завжди більш дискримінована, ніж чоловік». — URL: <https://povaha.org.ua/nelya-kovalyuk-zhinka-z-invalidnistyu-zavzhdy-bilsh-dyskryminovana-nizh-cholovik/>

Зіпсований випускний: у Чернігівському колегіумі скасували танець хлопця на інвалідному візку. — URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bh8vePtW4KQ>

Сексуальні домагання

За красиві очі. Історії харасменту в українських університетах // LB.ua. — URL: https://lb.ua/society/2019/02/12/419513_krasivi_ochi_istorii_harasmentu.html

«Скандал у київському виші: викладач перейшов межі зі студентками. — URL:» https://youtu.be/mecWkHC_FeA

100 жінок: як розпізнати сексуальне домагання // BBC News Україна. — URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/media-41598378>

Лягнув по сідниці — сів до в'язниці: у Франції чоловіка засудили за домагання — // BBC News Україна. — URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-45646850>

«Сексуальні домагання в ЗСУ: як «наказують» роздягтись і розважити // DW Ukrainian.» — URL: <https://youtu.be/flk4mmeJfh4>

Щонайменше 8 жінок звинувачують командира військової частини у сексуальних домаганнях. Більше читайте тут: URL: <https://tsn.ua/vypusky/tsn/vipusk-tsn-19-30-za-29-sichnya-2019-roku-1288476.html#%C2%A0>

<https://1plus1.ua/1plus1video/tsn-19-30/2019/tsn-za-20190129-shtonajmenshe-8-zhinok-zvinuvachuyut-komandira-vijskovoyi-chastini-u-seksualnih-domagannayah>

Що таке сексуальні домагання? — Сексуальність. — URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/seksualnist/sexualni-domagannya-yak-zlochin-proti-statevoi-svobodi-i-nedotorkannosti-134323.html>

Оголений сором, або чому не треба боятися сказати, що яблуко — кисле. — URL: <https://povaha.org.ua/oholenyj-sorom-abo-chomu-ne-treba-boyatysya-skazaty-scho-yabluko-kysle/>

<https://genderindetail.org.ua/season-topic/seksualnist/seksualni-domagannya-yak-zlochin-proti-statevoi-svobodi-i-nedotorkannosti-134323.html>

Сексуальні домагання до студенток на практиці в Каневі в Інституті біології. — URL: https://dt.ua/SOCIUM/iz-zhittya-komah-abo-harasment-v-instituti-biologiyi-302921_.html

Надто страшна, аби бути зґвалтованою: скандальне рішення суду обурило італійців. — URL: <https://tsn.ua/vypusky/tsn/vipusk-tsn-19-30-za-14-berezhnya-2019-roku-1312260.htm>

Фемінітиви

У Франції офіційно визнали фемінітиви для позначення професій // BBC News Україна. — URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-47418703>

Правопис. — URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30025623.html>

Индика нема. — URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2019/05/27/237017/>

Нотатки

Нотатки

Нотатки

[illegible]

Навчальне видання

Кравченко Максим Володимирович

Кучів Оксана Миколаївна

Лапчевська Олена Федорівна

Левик Ярослав Андрійович

Москаль Ростислав Миколайович

Савчак Андрій Володимирович

Сапальова Тетяна Валентинівна

Стефанів Надія Степанівна

Фулей Тетяна Іванівна

ПОДОЛАННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ

Підписано до друку 31.08.2021

Формат 70*100/16. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 15,0.

Замовлення 718.

Тираж: 100 шт.

Видавець і виготовлювач

ФОП Клименко

м. Київ, вул. Петра Запорожця 4,

Тел. +38 (066) 260 76 86, +38 (098) 727 47 17

